DANO
UNO

OPERE ITALIENE

V

CABALA CALULUI PEGAS

HUMANITAS

GIORDANO BRUNO (1548–1600), filozof italian, născut la Nola, în regatul Neapolelui. Acuzat de erezie pe cînd era călugăr la mînăstirea dominicană San Domenico Maggiore, se exilează și trăiește succesiv la Geneva, Toulouse, Paris, Londra, precum și în cîteva orașe germane. Ține prelegeri la universitățile din Toulouse și Oxford, în care critică filozofia scolastică și pe Aristotel, intrînd în dispute cu mulți reprezentanți ai doctrinelor oficiale ale cîtorva biserici (catolică, luterană, calvină, anglicană). Revine în Italia, la Veneția, unde este acuzat de erezie de către Inchiziție. Procesul său, început chiar la Veneția și continuat la Roma, se încheie cu condamnarea sa la ardere pe rug, dusă la îndeplinire în anul 1600 la Roma.

OPERE: Dialoguri filozofice italiene *(Cina din Miercurea Cenușii, Despre cauză, principiu și unu, Despre infinit, univers și lumi, Alungarea bestiei triumfătoare, Cabala calului Pegas, Despre eroicele avînturi);* Comedia *Luminărarul;* Opere de mnemotehnică *(Cantus circaeus, Sigillus sigillorum, Ars memoriae);* Poeme filozofice latine *(De triplici minimo, De monade, De immenso et innumerabilibus);* Opere de magie *(De vinculis in genere, De Magia) etc.*

Sub patronajul
CENTRULUI INTERNAȚIONAL DE STUDII BRUNIENE
INSTITUTUL ITALIAN DE STUDII FILOZOFICE

GIORDANO BRUNO

OPERE ITALIENE V

Ediție îngrijită de
SMARANDA BRATU ELIAN
după ediția critică bilingvă a lui
GIOVANNI AQUILECCHIA
Les Belles Lettres, Paris

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BRUNO, GIORDANO
Opere italiene / Giordano Bruno; ed. îngrijită și trad. de Smaranda Bratu Elian; după ed. critică bilingvă a lui Giovanni Aquilecchia, Les Belles Lettres, Paris; studiu introductiv: Edgar Papu. - București : Humanitas, 2002-
7 vol.
ISBN 973-50-0286-8
Vol. 5 : Cabala calului Pegas / trad., pref.: Smaranda Bratu Elian. - 2007. - ISBN 978-973-50-1715-6

I. Bratu Elian, Smaranda
II. Aquilecchia, Giovanni
III. Papu, Edgar

821.131.1-96=135.1

GIORDANO BRUNO
ŒUVRES COMPLÈTES
Les Belles Lettres, Paris, 1999

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30, fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

CABALA CALULUI PEGAS

Traducere și note de
SMARANDA BRATU ELIAN

NOTA TRADUCĂTORULUI

Cabala calului Pegas este cel de al cincilea dintre dialogurile filozofice compuse de Giordano Bruno în limba italiană. Amintim cititorului român că aceste dialoguri, în număr de șase, au fost concepute de autor ca un discurs solidar și total care, plecînd de la o nouă ontologie să conducă spre o nouă etică, un nou proiect de societate omenească și un nou om. În același spirit, editura Humanitas a conceput, la rîndul său, întreaga serie ca un proiect unitar, unde celor șase dialoguri filozofice li se va adăuga comedia *Lumînărarul* care cronologic le precedă iar tematic le anunță. În acest proiect, întreaga serie a operelor italiene este precedată de un amplu studiu monografic semnat de Edgar Papu și de o cronologie a vieții și operei filozofului, pe care cititorul le găsește în primul volum (Giordano Bruno, *Opere italiene I – Cina din Miercurea cenușii*, Humanitas, București, 2002). Pentru înțelegerea dialogurilor succesive am considerat că sunt suficiente notele explicative de la sfîrșitul fiecărui volum. Este și situația volumului de față.

Tematica dialogurilor și consensul criticii au încetățenit împărțirea acestui tot unitar de care vorbeam în două cicluri: primele trei constituind ciclul dialogurilor cosmologice (anume *Cina din Miercurea Cenușii*, *Despre cauză, principiu și unu* și *Despre infinit, univers și lumi*), celelalte trei alcătuind ciclul dialogurilor morale (din care

fac parte *Alungarea bestiei triumfătoare*, *Cabala calului Pegas*, *Despre eroicele avînturi*). Cum se vede, volumul de față prezintă, pentru prima dată în versiune românească, cel de al doilea dialog al acestui din urmă ciclu.

Dialogul prezentat aici a fost scris de Bruno imediat după terminarea celui publicat cu un an înainte, anume *Alungarea bestiei triumfătoare*, ca o continuare sau un apendice la acesta, și are un caracter ușor aparte față de precedentele: Bruno însuși îl prezintă aparent în bășcălie, îl lasă neisprăvit și-i adaugă la sfîrșit un alt dialog mai scurt, *Măgarul cilenic*, ca un soi de apendice la apendice. Și, ca și cum nu ar fi destul, introduce în ambele dialoguri cîte un personaj grotesc și ambiguu: în primul, un om care într-o existență anterioară a fost măgar, în al doilea, un măgar în carne și oase. În realitate, în pofida suculenței uneori plebee a limbajului, a șarjei baroce și a momentelor grotești – care nu lipseau nici în celelalte volume –, ca și în acestea, discursul lui Bruno este serios și coerent cu proiectul general: în dialogul precedent, Jupiter preconiza o mare reformă religioasă și morală, reprezentată alegoric de înlocuirea animalelor care dau nume constelațiilor și care, conform astrologiei, guvernează destinul pămîntenilor, cu tot atîtea virtuți. Jupiter anunța de pe atunci că o cugetare specială și ulterioară va fi făcută cu referire la două dintre locurile cerești, anume cel al Eridanului, care are o dublă natură (se află și în cer și pe pămînt) și cel al Ursei mari, rămas vacant și aflat acum în vecinătatea Adevărului. Anunțul lui Jupiter are așadar menirea de a vesti tocmai dialogul de față și totodată de a atrage atenția că el trebuie gîndit în contextul marii reforme preconizate de părintele zeilor. Într-adevăr, *Cabala calului Pegas* se ocupă tocmai de cele două locuri rămase vacante și de virtuțile care vin să le ocupe, anume de Asinitatea abstractă, menită să stea alături de Adevăr, și de Asinitatea concretă, aflată în

cealaltă parte a cerului. Cele două forme de asinitate sunt două ipostaze ale cunoașterii: asinitatea abstractă este înțelepciunea și cunoașterea în legătura lor cu lumea divină, asinitatea concretă este ignoranța și nebunia lumii noastre. Un prim rol al dialogului este, așadar, acela de a întregi marea reformă lămurind rolul pe care îl are în ea cunoașterea. Un al doilea rol este cel de a lămuri limitele și șansele cunoașterii înseși, în diverse perspective filozofice și religioase.

Ca și pînă acum însă, discuția de aici, care țintește spre etică dar are o temă gnoseologică, este strîns legată de ontologia bruniană, de concepția universului infinit și în continuă prefacere, care se împărtășește de la aceeași substanță materială și aceeași esență spirituală, în care fiecare formă de existență individuală reclamă aceeași importanță și demnitate, în care sufletele transmigrează în mereu alte trupuri, drept care măgarul poate deveni om, iar omul măgar. Asinitatea, în ambele ei ipostaze, poate fi bună sau rea: este bună atunci cînd este premisa și suportul cunoașterii, răbdării, efortului asumat și toleranței; este rea cînd este neîncredere în rațiune, ascultare oarbă, smerenie și pasivitate. Faptul că această din urmă variantă este bogat ilustrată prin referiri la textele biblice și la etica creștină nu este un accident. De aceea nu este de mirare că pasaje din acest dialog au fost folosite la procesul intentat autorului de către Inchiziție ca argumente ale acuzării.

Deși continuînd dialogul precedent, cel de față pierde totuși mult din noblețea vizionară a proiectului de reformă și din speranța care-l anima atunci pe Bruno. Ar mai fi de știut că acest dialog a fost repudiat de Bruno, iar motivele acestei repudieri sunt felurit interpretate de feluriții exegeți. Felurit interpretată și ea de critici, întunecarea orizontului de speranță se răsfrînge însă, plăcut pentru cititor, în sarcasmul și plasticitatea formulărilor.

Ca și în cazul dialogurilor precedente, traducerea s-a făcut după fundamentala ediție critică îngrijită de Giovanni Aquilecchia și publicată în versiune bilingvă (italiană și franceză) în colecția „Giordano Bruno, *Oeuvres complètes*" condusă de Nuccio Ordine și Yves Hersant, la editura Les Belles Lettres, Paris. Volumul după care s-a tradus dialogul de față, al VI-lea din această serie, este Giordano Bruno, *Cabale du cheval Pégaséen*, Texte établi par Giovanni Aquilecchia, Préface et notes de Nicola Badaloni, Traduction de Tristan Dagron, Les Belles Lettres, Paris, 1994.

Tălmăcirea primelor două sonete, anume *Întru lauda măgarului* și *Un preapios sonet privitor la tîlcul măgăriței și măgărușului*, îi aparține distinsului traducător C.D. Zeletin (din *Sonetul italian în Evul Mediu și Renaștere*, București, Ed. Minerva, BPT, 1970, vol. II), ușoarele intervenții cerute de sens fiind semnalate în notă. Traducerea celorlalte versuri ne aparține.

Terminologia filozofică, îndeosebi cea aristotelică, folosește aceleași echivalențe ca și volumele precedente (v. lămuririle în *Nota traducătorului* la *Alungarea bestiei triumfătoare*).

Referirile destul de numeroase la textele din *Sfintele Scripturi* au fost confruntate cu *Biblia de Studiu pentru o viață deplină. Versiunea D. Cornilescu*, Life Publisher International, Springfield, Missouri și Life Publishers Romania, Oradea, 2000. De multe ori notele oferă și versiunea românească, diferită, a citatelor (unele inexacte) folosite de Bruno.

Ca și la volumele precedente, notele au la bază un material bibliografic variat și nu reproduc niciodată întocmai un anume text. Am recurs de aceea la citarea autorului numai acolo unde textul nostru urmărește îndeaproape o singură sursă sau unde am reprodus interpretări diferite ale diferiților exegeți. Am folosit, în aceste cazuri, următoarele abrevieri:

L.F. pentru Luigi Firpo, *Il processo di Giordano Bruno*, Napoli, 1949.

N.B. pentru Nicola Badaloni, în Giordano Bruno, *Cabale du cheval Pégaséen*, Texte établi par Giovanni Aquilecchia, Préface et notes de Nicola Badaloni, Traduction de Tristan Dagron, Les Belles Lettres, Paris, 1994.

N.O. pentru Nuccio Ordine, *La Cabala dell'asino. Asinità e conoscenza in Giordano Bruno*, Liguori Editore, Napoli, 1996 (Cabala măgarului. Asinitate și cunoaștere la Giordano Bruno, trad. rom. Aurora Martin, Humanitas, București, 2004) sau *La soglia dell'ombra. Letteratura, filosofia e pittura in Giordano Bruno*, Marsilio Editori, Venezia, 2003 (titlul operei e specificat în notă).

N.T. pentru Nicoletta Tirinnanzi, note la Giordano Bruno, *Dialoghi filosofici italiani*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 2000.

V.S. pentru V. Spampanato, *Vita di Giordano Bruno*, Principato, Messina, 1921.

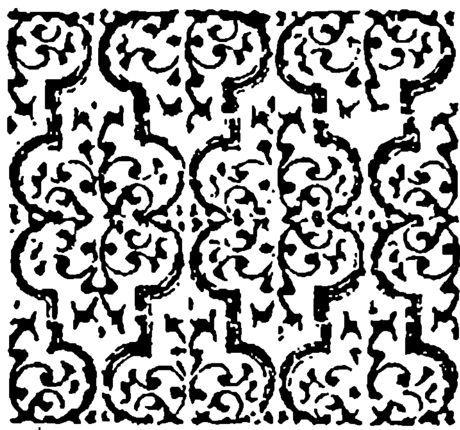
Și o ultimă lămurire: așa cum anunțam și în primul volum al seriei, cuvîntul „măgar“ folosit atît de des și cu atîtea semnificații – mai ales în dialogul de față – de către Giordano Bruno, în italiana curentă înseamnă, în sensul său figurat, ignorant și prost, deci e mai aproape de românescul „bou“. Dar cum conotațiile acestui cuvînt sînt numeroase și cu rezonanțe culturale precise, traducerea a optat pentru „măgar“. Dimpotrivă, substantivul românesc derivat, anume „măgărie“, era complet deviant, drept care, în cazul acestuia am optat pentru forma „asinitate“. Nu cred să existe deocamdată echivalențe românești mai puțin trădătoare și mai acceptabile.

S.B.E.

CABALA
DEL CAVALLO
PEGASEO.

Con l' aggiunta dell' A-
ſino Cillenico.

Deſcritta dal Nolano : dedicata
al Veſcouo di Caſamar-
ciano.

PARIGI,
Appreſſo Antonio Baio,
Anno 1585.

CABALA[1] CALULUI PEGAS[2]

CU ADĂUGIREA

MĂGARULUI CILENIC[3]:

DESCRISĂ DE NOLAN[4]

DEDICATĂ

EPISCOPULUI DE CASAMARCIANO

PARIS[5]

LA ANTONIO BAIO

ANUL 1585

PREASFINȚITULUI
DON SAPATINO[6]

**Abate, urmaș al Sfîntului Quentin
și episcop de Casamarciano**

EPISTOLĂ ÎNCHINĂTOARE
ASUPRA CABALEI CE URMEAZĂ

Reverendissime in Christo Pater[7],

Așa cum adesea i se întîmplă unui olar care, terminîndu-și lucrarea (nu atît pentru că a pierit lumina, cît pentru că nu i-a ajuns și i s-a isprăvit materialul), se trezește în mînă cu o bucată de sticlă ori de lemn ori de ceară ori de altceva, ce nu-i de ajuns pentru a făuri din el un vas, și atunci șade o vreme și cugetă, fără a ști ori a putea hotărî ce-ar fi de făcut cu el/ea, iar în cele din urmă, nevrînd să-l arunce ca pe-un lucru nefolositor și încăpățînîndu-se să-i dea o întrebuințare, descoperă că e parcă hărăzit[8] să devină o toartă, un tiv, un dop de butelcă, o întăritură, o lipitură, un adaos cu care să astupe, să umple sau să acopere vreo crăpătură, vreo gaură sau ciobitură, tot așa mi s-a întîmplat și mie, cînd, după ce-am slobozit din mine nu zic toată cugetarea, ci doar un anume morman de scrieri[9] (și neavînd altceva în lucru), mi-au căzut ochii, mai mult din întîmplare decît dinadins, pe o terfeloagă pe

care o tratasem cu dispreț și-o folosisem drept învelitoare pentru scrierile pomenite: și așa am descoperit că ea cuprindea parte din ce-ți voi înfățișa aici. La început, m-am gîndit să i-o dau unui cavaler: dar acesta, după ce s-a uitat pe ea, a spus că n-are atîta învățătură cît să-i priceapă tainele, și prin urmare n-avea cum să-i placă. Pe urmă i-am oferit-o unuia dintre *ministri verbi Dei*[10]: acesta a spus că el unul e prieten cu buchea și nu află plăcere în asemenea tîlcuiri proprii lui Origene[11], îngăduite de scolaști și de alții asemenea, dușmani meseriei lui[12]. I-am înfățișat-o unei cucoane: dar ea a zis că nu-i pe placul ei nefiind îndeajuns de mare pentru o chestiune precum cea a calului ori măgarului; i-am prezentat-o alteia: aceasta, deși gustînd dintr-însa și declarînd că-i place, a zis că are nevoie de cîteva zile de gîndire[13]. Am vrut apoi să văd dacă poate stîrni interesul unei preacucernice, iar ea mi-a spus: „n-o accept dacă vorbește de-altceva decît de mătănii, de sămînța sfîntă și de mielul domnului“[14]. I-am vîrît-o sub nas unui pedant[15]: insul a întors fața cu scîrbă și m-a anunțat că renunțase la orice altă învățătură și disciplină cu excepția cîtorva note, însemnări și interpretări cu privire la Vergiliu, Terențiu și Cicero. Un ticluitor de versuri mi-a spus că n-o vrea dacă nu cuprinde oarece octave[16] sau sonete. Alții mi-au spus că tratate chiar mai de soi ca acesta au fost dedicate unor persoane mai prejos decît ei. Alții, din alte pricini, păreau înclinați să-mi mulțumească prea puțin sau deloc pentru o atare dedicație: și nu fără motiv, pentru că (la drept vorbind) orice tratat, orice scriere trebuie închinată, oferită și pusă dinaintea cuiva care e de meserie sau în măsură s-o priceapă.

Or, cum stăteam așa, cu ochii pironiți, căutînd rostul materiei acesteia enciclopedice[17], mi-am amintit

de enciclopedismul minții dumitale, care nu atît prin bogăție și rodnicie pare să cuprindă totul și chiar mai mult decît totul, cît printr-o anume și osebită[18] desăvîrșire. Desigur, nimeni nu va putea pricepe totul mai deplin decît dumneata: deoarece ești în afara a toate. Dumneata poți intra pretutindeni, pentru că nimic nu te ține închis. Poți avea totul, pentru că nu ai nimic. (Nu știu de mă voi dovedi mai grozav dacă îți voi descrie intelectul inefabil.) Nu știu dacă ești teolog, filozof ori cabalist: dar știu bine că ești toate laolaltă, dacă nu prin esență, măcar prin participare; dacă nu în act, atunci în potență; dacă nu de aproape, de departe. Oricum, eu cred că ai îndeajuns și dintr-una și dintr-alta: drept care, poftim aici cabală, teologie și filozofie! Vorbesc de-o cabală de filozofie teologică, de-o filozofie de teologie cabalistică și de-o teologie de cabală filozofică, deoarece nu știu încă dacă acestea trei le deții în întregime, în parte sau deloc: dar sunt pe deplin sigur că deții parte din totul despre nimic, totul despre parte din nimic și nimic despre parte din tot[19].

Dar, revenind la ale noastre, mă vei întreba: ce-i lucrul ăsta ce mi-l trimiți? Care e subiectul acestei cărți? Cu ce dar m-ai învrednicit? Iar eu îți răspund că îți aduc în dar un Măgar[20]: acel Măgar anume care îți va face onoare, care-ți va spori demnitatea și te va scrie în cartea veșniciei; nu te costă nimic să-l iei de la mine și să-l socoți al dumitale; nu te costă nici să-l îngrijești, deoarece nu mănîncă, nu bea, nu murdărește prin casă; va fi al dumitale pe veci și va dăinui mai mult decît mitra, cîrja[21] și sfita[22] de episcop, catîrca[23] și viața: cum fără multe vorbe vei pricepe și dumneata și alții. Și nu mă îndoiesc, preasfinte părinte, că măgarul de dar va fi pe placul prudenței[24] precum și pe-al milosteniei[25] dumitale: și nu spun asta din pricina obiceiului de a

dărui marilor învățați nu doar o nestemată, un diamant, un rubin, o perlă, un cal de soi, o vază minunată, ci și o maimuță, un papagal, un macac, un măgar; iar acesta din urmă cînd e trebuincios nu e de o speță oarecare, ci de una rară și potrivită înțelesului: la Roma, măgarul indian e la mare preț și se dăruiește numai papei; la Constantinopol, măgarul din Otranto se dăruiește doar împăratului; la Napoli măgarul din Sardinia se dăruiește viceregelui[26]; atunci, crezi matale că măgarul cabalistic[27], care este o idee și ca atare celest, este mai puțin scump în orișicare parte a pămîntului, pentru orișice om de seamă: de vreme ce știm că, printr-o bunăvoință cerească, ni s-a garantat că precum e pe pămînt așa e și în cer[28]? Prin urmare sunt sigur că-l vei primi cu plăcerea cu care ți-l dăruiesc eu.

De vrei, părinte, socoate-l o pasăre, de vreme ce e înaripat și e cea mai drăgălașă și veselă zburătoare de ținut în colivie. Sau de vrei, socoate-l o fiară, pentru că nu e doar unic, rar și nemaivăzut, ci e și vietatea cea mai de soi pe care o poți fereca într-o grotă sau peșteră. Dacă-ți place, socotește-l animal domestic: pentru că e cuviincios, credincios și supus, și e cel mai bun tovarăș pe care-l poți avea în casă. Vezi însă să nu-ți scape din mînă: căci e cel mai iute armăsar ce poate fi scos la păscut sau, mai curînd, ținut în grajd; este cel mai bun tovarăș de odaie și de taclale. Poartă-te cu el ca și cu un giuvaer și un lucru de mare preț, căci nu poți avea comoară mai scumpă în tainița dumitale. Atinge-l cu sfințenie și privește-l cu mare stimă: deoarece nu poți avea carte mai rară, imagine și oglindă mai cristalină în odaia ta de taină[29]. *Tandem*[30], dacă în pofida tuturor acestor lucruri, simți că nu ți se potrivește, poți să-l dăruiești altcuiva care să nu-ți fie nerecunoscător pentru un așa dar. Dacă îl socoți o joacă,

dăruiește-l vreunui cavaler de ispravă ca să-l dea pe mîna pajilor să-l răsfețe laolaltă cu maimuțele și cercopitecii. Dacă îl socotești un animal pastoral[31], dă-i-l unui opincar să-l așeze alături de calul și boul lui. Dacă îl socotești sălbatic, dăruiește-l vreunui Acteon[32] care să-l lase să umble liber, cu cerbii și căpriorii. Dacă-l socotești drăgălaș, dă-i-l unei domnișoare să-l țină în chip de hermină sau de cățelușă. În sfîrșit, dacă-ți pare că aduce a matematician, fă-i-l pomană unui cosmograf să-l pună să se cațăre și să țopăie între polul arctic și cel antarctic, pe inelele vreunei sfere dintr-acelea ce înfățișează universul[33], căci el, la fel de lesne precum făcut-a mercurul cu sfera lui Arhimede[34], îi va putea imprima o mișcare continuă, reprezentînd astfel mai cu spor macrocosmosul, unde sufletul lăuntric inspiră concordanță și armonie mișcării rectilinii și circulare[35].

Dar de ești înțelept, precum te socotesc eu, și judeci cu chibzuială, îl vei păstra pentru dumneata: și nu vei găsi că ceea ce-ți închin dumitale e mai prejos decît ce i-am închinat papei Pius al V-lea, căruia i-am dedicat *Arca lui Noe*; nici regelui Henric al III-lea al Franței, pe care l-am nemurit cu *Umbrele ideilor*; nici legatului său în Anglia, căruia i-am dăruit *Treizeci de sigilii*; nici cavalerului Sidney, căruia i-am închinat *Bestia triumfătoare*[36]. Pentru că aici ai nu doar bestia triumfătoare în carne și oase, ci și cele treizeci de sigilii desfăcute, fericirea desăvîrșită, umbrele lămurite și arca bine cîrmită: unde măgarul (care nu-i mai prejos nici de roata timpului, nici de necuprinsul universului, de fericirea inteligențelor, de lumina soarelui ori de baldachinul lui Jupiter[37]) este moderator, prezentator, consolator, dezvăluitor și cîrmuitor. El nu e un măgar de grajd ori de turmă, ci unul care se poate arăta oriunde, poate merge oriunde, intra oriunde, ședea

oriunde, poate comunica, înțelege, sfătui, explica și face totul. Chiar așa: dacă-l văd săpînd, udînd și irigînd, de ce nu l-aș numi grădinar? Dacă ară, seamănă și sădește, de ce n-ar fi agricultor? De ce n-ar fi meșter, dacă e ucenic, zidar și arhitect? Cine mă-mpiedică să-l numesc artist, dacă e atît de ingenios, de activ și inovator? Dacă e atît de strălucit în argumentație, în disertație și apologetică, de ce nu ți-ar plăcea să-l numesc scolast? Și fiind el un atît de dibaci întemeietor de obiceiuri, instaurator de doctrine și reformator de religii, cine s-ar feri să-l numească academician și să-l socotească mare diriguitor al vreunei mari școli? De ce n-ar fi el monahal, de vreme ce e coral, capitular și dormitorial[38]? Iar dacă e, prin legămînt, sărac, neprihănit și obedient[39], sunt eu oare de dojenit de-l voi numi monah? Cine mă va împiedica să-l socot vrednic de conclav, de vreme ce el, fie că spune ce crede fie că nu, este numai bun de înaintat în rang, de ales și de uns prelat? Iar de e doctor subtil, irefutabil și iluminat[40], cum aș putea să nu-l prețuiesc și judec drept un sfetnic bun? Mă vei lega oare la gură ca să nu-l pot numi blajin, cînd în capul acela e sădită întreaga moralitate politică și economică? Putea-va toată autoritatea canonică să mă împiedice să-l socotesc un stîlp al bisericii, dacă el mi se-arată atît de pios, de credincios și de cumpătat? Dacă-l văd atît de înalt, de ferice și de triumfător, mă va putea împiedica cerul și lumea toată să-l numesc divin, olimpian și ceresc? Pe scurt (ca să nu-ți mai bat capul nici dumitale, nici mie), după mine el este însuși sufletul lumii, este tot în tot și tot în orișice parte[41]. Așadar vezi care și cîtă este însemnătatea acestui venerabil subiect, căruia îi dedicăm această vorbire și dialogurile următoare. Iar de-ți va părea că afli în ele ditai căpățîna ori fără de trunchi ori doar

cu un spîrc de coadă[42], nu te speria, nu te înfuria, nu te mira: căci în natură există multe specii de animale care n-au alte mădulare decît capul sau care par să n-aibă decît cap deoarece capul e atît de mare încît celelalte părți trec neobservate; dar asta nu înseamnă că nu sunt desăvîrșite fiecare în felul ei[43]. Iar dacă această explicație nu te mulțumește, ia aminte și la faptul că această cărticică are în ea o descriere, o pictură; iar în portrete cel mai adesea e de ajuns că e zugrăvit capul singur, fără restul corpului. Nu mai spun că uneori marea dibăcie [a pictorului] stă în a arăta numai o mînă, un picior, o coapsă, un ochi, o ureche de-abia schițată, jumătate de chip apărînd din dosul unui copac, la un colț de fereastră, ori părînd sculptat pe rotunjimea unei cupe care are drept picior o labă de gîscă sau de pajură sau cine știe ce alt animal: iar pentru asta lucrătura nu este nici hulită, nici disprețuită, ci e cu atît mai bine primită și admirată[44]. În același fel trag eu nădejde, ba chiar sunt sigur că dumneata vei accepta darul acesta ca pe-o lucrare tot atît de desăvîrșită pe cît e de desăvîrșită dărnicia cu care ți se oferă. *Vale*[45].

SONET
ÎNTRU LAUDA MĂGARULUI

Prostie sfîntă de măgar, tăcere,
tu, neghiobie, tu, devoțiune,
voi ce mai faceți sufletele bune,
nu geniu, studiu și inițiere!
Nu se înalță trudnica veghere
pe care orice artă și-o propune,
nici contemplare-ntru înțelepciune,
la ceru-n care-ți faci sălaș, în sfere.
De ce s-aflați, cum cărțile îndrugă,
o, curioși, pîn'ce vă crapă țeasta,
de sunt din foc ori țărnă aștrii-n fugă?[46]
Măgarul sfînt nu-și face griji din asta,
ci-așteaptă soarta ghemuit a rugă:
primește, stînd, norocul ori năpasta[47].
Ce n-o să se distrugă,
e numai al eternei liniști rodul
ce-l vei primi cînd s-o-ncheia prohodul[48].

DECLAMAȚIE CETITORULUI SÎRGUINCIOS, CREDINCIOS ȘI CUCERNIC

Vai, tu, care mă asculți, află că spiritul meu nu-și poate aminti, nici cu simțirea, nici cu mintea, nici cu ochii, și nu-și poate face auzită vocea nici înfățișa temeiurile altfel decît suspinînd cu foc, vărsînd șiroaie de lacrimi și tînguindu-se amarnic, de cît de înșelătoare sînt simțurile, cît de tulbure gîndirea și nepricepută judecata care, în verdictul său dezmățat, ticălos și dăunător, nu vede, nu ia în seamă și nu lămurește, așa cum ar trebui s-o facă în temeiul naturii, al adevărului rațional și al dreptății, bunătatea neprihănită, sinceritatea regală și magnifica maiestate a sfintei ignoranțe, a doctei prostii și a divinei dobitocii a măgarului[49]. Vai, Doamne, cum mai greșesc cei care, în viață fiind, chinuie cu sălbăticie această minunăție cerească, căci unii frenătînd o înfierează, alții o sfîșie cu colții, alții o batjocoresc cu măscări zeflemitoare, și pe toți și oriunde, atunci cînd își bat joc, iau în tărbacă și fac bășcălie de ceva, îi auzi una-două zicînd „ăsta e un dobitoc, fapta asta e o dobitocie, ce dobitocie!", cînd vorbele astea se potrivesc întru totul discuțiilor celor mai serioase, subiectelor celor mai temeinice și exprimărilor celor mai chibzuite. Vai, Doamne, de ce mi se înfățișează dinaintea ochilor, mîhnindu-mi inima, îndoliindu-mi mintea și îngreunîndu-mi sufletul, această

mulțime nepricepută, neghioabă și ageamie care gîndește atît de strîmb, se exprimă atît de tăios, scrie cu atîta cutezanță, zămislind comentarii infame cu privire la atîtea opere mărețe – precum *Măgarul de aur*, *Laudă măgarului*, *Elogiu măgarului*[50], ce, în tipografii, în librării și oriunde, nu se împiedică de disprețul, de batjocura și ocara ei – comentarii care nu se gîndesc decît să ia în rîs și prin felurite ironii să-și bată joc și să ponegrească glorioasa dobitocie măgărească ? Ce i-ar împiedica pe oameni să creadă că și eu voi face la fel ? Cine o să pună stavilă limbariței lumii, ca să nu fiu trecut de-a valma[51] printre cei ce democritizează[52] pe tema asta ? Cine îi va împiedica să creadă, să afirme și să confirme că eu nu intenționez cu adevărat și în chip serios să laud măgarul și dobitocia măgărească, ci că mai curînd mă străduiesc să adaug ulei opaițului aprins de alții[53] ? Dar voi, judecătorii mei îndrăzneți și sfruntați, calomniatorii mei bicisnici și ticăloși, ponegritorii mei sumbri și înflăcărați, opriți-vă, întoarceți-vă ochii, ațintiți-vă privirea și vedeți, pătrundeți, cîntăriți dacă noțiunile, enunțurile și judecățile pe care le aduc în apărarea acestui animal sacru, neprihănit și sfînt sunt pure, adevărate și doveditoare sau sunt, poate, false, închipuite și cu neputință[54]. Iar dacă le vedeți ridicate pe temelii cu adevărat puternice, dacă sunt frumoase, dacă sunt bune, nu le ocoliți, nu fugiți de ele, nu le lepădați cît colo; ci acceptați-le, urmați-le, îmbrățișați-le, și nu rămîneți priponiți în obișnuința de a crede, nu vă lăsați învinși de suficiența gîndirii nici călăuziți de deșertăciunea vorbei, dacă altceva vă arată lumina intelectului, dacă alt viers vă cîntă învățătura și altceva vă recomandă experiența[55].

Ce credeți voi că este măgarul ideal și cabalistic[56] pe care ni-l înfățișează sfintele scripturi ? Ce credeți

c-o fi calul Pegas întruchipat în plăsmuirile poeților? Ce socotiți c-o fi măgarul cilenic demn de a fi pus *in croceis*[57] în cele mai renumite academii? Dar lăsîndu-i la o parte pe-al doilea și pe-al treilea, pentru a ne ocupa doar de cel dintîi, care e platonic și totodată teologal, vreau să aflați că despre el aduc mărturie atît scrierile divine cît și cele omenești, dictate atît de învățații cei sfinți cît și de cei profani, care vorbesc fie din umbra științelor, fie din lumina credinței[58]. Iar cine e cît de cît priceput în materie, va afla că nu mint cînd spun că măgarul ideal este principiul supranatural al producerii, formării și desăvîrșirii speciei măgărești[59]; aceasta, deși în sînul atotcuprinzător al naturii, este și arată diferit de celelalte specii, deși se numără printre minţile de a doua speță[60] și este definită printr-un alt concept decît celelalte forme, totuși (iar asta contează cel mai mult) în mintea dintîi ea e la fel cu ideea speciei umane, cu ideea speciei pămînt, a speciei lună ori soare, a speciei inteligențelor, demonilor, zeilor, lumilor și universului întreg; mai mult, ea este specia de care depind nu doar măgarii, ci și oamenii, stelele, lumile și viețuitoarele lumilor[61]: este acea specie, spun eu, în care nu există diferență între formă și existență, între un lucru și altul; ci ea e una și cu desăvîrșire simplă. Vedeți, prin urmare, de unde se trage că cel mai sfînt dintre sfinți este numit, și nu întru ocară, ba leu, ba unicorn, ba rinocer, ba vînt, furtună, acvilă, pelican[62]; nenumindu-l însă om, este numit în schimb rușine a oamenilor, josnicie a gloatei, oaie, miel, vierme, și e asemuit cu o greșeală, mergînd pînă la a-l numi păcat și chiar mai rău[63]. Luați aminte la pricina pentru care creștinii și iudeii nu se mînie, ci mai degrabă se bucură ca de-o izbîndă cînd aluziile metaforice ale sfintei scripturi îi înfățișează prin calificativul și caracteristica de

măgari, îi numesc măgari, îi definesc măgari: în așa fel încît oriunde vine vorba de animalul acesta blagoslovit, ori că ne luăm după sensul literal și moral, ori după cel alegoric sau anagogic[64], înțelegem un om drept, un om sfînt, un om al lui Dumnezeu[65].

De aceea, în *Exod*, cînd se face vorbire despre mîntuirea și schimbarea omului, laolaltă cu acesta este pomenit și măgarul: „Întîiul născut al măgarului", se spune acolo, „îl vei schimba pe o oaie; iar întîiul născut al omului îl vei răscumpăra și mîntui"[66]. Și cînd, în aceeași carte, este dată lege ca bărbatul să nu poftească la nevastă sau la roabă, vezi că sunt pomeniți în același loc boul și măgarul: ceea ce înseamnă că a rîvni la aceștia este un păcat la fel de mare[67]. Cînd însă în cartea *Judecătorilor* Debora cîntă cu Barac, fiul lui Abinoam, spunînd „Ascultați, o regi, aplecați urechea, voi, domnitori, care încălecați măgari lustruiți și stați pe locul judecătorilor"[68], sfinții rabini interpretează astfel: „o voi, cîrmuitori ai pămîntului, care stați deasupra popoarelor îngăduitoare, și care cu biciul sfînt îi cîrmuiți, pedepsindu-i pe cei răi și răsplătindu-i pe cei buni și rînduind totul cum se cuvine". Cînd *Pentateuh*-ul poruncește să mîni și să aduci pe calea cea bună măgarul și boul rătăcit al aproapelui tău[69], învățații[70] interpretează, în sens moral, că de se întîmplă ca omul care e aproapele lui Dumnezeu (care e în noi și înlăuntrul nostru) să se îndepărteze de la calea cea dreaptă, noi trebuie să-l înștiințăm și corectăm. Iar cînd mai-marele sinagogii l-a certat pe Domnul că vindeca un bolnav în zi de Sabat, acesta a răspuns că „nu este om cumsecade care, în orice zi, să nu vină să scoată măgarul sau boul din puțul unde a căzut"[71], iar sfinții scriitori înțeleg prin asta că măgarul este omul simplu, boul este omul în starea lui din natură, puțul este păcatul capital,

cel ce scoate măgarul din puț este grația divină și puterea care îi mîntuie pe aleșii săi din acel abis. Iată prin urmare cum poporul mîntuit, prețuit, rîvnit, cîrmuit, îndreptat, înștiințat, corectat, slobozit și pînă la urmă predestinat, este întruchipat de măgar și numit măgar; iar că măgarii sunt cei prin care binecuvîntarea și mila dumnezeiască se pogoară peste oameni – și vai de cei ce rămîn fără măgar – se poate prea bine vedea din însemnătatea pe care o are blestemul din *Deuteronom*, cînd Dumnezeu amenință zicînd: „Ți se va răpi măgarul dinaintea ta, și nu ți se va da înapoi."[72]

Blestemat e regatul, urgisită e cetatea, nenorocit orașul și nefericită casa de unde e alungat, izgonit și îndepărtat măgarul. Vai de simțirea, mintea și sufletul ce n-au într-însele o parte măgărească. Iar zicala *ab asino excidere*[73] este foarte răspîndită pentru a spune că cineva e distrus, sleit, isprăvit. Origene Adamantius, acceptat printre doctorii sacri și drept-credincioși ai Bisericii, vrea ca rodul predicilor celor șaptezeci și doi de discipoli ai lui să fie întruchipat de șaptezeci și două de mii de măgari pe care poporul lui Israel i-a cîștigat de la moabiți: socotind el că fiecare din acei șaptezeci și doi a cîștigat o mie, adică un număr perfect, de suflete predestinate, salvîndu-le din mîinile lui Moab, adică izbăvindu-le de tirania lui Satan[74]. Adăugați la asta că oamenii cei mai credincioși și sfinți, care iubesc și respectă legea veche și pe cea nouă, au primit, ca dar suprem și semn de cinstire, numele de măgari. De nu mă credeți, mergeți de cercetați ce scrie în Evanghelie: „Măgărița și măgărușul ei, dezlegați-i și aduceți-i la mine."[75] Mergeți și uitați-vă la vorbirea pe care o fac teologii evrei, greci și latini cu privire la fragmentul acela din cartea *Numerilor*: *„Aperuit Dominus os asinae, et locuta est"*[76]. Și vedeți cît de bine se împacă cu aceasta

atîtea alte pasaje din sfintele scrieri unde apare adesea Dumnezeu și Pronia cerească deschizînd gura feluritor personaje divine și profetice, cum e acela care zicea: „Vai, Doamne, eu nu știu grăi“[77]; sau acolo unde se spune „Dumnezeu i-a deschis gura“[78]; nu mai zic de cîte ori stă scris *„Ego ero in ore tuo“*[79]; de cîte ori e rugat „Doamne, deschide-mi buzele, și gura mea te va lăuda“[80]; iar în Noul Testament: „Muții vorbesc, săracii propovăduiesc“[81]: toate astea au aceeași reprezentare, Dumnezeu care a deschis gura măgăriței iar aceasta a vorbit. Prin autoritatea ei, prin gura, vocea și cuvintele ei este supusă, învinsă și călcată în picioare fudula, trufașa și îndrăzneața știință laică; prin ea e împins în jos pentru a ajunge în rînd cu celelalte, orice spirit înalt ce îndrăznește a ridica fruntea spre cer: deoarece Dumnezeu a ales spiritele neputincioase pentru a lăsa nedeslușite puterile lumii[82]. A dat cinstire lucrurilor neghioabe; căci ceea ce nu putea fi recăpătat prin înțelepciune, a fost dres prin sfînta prostie și neștiință: de aceea este certată știința știutorilor și respinsă înțelepciunea înțelepților[83]. Proștii lumii au fost cei ce au întemeiat religia, ritualurile, legea, credința, rînduiala vieții; cei mai mari măgari ai lumii (aceia care n-au pic de simțire nici învățătură, care nu cunosc conviețuirea nici deprinderile civilizate și putrezesc într-o veșnică pedanterie) sunt cei care, cu îngăduința divină, reformează credința prihănită și coruptă, vindecă plăgile religiei rănite și, scăpînd-o de abuzurile superstițiilor, cîrpesc la loc veșmîntul ei sfîșiat[84]; ci nu sunt aceia care cu nelegiuită curiozitate se duc ori s-au dus să scotocească tainele naturii, care au socotit mersul stelelor. Cercetați dacă ei se străduiesc ori s-au străduit vreodată să afle cauzele secrete ale lucrurilor; dacă nu cumva iartă spulberarea împărățiilor, risipirea

popoarelor, incendiile, măcelurile, ruinele și extermi-nările; dacă le pasă de piere lumea din cauza lor[85]: toate cu condiția să fie salvat sărmanul lor suflet, cu condiția să-și înalțe lăcaș în cer, să-și depună comoara într-acea patrie fericită, nepăsîndu-le defel de renu-mele, de bunăstarea și gloria din această viață nesigură și plăpîndă: ci doar de cealaltă, sigură și veșnică. De acești măgari vorbește alegoria înțelepților antici (cărora spiritul divin s-a îndurat totuși să le dezvăluie cîte ceva, fie și numai ca să-i facă de neiertat) în apo-logul plin de învățăminte despre zeii care s-au luptat cu giganții răzvrătiți, fii ai pămîntului și îndrăzneți atacatori ai cerului, pe care zeii, datorită glasului măga-rilor, i-au zăpăcit, i-au speriat, înspăimîntat, înfrînt și subjugat[86]. Și același lucru se înțelege lămurit dacă, ridicînd vălul metaforei sacre, ne ațintim privirea asupra sensului anagogic[87] al pildei divinului Samson, care înarmat cu o falcă de măgăriță, a răpus mii de filisteni[88]; pentru că – spun sfinții tîlcuitori – cu falca măgăriței, ceea ce înseamnă cu propovăduitorii legii și mai-marii sinagogii, și cu falca măgărușului, ceea ce înseamnă cu propovăduitorii legii noi și mai-marii Bisericii militante, *delevit eos*[89], adică i-a spulberat, i-a înghesuit pe toți o mie – număr desăvîrșit – pe toți ca unul, după cum stă scris: „Căzut-au în stînga ta o mie, iar în dreapta ta zece mii."[90] Iar locul acela se numește acum Ramat-Lehi, adică „Aruncarea fălcii"; și din asta a urmat, rod al propovăduirii, nu numai nimicirea odioaselor puteri vrăjmașe dar și salvarea celor renăscuți: deoarece din aceeași falcă, și deci în urma aceleiași propovăduiri, au apărut și au țîșnit acele ape care, instaurînd cunoașterea divină, răspîndesc mila cerească și-i fac pe cei ce se adapă din ele vrednici de viața veșnică[91].

O, tu, puternică, victorioasă și triumfătoare falcă de măgar mort! O, tu, divină, gingașă și sfîntă falcă de măgăruș răposat! Dacă într-atîta este slava și mărirea acestei sacrosancte relicve, adică a unui ciolan, cît fi-va sfințenia, grația, divinitatea, puterea, victoria și triumful măgarului întreg, deplin și viu? Și mă întorc spre voi, iubiții mei ascultători; mă adresez vouă, care sunteți prietenii scrierilor mele și ascultătorii glasului meu: și vă spun, vă înștiințez, vă îndemn și vă conjur: veniți-vă în fire! Lăsați-mă cu necazul vostru, luați seama la binele ce vă stă dinainte, liberați-vă de ucigătoarea semeție a inimii, retrageți-vă în sărăcia spirituală, fiți umili în cuget, renunțați la rațiune, stingeți flacăra luminoasă a minții, care vă aprinde, vă arde și vă mistuie; feriți-vă să vă sporiți știința, căci cu siguranță ea vă sporește suferințele; lepădați-vă de orice simțire, lăsați-vă prinși de sfînta credință, fiți voi acea măgăriță binecuvîntată, deveniți voi acel glorios măgăruș, doar pentru care mîntuitorul lumii le-a spus învățăceilor lui: „Duceți-vă în satul dinaintea voastră“[92], adică străbateți întreg universul sensibil și material, care este un simulacru opus și supus lumii inteligibile și imateriale. „Veți găsi legați o măgăriță și un măgăruș“: adică acolo veți da peste poporul evreu și cel păgîn, supus, asuprit și înrobit de Belial. Și continuă: „Dezlegați-i și sloboziți-i din robie“: anume prin propovăduirea Evangheliei și stropirea cu apa botezului; „aduceți-i la mine“: pentru ca să mă slujească, să devină ai mei, să poarte în spinare povara trupului meu, adică a sfintei mele ctitorii și a legii mele; să fie mînați de frîiele povețelor mele divine, să devină vrednici și în stare să intre cu mine în Ierusalimul triumfător, în cetatea cerească. Vedeți, prin urmare, cine sunt cei mîntuiți, cine sunt cei chemați, cine sunt predestinații și izbăviții:

măgărița, măgărușul, oamenii simpli, cei săraci cu duhul, pruncii și cei ce vorbesc precum pruncii; ei și numai ei intră în împărăția cerului; aceia, disprețuind lumea și fastul ei, batjocoresc veșmintele, renunță la orice îngrijire a trupului, a cărnii care înfășoară sufletul, o calcă în picioare, o dau de pămînt: și totul pentru ca măgărița cu măgărușul ei iubit să pășească triumfătoare și în glorie. Rugați-vă, dragii mei, rugați-vă Domnului, dacă nu sunteți deja măgari, să vă prefacă neîntîrziat în măgari. E destul să vreți: și harul dumnezeiesc se va pogorî desigur îndată asupra voastră; căci, deși sunteți măgari prin natură, iar învățătura obișnuită nu este decît o dobitocie măgărească, trebuie să cercetați și să cumpăniți bine dacă sunteți măgari întru Dumnezeu: adică dacă faceți parte dintre nenorocoșii care rămîn legați dinaintea porții, sau dintre fericiții care intră înăuntru[93]. Amintiți-vă, voi drept-credincioșilor, că, la vremea lor, părinții noștri dintîi i-au fost pe plac Domnului, și se bucurau de bunăvoința lui și trăiau sub pavăza lui, mulțumiți în paradisul terestru, aidoma măgarilor, pentru că erau simpli și nu știau ce e binele și răul; atunci încă putea să-i zgîndăre dorința de-a afla ce-i binele și răul, dovadă că n-aveau nici cea mai mică idee despre ele; atunci puteau crede o minciună spusă de șarpe; atunci era cu putință să-i faci să creadă pînă și asta: că deși Dumnezeu zisese că ei o să moară, poate că n-avea să fie așa; în starea asta ei erau bine-veniți și acceptați, și nu cunoșteau nici durerea, nici grijile, nici supărarea. Și mai amintiți-vă că Dumnezeu a iubit poporul evreu cînd era îndurerat, înrobit, înjosit, asuprit, neștiutor, împovărat, strivit de dăsagi, ca un animal de povară, de nu-i lipsea decît coada ca să fie de-a dreptul măgar sub stăpînirea egipteană: atunci a fost numit de

Dumnezeu poporul său, neamul său, seminția sa aleasă. Și dimpotrivă, l-a numit stricat, ticălos, păcătos, desfrînat cînd a avut rînduieli, demnitate și măreție asemeni altor popoare și altor regate respectate de lume[94]. Cine oare nu laudă vîrsta de aur, cînd oamenii erau măgari, cînd nu știau să lucreze pămîntul, cînd nimeni nu era mai presus de altul, nimeni nu știa mai multe ca celălalt, cînd toți aveau drept acoperiș grotele și cavernele, cînd se băteau între ei ca animalele și nu aveau atîtea veșminte dar nici invidii, nici atîtea chipuri de a-și ațîța poftele trupului și ale gurii: totul era al tuturor, hrana erau poamele, castanele, ghinda așa cum le-a lăsat mama natură[95]. Toată lumea știe că, nu numai în specia omenească, ci la toate speciile de animale, mama îl iubește mai tare, îl alintă mai mult, îi face pe plac și îl ferește de oboseală și de muncă, îl giugiulește, îl sărută, îl ia în brațe și îl păzește mai mult pe cel mai mic dintre copii: acela, neștiind ce-i rău sau bine, pentru ea este ca și un miel, ca un animal, un măgar, că el nu știe vorbi și cu atît mai puțin a judeca; iar pe măsură ce lui îi crește mintea și înțelepciunea, pe atît scade iubirea, grija, afecțiunea duioasă pe care i le poartă părinții. Nu e pe lume dușman care să nu arate duioșie, blîndețe, îngăduință față de vîrsta aceea, față de cineva care nu are în ființa lui nimic viril, nimic chibzuit, bărbătesc, ager, care n-are barbă, nu e puternic nici matur[96]. De aceea, vrînd să-i trezească mila și îndurarea Domnului, un anume profet a zis: „*Ah, ah, ah, Domine, quia nescio loqui*“[97]; care zicere și răget îl arată a fi măgar. Iar într-alt loc spune: „*Quia puer sum*“[98]. Și tot așa, cînd se dorește iertarea unei greșeli, de multe ori, în cărțile sfinte, cauza este înfățișată astfel: „*Quia stulte egimus*“, „*stulte egerunt*“, „*quia nesciunt quid faciant*“, „*ignoravimus*“, „*non intellexerunt*“[99].

Cînd vrem să-i cerem un hatîr lui Dumnezeu sau cînd vrem să dobîndim mai multă încredere, îngăduință și autoritate de la oameni, amintim versetul care spune că apostolii păreau beți[100]; sau celălalt, că nu știau ce spun pentru că nu ei vorbeau prin gura lor. Iar unul dintre cei mai de soi, pentru a dovedi cît e de sărac cu duhul, a spus că a fost răpit în cel de al treilea cer, unde a auzit taine de nerostit, și că nu știe dacă era mort sau viu, dacă era înăuntrul propriul trup sau în afara lui[101]. Iar un altul spunea că vede cerurile deschise; și cîte și mai cîte altele nu zic aleșii Domnului, cărora li se dezvăluie ceea ce rămîne ascuns înțelepciunii omenești și care trece drept o eminentă măgărie în ochii discursului rațional: pentru că aceste nebunii, aceste dobitocii și măgării sunt semne de înțelepciune și inteligență și acte de eroism pentru Dumnezeul nostru: care îi numește pe cei ce cred în el, îl iubesc și îl urmează, fie puii lui, fie turma lui, oile, pruncii, proștii lui, măgărușul lui, măgărița lui. Nu există, spun și repet, o mai bună oglindă pusă dinaintea ochilor omenești decît măgarul și dobitocia măgărească: nimic nu dovedește mai lămurit, mai matematic, cum trebuie să fie cel care, trudind în via Domnului, e pus să-și aștepte simbria zilnică, să viseze la gustul unei cine copioase, la odihna care urmează acestei vieți trecătoare. Nici o altă asemănare, mai mare sau egală cu aceasta, nu ne călăuzește și nu ne poartă mai drept spre mîntuirea veșnică decît o poate face această adevărată înțelepciune încuviințată de cuvîntul Domnului; și dimpotrivă, nu e lucru care să ne tîrască mai sigur în mijlocul și în adîncul iadului decît meditația filozofică și rațională, care se naște din simțuri, crește prin gîndirea discursivă și se maturizează în intelectul uman[102]. Căzniți-vă, așadar, să fiți măgari, voi, care sînteți

oameni; iar voi ceilalți, care sînteți deja măgari, străduiți-vă, trudiți-vă și rostuiți-vă în așa fel încît să mergeți din bine în mai bine, pentru ca să ajungeți la acea țintă, la acea demnitate, care nu prin cunoaștere și fapte, oricît de mari, ci numai prin credință se dobîndește; și care nu prin neștiință și ticăloșii, fie ele cît de uriașe, se pierde, ci doar prin necredință (cum zic unii că spune Apostolul[103]). Dacă vă rostuiți așa, dacă veți fi și vă veți purta astfel, veți fi înscriși în cartea vieții, veți obține grația de la Biserica luptătoare și gloria de la cea triumfătoare, în care Dumnezeu trăiește și domnește în veacul vecilor. Amin.

FINIS

UN PREAPIOS SONET PRIVITOR LA TÎLCUL MĂGĂRIȚEI ȘI MĂGĂRUȘULUI

– Găsiți-Mi în cetatea dinainte
o măgăriță! Prindeți măgărușul,
desfaceți lanțul, părăsiți țărușul
și-aduceți-Mi-i, slugilor preasfinte!
De marilor mistere le-o opri urcușul
vreo cleveteală, luați aminte:
așa-i sortește marele Părinte:
ea-mpărăteasă, el – împărătușul...
Așa grăiește sfînta-ne Scriptură,
spre-a ști dacă e-n stare să tresalte
creștinul la Stăpînul din natură.
- Păgîni, discipoli ai lui Iuda, alte
ființe cu viața simplă, pură,
pot aspira la tronurile-nalte.
Pioșii, cei ce-ndură,
trecînd prin casta viață măgărească,
vor propăși în ceata îngerească.

DIALOGUL ÎNTÎI

Interlocutori: SEBASTO, SAULINO, CORIBANTE[104]

SEBASTO: Iar ce-i mai rău e că o să spună[105] că te ții de metafore, că îndrugi povești, că vorbești în parabole, că scornești enigme, că înșirui comparații, că te ocupi de mistere, că mesteci tropologii.

SAULINO: Dar eu spun exact cum stă treaba și o pun dinaintea tuturor întocmai așa cum e.

CORIBANTE: *Id est, sine fuco, plane, candide*[106]; dar aș vrea să fie chiar așa cum spui.

SAULINO: Unde n-ar da zeii să scoți tu altceva decît înflorituri! Tu, cu gesticulația ta, cu toga, cu barba și cu sprînceana ta încruntată! Căci, în privința minții, cu adevărat *candide, plane et sine fuco* întruchipezi în ochii noștri ideea pedanteriei.

CORIBANTE: *Hactenus haec*[107]? Într-adevăr Sofia te-a condus pas cu pas și din jilț în jilț?

SAULINO: Da.

SEBASTO: E nevoie să mai spui ceva despre rînduiala acelor jilțuri?

SAULINO: Deocamdată nu, dacă dumneata nu ești gata să-mi oferi prilejul de a lămuri mai multe lucruri despre ele, întrebîndu-mă și zgîndărindu-mi memoria,

care, singură, nu mi-a putut șopti decît o treime din lucrurile importante la care merită să cugetăm.

SEBASTO: Ca să spun drept, eu aștept cu sufletul la gură să aflu pe cine anume a pus marele părinte al zeilor pe cele două jilțuri, unul boreal și celălalt austral[108], și-mi pare c-au trecut o mie de ani de cînd aștept sfîrșitul relatării dumitale, orice s-ar spune, ciudată, folositoare și respectabilă: căci cu cît mai mult ai amînat dumneata să ne lămurești acel subiect, cu atît mai tare mi s-a aprins mie dorința de a-l putea desluși.

CORIBANTE: *Spes etenim dilata affligit animum, vel animam, ut melius dicam: haec enim mage significat naturam passibilem*[109].

SAULINO: Bine, atunci; ca să nu vă mai perpeliți așteptînd urmarea, aflați că în jilțul apropiat, alături și lipit de locul unde ședea Ursa Mică, unde vă amintiți că fusese ridicat Adevărul, așadar de unde fusese alungată Ursa Mare în felul care știți, prin hotărîrea consiliului întrunit atunci, a venit Asinitatea abstractă; iar acolo unde vă închipuiți că vedeți încă Eridanul, tot zeii au vrut să stea Asinitatea concretă, așa încît Asinitatea să poată fi contemplată din toate trei regiunile cerești, căci fiind ea alcătuită din două stele, era ascunsă de drumul planetelor, acolo unde se află carapacea Racului[110].

CORIBANTE: *Procul, o procul este, profani*[111]: e un sacrilegiu, o profanare, a vrea să-ți închipui (deoarece nu este posibil ca așa să fie în fapt) alături de preacinstitul și eminentul jilț al Adevărului să șadă ideea unei specii atît de imunde și de dezonorante, care în hieroglifele înțelepților egipteni întruchipa ignoranța: cum aduce mărturie în repetate rînduri Horapollon[112] și cum sacerdoții babilonieni obișnuiau să reprezinte un

ins neînvățat și neînzestrat printr-un cap de măgar pe un bust și un gît de om.

SEBASTO: Nu-i nevoie să ne întoarcem în vremea și țara egiptenilor, deoarece nu există nici n-a existat neam care în vorbirea obișnuită să nu confirme ce spune Coribante.

SAULINO: Aceasta e pricina pentru care am amînat relatarea despre aceste două jilțuri: căci socotind după felul obișnuit de a vorbi și a crede, ați fi bănuit că vorbesc în parabole, și ați fi stăruit cu mai puțină încredere și răbdare întru a mă asculta descriind reforma celorlalte locuri cerești, dacă eu nu v-aș fi pregătit pentru acel adevăr printr-o lungă înșiruire de argumente: căci aceste două jilțuri merită, ele singure, cel puțin tot atîta considerație cît bogăția subiectului în cauză. N-ați auzit voi oare spunîndu-se că nebunia, ignoranța și asinitatea din această lume sunt înțelepciunea, știința și divinitatea din cealaltă?

SEBASTO: Așa au spus primii și cei mai de seamă teologi; dar nimeni pînă acum n-a extins spusa aceasta cum faci dumneata.

SAULINO: Pentru că niciodată ea n-a fost descîlcită și limpezită cum o voi descîlci și limpezi eu acum.

CORIBANTE: Vorbește, atunci, pentru că te vom asculta cu atenție.

SAULINO: Ca să nu vă pierdeți cu firea cînd auziți vorba „măgar“, „asinitate“, „dobitocie“, „ignoranță“, „nebunie“, vreau mai întîi să vă aduc aminte pasajul acela din luminații cabaliști[113] care, cu ochi mai ceva decît ai lui Linceu[114], mai ceva decît ai lui Argus[115], au pătruns, nu zic pînă în al treilea cer[116], ci în adîncul adîncului universului supralumesc și ensofic[117]: pentru a contempla acele zece Sephiroth[118] pe care, în limba noastră le numim „mădulare“ și „veșminte“[119], ei au

pătruns, au văzut, au conceput *quantum fas este homini loqui*[120]. Acolo sunt dimensiunile[121] *Kether, Hokhmah, Binah, Hesed, Gevurah, Tifereth, Netsa, Hod, Jesod, Malkuth,* pe care noi le numim: „Coroana", pe a doua „Înțelepciunea", pe a treia „Providența", pe a patra „Bunătatea", pe a cincea „Puterea", pe a șasea „Frumusețea", pe a șaptea „Izbînda", pe a opta „Lauda", pe a noua „Temeiul", pe a zecea „Împărăția". Iar acestora le corespund, se spune, zece rînduri de inteligențe, primul fiind numit de ei *Hayyoth hecatos*, al doilea *Ofanim*, al treilea *Erelim*, al patrulea *Hashmalim*, al cincilea *Khoakhim*, al șaselea *Malakhim*, al șaptelea *Elohim*, al optulea *Bne Elohim*, al nouălea *Maleakhim* iar al zecelea *Ishim*. Iar noi le numim astfel[122]: pe primul „Ființe sfinte" sau „Serafimi", pe al doilea „Roțile formatoare" sau „Heruvimi", pe al treilea „Îngerii puternici" sau „Tronuri", pe al patrulea „Cioplitori", pe al cincilea „Puteri", pe al șaselea „Virtuți", pe al șaptelea, „Începători" sau „zei", pe al optulea „Arhangheli" sau „fiii zeilor", pe al nouălea „Îngeri" sau „Soli", pe al zecelea „Suflete despărțite" sau „Eroi". De unde în lumea sensibilă decurg cele zece sfere[123]: 1. primul mobil, 2. cerul stelelor sau sfera a opta sau firmamentul, 3. cerul lui Saturn, 4. cel al lui Jupiter, 5. al lui Marte, 6. al Soarelui, 7. al lui Venus, 8. al lui Mercur, 9. al Lunii, 10. al Haosului sublunar împărțit în cele patru elemente. Iar acestea zece sunt oblăduite de zece motoare, sau însuflețite de zece suflete: primul, *Metattron* sau prințul fețelor[124], al doilea *Raziel*, al treilea *Zaphciel*, al patrulea *Zadkiel*, al cincilea *Camael*, al șaselea *Rafael*, al șaptelea *Aniel*, al optulea *Mihael*, al nouălea *Gabriel*, al zecelea *Samael*, sub care se află patru prinți înfricoșători: primul dintre ei stăpînește focul și e numit de Iov *Behemoth*, cel de al doilea

stăpînește aerul și e numit de cabaliști și de noi toți *Belzebut*, adică prințul muștelor, *idest*[125] al zburătoarelor scîrboase, cel de al treilea stăpînește apele și e numit de Iov *Leviathan*, al patrulea este cîrmuitorul pămîntului, pe care îl străbate și-l înconjoară în întregime, și e numit de Iov *Satan*. Și acum luați aminte: conform revelației cabalistice, Hochma, căreia îi corespund formele sau roțile numite „Heruvimi“, care lucrează asupra celei de a opta sfere, unde sălășluiește virtutea inteligenței, adică Raziel, măgarul sau asinitatea este simbolul înțelepciunii[126].

CORIBANTE: *Parturient montes...*[127]

SAULINO: Unii talmudiști explică temeiul moral al acestei influențe, ramificări, scări sau dependențe[128] spunînd că, în divinele Sephiroth, măgarul este simbolul înțelepciunii, pentru că cel ce vrea să pătrundă în tainele și-n ascunzișurile lor trebuie neapărat să fie auster și răbdător, să aibă mutră, cap și spinare de măgar; trebuie să aibă firea umilă, supusă și smerită și putința de a nu face deosebire între scaieți și lăptucă[129].

SEBASTO: Eu cred mai degrabă că evreii au luat aceste mistere de la egipteni, care au ridicat în slăvi măgarul și asinitatea pentru a-și ascunde rușinea[130].

CORIBANTE: *Declara*[131].

SEBASTO: Ochos, regele perșilor, zugrăvit de egipteni, dușmanii săi, în chip de măgar, după ce i-a învins și i-a luat prizonieri, i-a silit să se închine la imaginea măgarului și să-i sacrifice boul proslăvit de ei, Opin sau Apin[132], care ca pedeapsă avea să fie omorît. Egiptenii, atunci, pentru a da preț cultului aceluia rușinos și a ascunde pata, au născocit tot felul de justificări pentru cultul măgarului: drept care acesta, din pricină de batjocură și derîdere, a ajuns să fie pricină de închinăciune. Și astfel, de la închinăciune, admirație,

contemplație, cinstire și slavă au ajuns să-l vadă cabalistic, arhetipal, sephirotic, metafizic, ideal, divin. Și, în afară de asta, măgarul este animalul lui Saturn[133] și al Lunii, iar evreii sunt și ei prin fire, minte și soartă, saturnieni și lunatici, oameni mereu lași, slugarnici, simbriași, singuratici, care nu comunică și nu au legături cu alte neamuri, pe care le disprețuiesc aprig, neamuri care, pe bună dreptate, îi disprețuiesc la rîndul lor. Or, s-a întîmplat ca ei să cadă în robie în slujba Egiptului, unde au fost siliți să trăiască în tovărășia măgarilor, cărînd ca și ei poveri și lucrînd la construcții; iar acolo, în parte pentru că erau leproși, în parte pentru că egiptenii, avînd de-a face cu neamul lor, au priceput că acești ciumați se aflau sub piază saturniană și măgărească, zic unii că i-ar fi alungat dincolo de hotarele lor, lăsîndu-i să ia cu ei numai idolul măgarului de aur; căci dintre toți zeii, acesta se arăta cel mai priincios cu acest neam dușmănos și potrivnic tuturor celorlalte[134], precum e și Saturn potrivnic tuturor planetelor. Drept care au rămas cu acest cult, renunțînd la celelalte sărbători egiptene, și închinîndu-i sabat-urile acelui Saturn al lor, întruchipat în idolul măgarului, iar Lunii, neomeniile[135]: în așa fel încît putem spune că, pentru cabaliștii iudei, nu unul, ci toate Sephirot-urile pot fi măgărești[136].

SAULINO: Multe din cele spuse de dumneata sunt adevărate, multe sunt oarecum adevărate, altele par adevărate iar altele sunt de-a dreptul contrare adevărului și dovezilor istorice. Prin urmare, faci cîteva afirmații bune și adevărate, dar nimic nu e întru totul adevărat și bun cînd disprețuiești și iei în răspăr acest neam sfînt, de la care ne-a venit întreagă acea lumină care dăinuie și azi în lume și pe care ne-o promite și în veacurile viitoare. În felul ăsta, dumneata stărui să

socoți măgarul și asinitatea lucruri de ocară: dar, oricum vor fi fost ele la perși, greci și latini, nu au fost lucruri de rușine la egipteni și la evrei. Iar părerea după care cultul divin al măgarului ar fi avut la obîrșie forța și violența, mai degrabă decît rațiunea și libera alegere, este o minciună și o înșelătorie ca atîtea altele.

SEBASTO: *Verbi gratia*[137], forța, violența, rațiunea și alegerea lui Ochos.

SAULINO: Iar eu spun inspirația divină, bunătatea naturală și inteligența umană. Dar mai înainte de a termina această demonstrație, cercetați puțin dacă acești evrei ori ceilalți ce le împărtășesc ori încuviințează credința au socotit, socotesc sau ar fi trebuit să socoată rușinos înțelesul și rostul măgarilor. Uitați-vă un pic dacă Iacov[138], cînd a sărbătorit nașterea și sîngele urmașilor săi, părinții celor douăsprezece seminții, sub chipul a douăsprezece animale, a îndrăznit să lase deoparte măgarul? N-ați observat că așa cum l-a făcut pe Ruben berbec, pe Simeon urs, pe Levi cal, pe Iuda leu, pe Zabulon balenă, pe Dan șarpe, pe Gad vulpe, pe Așer bou, pe Neftali cerb, pe Iosif oaie, pe Beniamin lup, pe cel de-al șaselea născut, Isahar, l-a făcut măgar, șoptindu-i la ureche, în chip de testament, acea profeție nouă, minunată și tainică: „Isahar, măgar puternic, care stă între hotare, a aflat odihnă bună și ogor bogat; el duce în spinarea-i puternică greutatea și a luat asupra sa birul robiei“[139]. Aceste douăsprezece neamuri sacre corespund aici jos celor douăsprezece semne ale zodiacului, cuprinse în cingătoarea firmamentului, așa cum a văzut și mărturisit profetul Balaam cînd, de pe culmea unui deal, le-a zărit pe cîmpie rînduite și separate în douăsprezece tabere, zicînd: „Fericit și binecuvîntat popor al lui Israel, voi sunteți stele, voi sunteți cele douăsprezece semne

rînduite frumos precum douăsprezece turme bogate. Așa făgăduit-a Iehova al vostru să sporească sămînța marelui vostru părinte Avraam ca stelele pe cer, adică urmînd rostul celor douăsprezece semne ale zodiacului: pe care le chemați cu numele celor douăsprezece animale."[140] Aici puteți vedea cum acel profet iluminat, trebuind să le binecuvînteze pe cele de pe pămînt[141], s-a dus către ele călare pe măgar, prin vocea măgarului a fost înștiințat de voința divină, prin puterea măgarului a ajuns s-o înfăptuiască, de pe spinarea măgarului și-a întins el mîinile spre corturi și a binecuvîntat acel popor sfînt și blagoslovit: pentru a vădi că acei măgari saturnieni și celelalte dobitoace înrîurite de pomenitele Sephiroth, de la măgarul arhetipal, prin mijlocirea măgarului natural și profetic, trebuia să aibă parte de o asemenea binecuvîntare[142].

CORIBANTE: *Multa igitur asinorum genera*[143]: măgar de aur, arhetipal, măgar-veșmînt, măgar celest, membru al inteligențelor divine, măgar angelic, animal, profetic, omenesc, bestial, ales, etic, civil și economic; *vel*[144] esențial, substanțial, metafizic, fizic, ipostatic, noțional, matematic, logic și moral; *vel* superior, mediu și inferior; *vel* inteligibil, sensibil și imaginar; *vel* ideal, natural și noțional; *vel ante multa, in multis et post multa*[145]. Mergi mai departe, deoarece *paulatim, gradatim atque pedetentim*[146], demonstrația dumitale îmi devine mai limpede, mai înaltă și profundă.

SAULINO: Revenind la cele spuse, nu trebuie să vi se pară deci ciudat dacă asinitatea a căpătat un jilț ceresc la împărțirea locurilor aflate în partea cea mai înaltă a acestei lumi și a acestui univers material: de vreme ce măgarul trebuie să corespundă și să afle în sine o anume analogie cu lumea superioară[147].

CORIBANTE: *Ita contiguus hic illi mundus, ut omnis eius virtus inde gubernetur*[148], cum de altfel a stabilit principele peripateticienilor la începutul primei cărți din cugetarea sa meteorologică.

SEBASTO: Vai, vai, ce balon de știință, ce vorbe nemăsurate-s ale dumitale, atotștiutorule și tunătorule messer Coribante[149].

CORIBANTE: *Ut libet*[150].

SEBASTO: Dar îngăduie să revenim la subiect și nu ne mai întrerupe.

CORIBANTE: *Proh*[151].

SAULINO: Nimic nu e mai aproape de adevăr și mai înrudită cu el decît cunoașterea; iar ea trebuie împărțită (după cum și este) în două categorii: una superioară iar alta inferioară. Prima stă deasupra adevărului creat, este însuși adevărul necreat și este cauza tuturor lucrurilor: căci prin ea e adevărat ceea ce e adevărat, prin ea tot ceea ce este este ceea ce este. Cea de a doua este un adevăr inferior, care nu face lucrurile adevărate, nici nu le face să fie ceea ce sunt; ci el depinde, e produs, e modelat, din afară și dinăuntru, de lucrurile adevărate, pe care el le percepe nu în realitatea lor, ci prin similitudine și ca speță: pentru că, în mintea noastră, acolo unde există cunoașterea aurului nu există cu adevărat aurul, ci numai aurul ca similitudine și speță. Așa încît există un fel de adevăr care este cauză a lucrurilor și care se află deasupra tuturor lucrurilor; un alt fel, care se află în lucruri și este al lucrurilor; și mai există un al treilea și ultim fel, care vine după lucruri și din lucruri. Primul are numele de cauză, al doilea are numele de lucru, al treilea de cunoaștere. Felul întîi de adevăr este exprimat, în lumea arhetipală și ideală, de un Sephiroth; cel de al doilea stă pe primul loc, la temeiul cerului cel mai de

sus; cel de al treilea stă aproape de locul pomenit, în acel cer material de unde ne influențează nouă creierul: adică în locul unde stau ignoranța, prostia, asinitatea și de unde a fost alungată Ursa mare. Așadar, de vreme ce adevărul real și natural este cunoscut prin adevărul noțional, adică de vreme ce primul e obiectul celui de al doilea, iar al doilea e subiectul celui dintîi, prin intermediul noțiunii, tot așa se cuvine ca lăcașul unuia să fie apropiat de lăcașul celuilalt și unit cu el[152].

SEBASTO: Bine zici că, în rînduiala naturii, adevărul, ignoranța și asinitatea stau alături: cum adesea sunt unite între ele obiectul, actul și potența. Dar lămurește-ne acum de ce insiști să pui alături și mai aproape de adevăr ignoranța ori asinitatea decît știința și cunoașterea: de vreme ce ignoranța și nebunia nici vorbă să fie apropiate și conlocuitoare cu adevărul[153], ci dimpotrivă trebuie să fie cît se poate de departe de el, pentru că ele au legătură cu neadevărul și aparțin unei ordini contrare[154].

SAULINO: Pentru că Sofia dobîndită fără ignoranță și nebunie, și, ca atare, fără asinitatea care e totuna cu ele și le exprimă, nu poate lua în stăpînire adevărul: și de aceea are nevoie de ea ca mijlocitoare; căci așa cum în actul mijlocitor se contopesc termenii sau extremele, obiectul și potența, la fel în Asinitate se contopesc Adevărul și Cunoașterea, numită de noi Sofia[155].

SEBASTO: Spune-ne, pe scurt, de ce.

SAULINO: Deoarece cunoașterea noastră e necunoaștere sau e cunoaștere a nimic sau nu e stăpînire a nici unui adevăr; sau, dacă există totuși vreun drum către adevăr, acela nu poate trece decît prin poarta deschisă nouă de ignoranță, care este drumul însuși, poarta și portarul laolaltă. Or, dacă Sofia zărește adevărul prin mijlocirea ignoranței, îl zărește, ca urmare,

prin mijlocirea prostiei și, ca atare, prin asinitate. Urmează că oricine are o asemenea cunoaștere e într-un anume fel măgar și ține de asinitate[156].

SEBASTO: Dovedește-mi acum că premisele dumitale sunt adevărate: căci cu concluziile eu unul sunt de acord: admit că cine este neștiutor, în măsura în care e neștiutor, e prost; și că cine e prost, întrucît e prost, e măgar și deci că neștiința este asinitate.

SAULINO: Unii ajung la contemplarea adevărului pe calea învățăturii și cunoașterii raționale prin forța intelectului agent care pătrunde în suflet și-i aprinde lumina lăuntrică[157]: dar aceștia sunt rari, cum bine zice poetul:

Pauci quos ardens evexit ad aethera virtus[158].

Alții se îndreptă spre el și se căznesc să-l atingă pe calea ignoranței. Dintre aceștia unii suferă de ceea ce se numește ignoranță prin simplă negare: ei nici nu știu, nici nu-și închipuie că știu; alții suferă de așa-zisa ignoranță cu înclinație vicioasă: aceștia cu cît știu mai puțin și cu cît sunt mai îmbibați de informații false, cu atît sunt mai siguri de ceea ce știu: drept care pentru a afla adevărul ei cer o caznă îndoită, o dată pentru a se dezbăra de obiceiul greșit, apoi, pentru a-l căpăta pe cel bun; alții suferă de acea ignoranță care e admirată ca un har divin: ei sunt cei care nici nu zic, nici nu cred că știu, ba mai mult, fiind socotiți de destui drept neștiutori, sunt cu adevărat docți întrucît se reduc la strălucita asinitate și nebunie. Dintre aceștia, unii sunt astfel de la natură, ca cei ce sunt conduși de lumina propriei rațiuni și care își folosesc lumina rațiunii și a simțului pentru a nega orice lumină a rațiunii și simțului[159]; alții se conduc, sau mai bine zis se

lasă conduși cu opaițul credinței, închinîndu-și intelectul celui ce-i călărește[160] și care îi mînă și-i poartă unde-i place: iar aceștia sunt cei care nu pot greși ei înșiși, deoarece ei nu se conduc după mintea lor omenească supusă greșelii, ci după lumina infailibilă a inteligenței supreme. Aceștia sunt cu adevărat cei predestinați să pășească în Ierusalimul fericirii și să aibă viziunea deplină a adevărului divin: deoarece ei sunt călăriți de acel călăreț fără de care nimeni nu poate găsi calea adevărului[161].

SEBASTO: Prin urmare așa se deosebesc între ele soiurile de ignoranță și asinitate; și așa, încetul cu încetul, încep și eu să accept că asinitatea este o virtute necesară și divină, fără de care omenirea ar fi pierdută și prin care, dimpotrivă, toată omenirea e salvată[162].

SAULINO: Iată acum, în aceeași privință, un alt principiu care lămurește o altă deosebire, mai specială: ceea ce leagă intelectul nostru, care este în sofia, de adevăr, care este obiectul inteligibil, este, după cabaliști și unii mistici teologi, un anume soi de ignoranță; un altfel de soi, după pyrrhonieni[163], efectici[164] și alții ca ei; și un altul, diferit, după teologii creștini, dintre care tarsianul[165] ridică în slăvi acea ignoranță pe-atît pe cît o socotește de nebunească majoritatea lumii. La primul soi avem de-a face cu o necontenită negare: de aceea el este numit și ignoranță negativă, pentru că nu îndrăznește niciodată să afirme; la cel de al doilea, cu o necontenită îndoială, unde nu se îndrăznește nicicînd a defini sau a hotărî. În cel de al treilea caz, toate principiile sunt socotite cunoscute, aprobate și evidente cu un anume argument, dar fără vreo demonstrație sau manifestare exterioară. Primul soi este reprezentat de măgăruș, îndărătnic și umblăreț; cel de al doilea, de o măgăriță, pironită între două drumuri, neputîndu-se

clinti din mijlocul lor pentru că nu se poate hotărî pe care dintre ele ar fi mai bine s-o apuce[166]; cel de al treilea, de măgărița cu măgărușul ei, care-l cară în spate pe mîntuitorul lumii[167]: unde măgărița (după cum ne învață sfinții părinți) înseamnă poporul iudeu, iar măgărușul, poporul păgîn, care s-a născut precum fiica Biserică din muma sinagogă, amîndouă trăgîndu-se din aceeași seminție ce coboară din părintele credincioșilor, Avraam. Aceste trei soiuri de ignoranță se unesc, precum trei ramuri, într-un singur trunchi pe care îl ocîrmuiește asinitatea arhetipală, trunchi puternic susținut de rădăcinile celor zece Sephiroth.

CORIBANTE: Frumoasă interpretare! Acestea nu sunt argumente retorice, nici sofisme elenchice[168], nici probabilități topice[169], ci sunt demonstrații apodictice[170] precum că măgarul nu este un animal atît de umil cum se crede îndeobște, ci e o speță cu mult mai eroică și divină.

SEBASTO: Saulino, nu e cazul să te mai căznești să mergi pînă la capăt cu lămuririle cerute de mine: Coribante văd că e mulțumit cum de altfel poate fi oricine a ascultat cu atenție adăugirile tale. Dar acum fă-mă, rogu-te, să înțeleg pricinile înțelepciunii care constă în ignoranța și asinitatea de al doilea soi: adică în ce fel participă la asinitate pyrrhonienii, efecticii și ceilalți filozofi ai Academiei? Căci eu nu mă îndoiesc de primul și de cel de al treilea soi, care prin ele însele sunt foarte înalte și îndepărtate de simțuri și atît de limpezi că nu există ochi să nu le recunoască.

SAULINO: Voi răspunde îndată întrebării dumitale; dar mai întîi vreau să vă atrag atenția că primul și al treilea soi de nebunie și de asinitate[171] converg, putem spune, într-unul singur: pentru că amîndouă depind de un principiu ce nu poate fi înțeles sau exprimat și

care conduce la acea cunoaștere care este disciplina disciplinelor, învățătura învățăturilor și știința științelor. Și vreau să vă spun pe ce cale oricine dorește sau a dorit o asemenea cunoaștere a putut și poate să o dobîndească fără pic de strădanie sau învățătură. Sfinții părinți[172] și rabinii iluminați au observat și cercetat ce pățiseră acei înțelepți ai lumii[173], semeți și trufași, care au avut încredere în propria minte și cu o îndrăzneață și nemăsurată înfumurare au cutezat să se înalțe înspre cunoașterea tainelor divine și a adîncurilor dumnezeirii: ei au fost năuciți și împrăștiați nu altminteri decît cei ce au construit turnul Babel, căci și-au închis singuri calea, devenind mai puțin deschiși către înțelepciunea divină și viziunea adevărului veșnic. Și atunci ce-au făcut? Ce hotărîre au luat?[174] Au stat pe loc, au încrucișat[175] brațele, au închis ochii, au renunțat la orice observație și strădanie, au înfierat orice cugetare omenească, au alungat orice simțămînt natural, și, în cele din urmă, s-au considerat măgari: atunci și-au ridicat, și-au întins, și-au ascuțit, îngroșat și mărit urechile; și-au adunat și contopit toate puterile spiritului în auz, nemaitrebuind decît să asculte și să creadă, precum cel despre care se spune: „*In auditu auris obedevit mihi*“[176]. Tot atunci, concentrîndu-și și supunîndu-și facultățile vegetativă, senzitivă și intelectuală, și-au unit cele cinci degete într-o copită, ca să nu poată, precum Adam, să întindă mîinile și să apuce fructul oprit al pomului cunoașterii, care i-a lipsit de fructele pomului vieții sau, asemeni lui Prometeu (care e o metaforă cu același sens), să întindă mîinile și să fure focul lui Jupiter pentru a aprinde cu el lumina puterii raționale. Astfel, măgarii noștri divini, scutiți de orice trăire și simțire proprie, au ajuns să cunoască numai ceea ce le șoptesc la ureche revelațiile

zeilor sau ale vicarilor lor: și, ca urmare, au ajuns să nu se conducă după nici o altă lege. De aceea nu se întorc la dreapta sau la stînga decît urmînd lecția sau rostul hotărît de lațul ori căpăstrul care-i strînge de gît sau de bot, și nu se mișcă decît încotro sunt mînați. Li s-au îngroșat buzele, li s-au învîrtoșat fălcile, li s-au întărit dinții, așa încît, oricît de tari, de spinoase, de aspre și greu de digerat ar fi bucatele care li se pun dinainte, să fie pe gustul botului lor. Ca urmare, dintre toate dobitoacele care pasc pe întinsul pămîntului, ei se hrănesc cu nutrețul cel mai gros și mai din topor; și toate astea pentru a ajunge la cea mai josnică umilință care-i va învrednici de cea mai înaltă slavă, după vorba: „*Omnis qui se humiliat exaltabitur*"[177].

SEBASTO: Dar aș vrea să pricep cum va putea deosebi dobitocul acesta dacă acela ce-l încalecă este un dumnezeu sau un diavol, este un om sau un alt dobitoc mai mare sau mai mic: dacă lucrul de care trebuie să fie cel mai sigur este că el însuși este și vrea să fie măgar, că nu poate avea un trai mai bun și obiceiuri mai bune decît ale măgarului, că nu poate aștepta un sfîrșit mai bun decît al măgarului și că nu-l așteaptă nici o altă slavă posibilă, potrivită și demnă de el decît cea măgărească?[178]

SAULINO: Credincios este acela care nu îngăduie ca ispita să fie peste puterile sale[179]: el îi cunoaște pe cei asemeni lui, pe ei îi socoate și îi ține drept ai săi și nu îngăduie să-i fie luați. O, sfîntă ignoranță, o, divină nebunie, o asinitate supraomenească! Acel iluminat, contemplativul și profundul Areopagit, scriindu-i lui Caius[180], afirmă că ignoranța este o perfectă cunoaștere: ceea ce e tot una cu a spune că asinitatea este o condiție divină. Învățatul Augustin, îmbătat foarte de acest nectar divin, aduce mărturie în *Solilocviile* sale

că spre Dumnezeu ne călăuzește mai degrabă ignoranța decît știința și, dimpotrivă, mai degrabă decît ignoranța știința e aceea ce ne duce la pierzanie[181]. Și pentru a înfățișa această idee spune că mîntuitorul lumii a intrat în Ierusalim purtat de picioarele și copitele măgarilor, arătînd astfel că ceea ce se petrece în cetatea triumfătoare trebuie să se petreacă, prin anagogie[182], și în aceasta luptătoare, de aici, de jos. Ceea ce spune și profetul în psalmi: „*Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri bene placitum erit ei*“ [183].

CORIBANTE: *Supple tu : Sed in fortitude et tibiis asinae et pulli filii coniugalis*[184].

[SAULINO]: Acum, pentru a vă dovedi că numai prin asinitate putem încerca să tindem spre acea viziune supremă și să ne apropiem de ea, vreau să aflați și să înțelegeți că nu există pe lume contemplație mai rodnică decît aceea care neagă orice cunoaștere și orice percepere și judecare a adevărului, în așa fel încît suprema cunoaștere devine certitudinea că nu putem ști și nu știm nimic și, prin urmare, recunoașterea faptului că nu putem fi și nu suntem altceva decît măgari: concluzie la care au ajuns socraticii, platonicii, efecticii, pyrrhonienii și alții asemenea, care n-au avut urechile atît de mici, buzele atît de subțiri și coada atît de scurtă încît să nu și le poată vedea singuri[185].

SEBASTO: Rogu-te, Saulino, oprește-ți astăzi aici declarațiile și demonstrațiile legate de acest subiect: deocamdată am înțeles destul de multe, mai ales că a venit vremea cinei iar subiectul cere o tratare mai lungă; drept care, îngăduie (dacă și Coribante socotește la fel) să ne revedem mîine pentru a lămuri această chestiune; iar eu îl voi aduce cu mine și pe Onorio, care își amintește că a fost măgar și prin urmare e un pitagorician[186]

convins: asta pe lîngă faptul că, avînd propriile sale teorii, ne poate oferi noi subiecte.

SAULINO: Foarte bine, mă bucur că vine, el îmi va ușura cu siguranță sarcina.

CORIBANTE: *Ego quoque huic adstipulor sententiae*[187]; de altfel a venit vremea să le dau drumul învățăceilor mei, *propria revisant hospitia, proprios lares*[188]. Mai mult (*si lubet*[189]) pînă cînd veți isprăvi subiectul în discuție, eu unul sunt gata să revin în fiecare zi, la aceeași oră, aici, alături de voi.

SAULINO: Iar eu voi face întocmai la fel.

SEBASTO: Să mergem, deci.

Sfîrșitul primului dialog

DIALOGUL AL DOILEA

Interlocutori: Sebasto, Onorio[190], Coribante, Saulino

SEBASTO: Tu îți aduci aminte că ai dus în spate samarul?[191]

ONORIO: Și samarul, și povara, și din cînd în cînd am tras și la roată: mai întîi am fost în slujba unui grădinar pe care-l ajutam să care bălegar din cetatea Tebei pînă la tarlaua de lîngă zidul cetății, iar de la tarla, înapoi la oraș, varză, salată, ceapă, pepeni, ridichi și păstîrnac; de la el m-a cumpărat un cărbunar, unde însă am rămas în viață numai cîteva zile.

SEBASTO: Cum e cu putință să-ți amintești așa ceva?

ONORIO: O să-ți spun și asta. Aflîndu-mă eu la păscut, pe buza unei rîpe pietroase și abrupte, și poftind la un ciulin care creștea mai la vale, spre prăpastie, crezînd că-mi pot întinde fără pericol gîtul pînă la el, m-am aplecat, fără vreo remușcare a conștiinței și împotriva instinctului rațiunii naturale, mai mult decît trebuia: drept care am căzut din înaltul povîrnișului, iar stăpînul meu a priceput că mă cumpărase pentru corbi. Liberîndu-mă eu astfel din închisoarea trupului, am devenit spirit, rătăcind fără de picioare; și am observat că eu, ca substanță spirituală, nu eram diferit nici ca gen nici ca specie de toate celelalte spirite care

transmigrau în urma descompunerii altor animale și corpuri compuse; și am văzut că Parca[192] nu face diferență între corpul omului și cel al măgarului, nici între cel al animalelor și cel al lucrurilor considerate neînsuflețite, și nu doar în privința materiei trupești; ea nu face diferență nici în materie de spirit, între sufletul măgarului și cel al omului sau între sufletul viețuitoarelor și sufletul oricăror lucruri de pe lume: întocmai precum toate lichidele sunt în esență un singur lichid, toate crîmpeiele de aer sunt ca substanță un singur aer, la fel toate spiritele țin de un singur spirit, al Amfitritei[193], și la acela se întorc toate[194]. Iar după ce am adăstat o vreme în starea aceea, iată că

Letheum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
scilicet immemores supera ut convexa revisant,
rursus et incipiant in corpora velle reverti[195].

Atunci, laolaltă cu mulțimea a cărei principală călăuză era Mercur[196], am plecat din cîmpiile fericite fără să sorb din undele repezi ale rîului Lehte[197], prefăcîndu-mă doar că beau asemeni celorlalți: dar n-am făcut decît să-mi apropii buzele și să ating apa, atît cît să-i păcălesc pe cei ce ne vegheau, cărora le-a fost de ajuns să-mi vadă gura și bărbia ude. Am luat-o apoi spre aerul mai curat, trecînd prin poarta Cornee[198] și, lăsînd în urmă și dedesubt adîncurile, m-am trezit pe muntele Parnas care – nu-i legendă! – din pricina izvorului său cabalin a fost închinat de părintele Apollo fiicelor sale, Muzele[199]. Acolo, prin voia și rînduiala destinului am redevenit măgar, dar fără să pierd spețele inteligibile, sufletul meu animal nefiind văduvit și sărăcit de ele, iar virtutea și vlaga acestuia au făcut să-mi crească de o parte și de alta a trupului forma și substanța

a două aripi destul de mari încît să înalțe pînă la aștri greutatea mea trupească. Atunci am fost văzut și numit nu pur și simplu măgar, ci Măgar zburător, sau calul Pegas. Apoi am fost însărcinat să îndeplinesc multe dintre poruncile prevăzătorului Jupiter, l-am slujit pe Belerofon[200], am trecut prin multe și faimoase aventuri, iar în cele din urmă am fost înălțat la cer la hotarul dintre Andromeda și Lebăda pe de o parte, și Pești și Vărsător, de cealaltă.

SEBASTO: Rogu-te, mai dă-mi un răspuns înainte de a mă face să înțeleg în amănunt tot ce povestești: din experiență și amintire proprie poți confirma opinia pitagoricienilor, a druizilor, a saducheilor[201] și a altora ca ei privind acea continuă metempsihoză, adică transformare sau reîntrupare a tuturor sufletelor?

Spiritus eque feris humana in corpora transit,
inque feras noster, nec tempore deperit ullo?[202]

ONORIO: Da, domnul meu, așa e cu siguranță.

SEBASTO: Prin urmare dumneata susții neabătut că între sufletul omului și cel al dobitoacelor nu e o deosebire de substanță? Și că ele diferă numai ca formă?

ONORIO: Sufletul omului este în esența sa, ca gen și speță, la fel cu cel al muștelor, al scoicilor de mare[203], al plantelor și al oricărui alt lucru însuflețit, adică avînd suflet: căci nu există corp care să n-aibă într-însul un suflet care comunică, care mai vioi și desăvîrșit, care mai puțin. Or, acest spirit, ca urmare a destinului sau providenței, a rînduielii sau întîmplării, se contopește cînd cu o specie de trupuri, cînd cu alta: și atunci, în funcție de complexitatea alcătuirii și a mădularelor, va avea grade diferite de desăvîrșire a minții și a făptuirilor sale. Prin urmare, atunci cînd un spirit sau suflet care,

pe cînd se afla într-un păianjen, avea o anume îndemînare și un anume număr, mărime și formă de gheare și picioare, odată renăscut ca om, capătă o altă minte și alte instrumente, alte priceperi și făptuiri. Merg pînă într-acolo spunînd că, de-ar fi cu putință sau s-ar întîmpla cu adevărat ca la un șarpe, capul să se prefacă și să se replăsmuiască în chip de cap omenesc, ca bustul să-i crească atît cît poate încăpea în specia lui, dacă i s-ar lăți limba, i s-ar lărgi spatele, dacă i-ar crește brațe și mîini, iar în locul în care i se termină coada i-ar răsări o pereche de picioare, atunci acest animal ar înțelege, s-ar înfățișa, ar respira, ar vorbi, ar făptui și ar umbla întocmai ca și un om; și chiar ar fi om[204]; și invers, omul nu ar fi altceva decît șarpe, dacă brațele și picioarele i s-ar resorbi în trup, dacă toate oasele s-ar aduna formînd numai șira spinării, dacă ar lua formă de șarpe și ar căpăta toate acele alcătuiri trupești și toate comportările ce decurg din ele. Atunci ar avea o minte mai mult sau mai puțin iute, în loc de a vorbi ar șuiera, în loc de a merge s-ar tîrî, în loc de a-și construi o casă și-ar săpa o gaură și nu și-ar dori o cameră ci gaura cu pricina; și cum înainte depindea de acele mădulare, instrumente, potențe și acte, acum ar depinde de cestelalte: întocmai cum unul și același meșter, inspirat diferit de proprietățile diferite ale materialului și mînuind unelte diferite, dă la iveală proiecte și făurituri diferite. De aici puteți pricepe că este posibil ca multe animale să aibă mai multă minte și un intelect mai luminat decît omul (și nu e glumă ce a spus Moise despre șarpe cînd l-a numit cel mai înțelept[205] dintre toate animalele de pe pămînt), dar, din pricina puținătății mijloacelor de care dispun, rămîn mai prejos decît acesta, la fel cum omul, prin bogăția ce i-a fost dăruită[206], e cu mult mai presus de ele. Și ca să te convingi, privește

mai îndeaproape și cugetă în sinea dumitale ce s-ar întîmpla dacă omul ar avea de două ori mai multă minte decît are, dacă intelectul lui activ ar străluci mult mai puternic decît face acum, dar, cu toate acestea și rămînînd el în tot restul la fel, mîinile i-ar fi transformate în două picioare: spune-mi cum ar mai rămîne *impune*[207] relațiile dintre oameni, cum s-ar mai putea întemeia și dura familiile și conviețuirea lor altminteri sau mai bine decît cele ale cailor, cerbilor sau porcilor, fără a fi devorați de nenumărate specii de animale și fără a fi astfel destinați unei distrugeri mai mari și mai sigure?[208] Și, ca urmare, unde s-ar mai pomeni instituire de doctrine, inventare de discipline, grupare de cetățeni, proiectare de clădiri și multe alte lucruri care sunt semne ale măreției și excelenței omenești și care-l fac pe om triumfătorul neînvins al tuturor celorlalte specii? Toate astea, dacă privești cu atenție, nu decurg din pravila minții ci din cea a mîinii, organul organelor[209].

SEBASTO: Ce spui atunci de maimuțe sau de urși care, dacă nu admiți că au mîini, au totuși un instrument nu mai prejos ca mîna.

ONORIO: Dar nu au alcătuirea pe măsura unei atari puteri spirituale; deoarece la astfel de animale și la multe altele, din pricina alcătuirii lor materiale butucănoase sau fluide, inteligența universală nu poate imprima sufletelor lor o asemenea forță spirituală[210]: dar această comparație se referă la speciile de animale cele mai dotate intelectual.

SEBASTO: Dar papagalul n-are și el organul desăvîrșit pentru a scoate orice sunet articulat? Atunci de ce poate vorbi atît de greu, cu atîta caznă și atît de puțin și fără a înțelege ceea ce spune?

ONORIO: Pentru că nu are facultatea nimerită de a învăța și a reține, cea potrivită omului, ci aceea

potrivită speciei sale, în virtutea căreia n-are nevoie să-l învețe cineva să zboare, să-și caute hrana, să deosebească mîncarea de otravă, să facă pui, să-și construiască cuibul, să-și schimbe lăcașul, să se adăpostească pe vreme rea și să facă față nevoilor vieții nu mai puțin, ci uneori chiar mai bine și mai lesne decît omul[211].

SEBASTO: Învățații spun că asta se datorează instinctului și nu inteligenței sau gîndirii logice[212].

ONORIO: Întreabă-i pe învățații dumitale dacă asemenea instinct este simț sau intelect. Iar de e simț, dacă vine dinăuntru sau din afară? Or, nevenind el din afară, cum bine se vede, să spună ei ce simț interior mai bun ca al omului îi înarmează cu prevederea, dibăcia, deprinderea, precauția și agerimea cu care fac față nu doar situațiilor prezente, dar și celor viitoare.

SEBASTO: Sunt puși în mișcare de inteligența infailibilă.

ONORIO: Aceasta, dacă este principiu natural și proxim care se exercită asupra unei acțiuni apropiate și individuale, nu poate fi universală și exterioară, ci trebuie să fie particulară și interioară și, prin urmare, o calitate a spiritului, care îl mînă din urmă[213].

SEBASTO: Așadar spui că nu inteligența universală îi mînă?

ONORIO: Spun că inteligența universală eficientă este una la toți: ea mișcă totul, ea produce gîndirea; dar mai este în fiecare și o inteligență individuală, prin care fiecare este mișcat, este luminat și gîndește; iar aceste inteligențe individuale sunt tot atîtea cîte sunt existențele individuale. Așa cum puterea de a vedea sporește cu cît sporește numărul ochilor și e provocată și luminată îndeobște de un foc, de o lumină, de un soare: la fel puterea intelectivă sporește cu cît sporește numărul celor ce împărtășesc același suflet cunoscător,

iar deasupra tuturor strălucește soarele unui unic intelect. Așadar, deasupra tuturor viețuitoarelor se află un simț activ, acela care le face pe toate să simtă și prin care toate sunt sensibile în act; și la fel se află un intelect activ, care le face pe toate să gîndească, și prin care toate sunt intelective în act[214]. Prin urmare există atîtea simțiri și atîtea gîndiri pasive sau posibile cîte sunt existențele individuale: iar ca trăsături individuale și complexitate a alcătuirii ele sunt tot atît de diferite și numeroase pe cît de numeroase și diferite sunt alcătuirile și formele lor trupești.

SEBASTO: Spune-i cum îți place și înțelege-l cum vrei: eu unul refuz să numesc intelect acel instinct rațional al animalelor.

ONORIO: Dar dacă nu poți să-l numești nici simț, atunci presupui că, în afară de puterea senzitivă și cea intelectivă, animalele trebuie să mai aibă încă o putere de cunoaștere[215].

SEBASTO: Voi spune că e o putere eficientă a simțurilor lăuntrice.

ONORIO: De ce atunci să nu numim această putere eficientă intelect uman, ca cel în virtutea căruia gîndește omul? În fond avem toată libertatea de a numi cum ne place și a limita definițiile și sensurile cuvintelor cum ne pare mai potrivit, la fel cum a făcut Averroes. Și am toată libertatea de a spune că înțelegerea dumitale nu e înțelegere sau că orice faci dumneata faci nu din intelect ci din instinct: de vreme ce faptele altor animale mai demne decît ale dumitale (precum cele ale albinelor și furnicilor) nu se numesc că vin din intelect ci din instinct. Sau voi spune că instinctul acelor mici făpturi este mai demn decît intelectul dumitale[216].

SEBASTO: Hai să nu mai discutăm deocamdată mai mult despre asta, ci să revenim la subiectul nostru.

Dumneata zici că, la fel cum dintr-o aceeași ceară sau alt material se modelează figuri felurite și diferite, la fel din aceeași materie corporală sunt făcute toate corpurile și din aceeași substanță spirituală toate spiritele?

ONORIO: Întocmai; adaugă la aceasta că din mulțimea felurilor de a fi, a obișnuințelor, a rînduielilor, a mărimilor și a părților alcătuitoare ale corpului și spiritului decurge diversitatea firilor, a alcătuirilor, iau naștere feluritele organe și apar diferitele genuri de lucruri.

SEBASTO: Părerea asta mi se pare nu prea depărtată nici tocmai contrară credinței profeților care spun că totul se află în mîna universalului eficient precum același lut în mîna unuia și aceluiași olar, lut care, cu roata acestui vîrtej de aștri[217], este modelat și remodelat, în perindarea nașterilor și distrugerilor lucrurilor, cînd într-un nobil pocal, cînd într-un pocit de ulcior, dar mereu din același material.

ONORIO: Asta au priceput și declarat mulți dintre rabinii cei mai înțelepți. Așa pare să fi înțeles și cel ce a zis: „Salva-vei oameni și vite pe-atît pe cît îți vei înmulți mila."[218] Același lucru devine limpede și din transformarea lui Nabucodonosor[219]. De aceea unii saduchei au crezut că Botezătorul ar fi fost Ilie[220]: nu că ar fi avut același trup, ci același spirit într-un alt trup. Prin acest fel de renaștere unii speră că justiția divină le va face dreptate după sentimentele și faptele de pe cînd erau în alt trup.

SEBASTO: Rogu-te, să nu mai vorbim de asta căci părerea dumitale începe să-mi placă prea tare și încep s-o cred mai mult decît verosimilă; iar eu vreau să-mi păstrez credința în care am fost crescut de părinții și de învățătorii mei: de aceea povestește mai bine întîmplări istorice sau scorneli sau pilde și încetează

cu demonstrațiile și citatele care, cred eu, sunt strîmbate de dumneata mai mult decît de alții.

ONORIO: Ai dreptate, omule. Și, de altfel, trebuie să termin ce începusem să-ți spun, dacă nu ți-e teamă că și prin asta ți-aș putea corupe gîndirea și tulbura conștiința nepătată.

SEBASTO: Nu, asta nu; dimpotrivă, te ascult cu mai multă plăcere decît am ascultat vreodată vreo poveste.

ONORIO: Atunci, dacă nu mă asculți pentru teorie și învățătură, ascultă-mă de plăcere.

A doua parte a dialogului

SEBASTO: Îi vezi cumva sosind pe Saulino și Coribante?

ONORIO: Era vremea să fi ajuns. Mai bine mai tîrziu decît niciodată, Saulino!

CORIBANTE: *Si tardus advendus, citior expeditio*[221].

SEBASTO: Cu întîrzierea voastră ați pierdut o seamă de subiecte frumoase și aș ține ca Onorio să le reia.

ONORIO: Vai, nu, nu mi-ar plăcea defel; mai bine să ne continuăm discuția, căci de va fi nevoie să repet unele lucruri, le-o voi face numai lor și în tihnă: deoarece acum n-aș vrea să-mi întrerup firul povestirii.

SAULINO: Da, da, e bine așa: mergi mai departe.

ONORIO: Așadar, aflîndu-mă eu, cum spuneam, în înaltul cerului sub numele de calul Pegas, mi s-a întîmplat ca, urmînd regula prefacerii în forme inferioare, din vrerea destinului și din pricina unei anumite înclinații pe care, îmbătat de nectar, o căpătasem acolo (prea bine descrisă de platonicianul Plotin[222]), am fost trimis[223] să devin ba filozof, ba poet, ba pedant; chipul însă mi-l lăsasem în cer unde, din timp în timp,

la vremea transmigrației, mă întorceam cu amintirea celor învățate în întrupările mele; iar cînd se întîmpla să trebuiască să revin într-un alt lăcaș pămîntesc, o lăsam acolo ca într-o bibliotecă. Dintre acele amintiri[224], ultimele sunt cele pe care am început să le capăt în timpul vieții lui Filip Macedoneanul, după ce am fost zămislit, după cum se crede, din sămînța lui Nicomah[225]. Acolo, după ce am fost învățăcelul lui Aristarh[226], Platon și alții, am fost înaintat, mulțumită tatălui meu care era sfetnicul lui Filip, în funcția de preceptor al lui Alexandru cel Mare; sub domnia acestuia, deși eram foarte învățat în științele umaniste, în care străluceam mai tare decît toți înaintașii mei, m-a cuprins bănuiala trufașă – căci preceptorii sunt îndeobște trufași și îndrăzneți – că aș fi și filozof al naturii: și prin asta, cum cunoașterea filozofică se stinsese, Socrate murise, Platon fusese izgonit, iar alții se împrăștiaseră în felurite chipuri, am rămas eu singur, chior în țara orbilor; așa că nu mi-a fost greu să capăt faima de retor, politician, logician și chiar de filozof. Astfel, reluînd greșit și prostește opiniile celor din vechime și făcîndu-i pe acei înțelepți cumsecade să vorbească și să gîndească mai stîlcit decît ar face-o pînă și copiii sau babele ramolite, m-am dat drept reformator al acelei discipline despre care nu știam o iotă. M-am intitulat prințul peripateticienilor, am predat la Atena, sub porticul Liceului, unde, la lumina sau, pentru a spune adevărul, la întunericul care domnea în mine, am înțeles și am predat greșit natura principiilor și substanța lucrurilor, am delirat, mai presus de orice delir, despre esența sufletului, fără a înțelege nimic din adevărata natură a mișcării și a universului; și, în consecință, datorită mie știința naturală și divină s-a stins și-a decăzut

atît de jos pe cît de sus se afla în vremea caldeenilor și pitagoricienilor[227].

SEBASTO: Constatăm totuși că ai fost atîta vreme în admirația lumii; și printre alte minunății rostite despre tine, s-a găsit și un arab[228] care a spus că, născîndu-te pe tine, natura a făcut efortul suprem pentru a aduce pe lume mintea cea mai cristalină, pură, înaltă și purtătoare de adevăr pe care a putut-o ea făuri: și în genere ești numit „geniu al naturii".

ONORIO: Cum de-ar fi pe lume nerozi de n-ar fi și falsă credință! Iar de n-ar fi ea, cum ar exista succesiunea științei și virtuților cu dobitociile și inerția, sau alte alternanțe de experiențe contrarii, cum sunt noaptea și ziua, fierbințeala verii cu gerul iernii![229]

SEBASTO: Revenind însă la cunoștințele privitoare la suflet (lăsînd deocamdată la o parte celelalte subiecte), eu am citit și am cugetat la cele trei cărți ale dumitale[230] în care vorbești atît de bîlbîit încît nici un alt bîlbîit nu le-ar pricepe; de asta te poate lesne convinge mulțimea de păreri diferite, de interpretări aiuritoare și de întrebări, toate încercînd să descîlcească și să lămurească ce vrei să spui în acele teorii încurcate și subțiratice care nu ascund (dacă ascund totuși ceva) decît o pedantă și peripatetică inconsistență.

ONORIO: Nu-i nici o mirare în asta, frate dragă, de vreme ce nu e cu putință ca alții să priceapă cum am înțeles eu niște lucruri pe care, de fapt, eu nu le-am înțeles: sau să găsească o construcție și o argumentație în ceea ce doream eu să spun, dacă eu însumi nu știam ce voiam să spun. Ce deosebire credeți că este între aceștia și cei ce caută coarnele pisicii și picioarele țiparului? Absolut nici una. Dar, îngrijindu-mă eu ca să nu-și dea seama de asta și alții și să-mi pierd, astfel, reputația de prim filozof, am făcut în așa fel încît

oricine ar fi studiat filozofia mea naturală (în care eram și mă știam total neștiutor) să gîndească și să creadă, dacă n-avea destulă minte, că orice ciudățenie sau confuzie descoperită în ea nu provenea de la mine, ci de la neputința lui și a capacităților sale de a trece dincolo de suprafața enunțurilor mele. Drept care am aranjat să se publice scrisoarea aceea către Alexandru unde ceream ca tratatele mele de fizică, deja publicate, să fie socotite ca și nepublicate[231].

SEBASTO: Și cu asta, pare-mi-se, ești cu conștiința împăcată! Iată cum se înșală toți măgarii care-s gata să se plîngă de dumneata la ziua judecății, cum că i-ai fi păcălit și fermecat, și că, prin șmecherii sofiste, i-ai fi abătut din drumul nu știu cărui adevăr pe care, cu alte principii și pe alte căi, l-ar fi putut dobîndi. Pentru că tu le-ai spus răspicat ceea ce trebuiau pe drept să gîndească: anume că dacă tu ai publicat ca și cînd n-ai fi publicat, ei, după ce te-au citit, trebuie să considere că nu te-au citit; și așa cum tu ai scris de parcă n-ai fi scris, la fel și aceia care îți propovăduiesc doctrina trebuie ascultați tot atît cît și unii care ce vorbesc de parcă n-ar vorbi. În sfîrșit, dumitale nu trebuie să ți se dea mai multă crezare decît unuia ce cugetă și dă sentințe despre lucruri de care n-a avut vreodată habar.

ONORIO: Așa e cu siguranță, dacă e să-ți spun cinstit cum gîndesc lucrurile acum: căci nimeni nu trebuie înțeles mai mult decît vrea el însuși să se facă înțeles; și nu trebuie să-i hăituim cu intelectul pe cei care fug de intelectul nostru, acuzîndu-i fie că vorbesc în enigme sau metafore, fie că nu vor să se facă înțeleși de ageamii, fie că se tem de disprețul mulțimii, fie că nu vor să dea mărgăritare la porci. Căci acum s-a ajuns pînă într-acolo încît orice satir, orice faun, orice sanchiu, orice amețit sau nevricos, cînd își povestește visele sau îndrugă

palavre fără cap și coadă, se-așteaptă să-l bănuim că rostește ditai profeția, că ascunde un mare mister, secrete înalte și taine divine în stare să învie morții, pietre filozofale și alte potlogării bune să sucească mintea celor cu minte puțină și să-i țicnească de tot, în așa fel încît să-i facă să-și irosească timpul, inteligența, faima și averea și să-și cheltuie viața în chipul cel mai jalnic și ticălos[232].

SEBASTO: Treaba asta a priceput-o prea bine un prieten de-al meu, care avînd nu știu ce carte cu profeții enigmatice sau altceva de soiul ăsta, după ce și-a stors cu ea o bună parte din creier, a aruncat-o cu grație și eleganță în latrină, spunîndu-i: „Draga mea, tu nu vrei să fii înțeleasă, iau eu nu voi a te înțelege"; și i-a urat să se ducă la dracu' și să-l lase naibii în pace.

ONORIO: Dar de compătimit și de rîs este mai ales faptul că, la citirea acestor cărțulii și bucoavne năroade, Silvio e cuprins de uimire, Ortensio de melancolie, Serafino slăbește, se gălbejește Cammaroto, Ambruogio albește, Giorgio dă în țicneală, Reginaldo aiurează, Bonifacio se umflă, iar sfinția sa Don Cocchiarone[233] „pătruns de o nesfîrșită și nobilă mirare" umblă de colo colo prin sala cea mare, unde-și face el plimbările, departe de gloata de mișei și țopîrlani; și potrivindu-și, ba într-o parte ba în cealaltă, poalele togei sale literare, urnindu-și ba un picior ba celălalt, ițindu-și pieptul ba la stînga ba la dreapta, cu textul de comentat sub braț, cu gestul de a da de pămînt cu puricele pe care-l ține între primele două degete, cu fruntea încrețită de atîta cugetare, cu sprîncenele ridicate și ochii holbați, cu o figură uluită, încheind cu un suspin grav și emfatic, va face să parvină la urechea celor de față următoarea sentință: „*Huc usque alii philosophi non pervenerunt*"[234]. Dacă însă lecția pleacă de la o

carte scrisă de vreun posedat sau vreun inspirat, unde nu există nici nu poate fi stors nimic mai mult decît dintr-o minte de măgar[235], atunci, pentru a arăta că a nimerit-o și de data asta, va exclama: „*O magnum misterium*“[236]. Dacă, din întîmplare ar da peste o carte...

SEBASTO: Nu, rogu-te, ajunge! Știm prea bine treburile astea: să revenim la subiectul nostru.

CORIBANTE: *Ita ita, sodes*[237]. Lămurește-ne în ce chip și pe ce cale ți-ai regăsit memoria pe care ți-o pierduseși în întruparea peripatetică și în celelalte forme de existență?

ONORIO: Cred că i-am spus lui Sebasto că, de fiecare dată cînd migram dintr-un trup și înainte de-a mă înveșmînta în altul, reveneam la acea reprezentare a ideii asiniene (care, din prețuire și respect pentru virtuțile aripilor, n-a fost numită măgar de cei ce privesc cu ocară la acest animal, ci calul Pegas), unde, după faptele și întîmplările prin care am trecut și pe care vi le-am descris, mi s-a hărăzit să redevin om mai degrabă decît altceva, din pricina avantajului cîștigat atunci cînd am avut șiretenia și stăpînirea de a nu da pe gîtlej apa undei letee. Pe lîngă aceasta, la hotărîrea județului ceresc, niciodată cînd am mai părăsit un trup n-am luat-o înspre regatul lui Pluto pentru a revedea Cîmpiile Elizee, ci spre strălucita și augusta împărăție a lui Jupiter[238].

CORIBANTE: Lăcașul patrupedului înaripat[239].

ONORIO: Pînă acum: cînd a trebuit, cum a fost placul senatului zeilor, să transmigrez laolaltă cu celelalte dobitoace aici, jos, lăsînd acolo sus numai amprenta virtuții mele; de acolo, prin grația și înalta favoare a zeilor, mă pogor înarmat și înzestrat cu biblioteca mea, ducînd cu mine nu doar memoria spețelor opinabile, sofiste, aparente, probabile și demonstrabile, dar și

judecata care le deosebește pe cele adevărate de cele false. Și, pe lîngă acestea, păstrez încă amintirea cunoștințelor din feluritele domenii, de pe cînd aveam diferite alcătuiri trupești, și a multor altor adevăruri pe care le vede numai și numai ochiul minții, fără ajutorul simțurilor; și aceste adevăruri nu-mi scapă, deși eu mă aflu în această piele și zidit într-un asemenea trup în care, prin porțile simțurilor (ca prin gaura cheii), putem vedea îndeobște numai unele forme de existență[240]: la fel cum, ieșind din închisoare, ne e îngăduit să vedem limpede și deschis întreg orizontul formelor naturale[241].

SEBASTO: Așa încît ai păstrat tot de la toate formele și ai reținut nu doar veșmîntul atîtor filozofii, atîtor teme filozofice pe care le-ai prezentat lumii, ci ai căpătat în plus judecata superioară acelor tenebre sau acelei lumini în care ai crescut, simțit și cunoscut, fie în act fie în potență, fie că te aflai în lăcașurile pămîntești fie că te aflai în cele infernale sau cerești.

ONORIO: Așa e: și mulțumită acestei memorii, pot vedea și cunoaște, mai ceva ca într-o oglindă, adevărul despre esența și substanța sufletului.

A treia parte a dialogului

SEBASTO: Să lăsăm deocamdată asta; să auzim, mai bine, care e părerea dumitale cu privire la subiectul discutat ieri de mine cu Saulino, aci de față: anume teoria anumitor secte[242] care afirmă că noi n-am putea cunoaște nimic[243].

SAULINO: Eu am arătat destul de clar că la înălțimea adevărului nu se ridică decît înălțimea ignoranței și asinității: și de aceea că aceasta e mijlocul prin care sofia[244] se apropie de adevăr, se unește și se obișnuiește

cu el; așa încît nu există altă virtute să merite lăcașul de alături, perete-n perete cu adevărul. Asta presupunînd că mintea omenească are cît de cît acces la adevăr – acces care, dacă nu se face pe calea științei și cunoașterii, nu se poate face altfel decît prin necunoaștere și asinitate[245].

CORIBANTE: *Nego sequelam*[246].

SAULINO: Consecința e dovedită de faptul că intelectul rațional nu admite cale de mijloc între necunoaștere și cunoaștere, fie există una, fie cealaltă: dat fiind că, în aceeași privință, ele sunt opuse una alteia, la fel ca posesiunea și lipsa[247].

CORIBANTE: *Quid de assumptione, sive antecedente?*[248]

SAULINO: Ea (cum am mai spus) e propusă de atîția filozofi și teologi de faimă.

CORIBANTE: Argumentul *ab humana authoritate*[249] e foarte slab.

SAULINO: Asemenea afirmații nu sunt lipsite de demonstrație.

SEBASTO: Prin urmare, dacă o asemenea opinie e adevărată, e adevărată prin demonstrație; demonstrația este un silogism științific; așadar chiar aceia care neagă cunoașterea și dobîndirea adevărului, presupun cunoașterea adevărului și demersul științific: în consecință ei sunt contraziși de propria lor cugetare și de propriile lor cuvinte. Și mai spun că dacă nimeni nu cunoaște nici un adevăr, nici ei înșiși nu pot ști ce spun și nu pot fi siguri dacă vorbesc sau rag, dacă sunt oameni sau măgari[250].

SAULINO: Lămurirea acestui lucru v-o va da ceea ce vă voi spune îndată; pentru că mai întîi trebuie înțeles lucrul și abia apoi cum și în ce fel merge el[251].

CORIBANTE: Bine. *Modus enim rei rem presupponat oportet*[252].

SEBASTO: Atunci lămurește-ne lucrurile în ce ordine îți va plăcea.

SAULINO: Așa voi face. Printre sectele de filozofi s-au aflat unele numite îndeobște Academiile, sau mai exact scepticii sau efecticii, care se îndoiau că pot spune ceva hotărît, drept care, izgonind orice enunț, nu îndrăzneau să afirme sau să nege nimic, dar pretindeau să li se spună cercetători, examinatori și socotitori ai lucrurilor.

SEBASTO: Dar aceste dobitoace fudule de ce cercetau, examinau, socoteau dacă n-aveau nici o nădejde de a găsi ceva? Or fi fost poate dintre aceia care se agită fără rost...

CORIBANTE: Ca să dezmintă maxima curentă: *Omne agens est propter finem*[253]. Dar *edepol, mehercle*[254], mie mi-e limpede că, așa cum Onorio se află sub influența măgarului pegasean sau este chiar Pegas însuși, la fel și filozofii aceștia au fost Belidele[255] în persoană, sau de nu, ele trebuie să le fi sucit mințile.

SAULINO: Lăsați-mă să termin. Aceștia, deci, nu credeau nici ce vedeau, nici ce auzeau: pentru că socoteau adevărul lucru neclar și de neînțeles, cufundat în firea și alcătuirea oricărei varietăți, diversități și contrarietăți; iar, după ei, orice lucru este un amestec, nici unul nu constă numai în sine și nu există prin propria natură și propriile însușiri, iar obiectele se prezintă capacității de percepție a omului nu în felul în care sunt prin ele însele, ci numai în relația pe care le-o conferă speciile respective, căci, separîndu-se de o materie sau alta, ele ajung să se îmbine și să creeze noi forme percepute de noi mereu altfel[256].

SEBASTO: La drept vorbind, ăștia ajung filozofi una-două și pot părea mai înțelepți decît alții, fără cazně și repede.

SAULINO: După aceștia au venit pyrrhonienii, mult mai puțin dispuși decît efecticii să dea crezare propriilor simțuri și propriului intelect: căci acolo unde efecticii cred totuși că pricep ceva și că pot împărtăși o oarecare judecată, pentru că știu totuși acest adevăr anume, că nici un lucru nu poate fi nici înțeles, nici cunoscut cu siguranță, ceștilalți se socotesc lipsiți pînă și de această judecată, spunînd că nici de lucrul acesta (anume că nici un lucru nu poate fi cunoscut cu siguranță), nu pot fi siguri.

SEBASTO: Uitați-vă ce isteață e Academia asta! Cînd a văzut ce minte și ce pricepere a avut cealaltă care cu atîta ușurință și puturoșenie voia să tragă cu copita și să răstoarne la pămînt celelalte filozofii, ea s-a înarmat cu și mai multă mișelie și, deși e nesărată, a vrut să-i adauge puțină sare celeilalte, îmbrîncind afară nu doar toate celelalte filozofii dar și pe-asta prima: ea se socoate cu atît mai înțeleaptă decît toate cu cît mai puțin își cheltuie banii și-și storc creierii cei ce îi îmbracă toga și și-o trec pe diplomă. Dar să mergem mai departe. Ce-ar trebui să fac eu, de-aș avea ambiția să formez o nouă sectă, vrînd totodată să mă arăt mai deștept ca toți, chiar și decît aceștia din urmă care sunt deștepții deștepților? Aș trînti imediat o a treia sectă, o Academie și mai savantă, și mi-aș pune plasture la gură. Dar e bine oare să-mi înăbuș vocea cu efecticii, să-mi țin răsuflarea cu pyrrhonienii, ca să-mi dau apoi duhul și să crăp?

SAULINO: Ce vrei să spui cu asta?

[SEBASTO]: Trîntorii ăștia, ca să scape de munca de a explica sensul lucrurilor și ca să nu fie acuzați de

lene și de pizmă față de hărnicia altora, vor totuși să pară mai breji ca toți. Nefiindu-le de ajuns că-și ascund mișelia, nemulțumiți că nu le-o pot lua înainte celorlalți dar nici ține pasul cu ei, și nefiind în stare nici să facă singuri ceva, ei, ca să nu-și știrbească trufia lor vană mărturisindu-și prostia, neciopleala simțurilor și lipsa de minte, și pentru a-i face pe alții să pară incapabili de a le vedea orbirea, aruncă vina, nu atît pe greșita înțelegere a dogmaticilor, cît pe natură și pe lucrurile pe care nu le înțeleg[257]. Procedînd altminteri, ar fi siliți însă să pună la bătaie, prin comparație, propria lor teorie, să facă dovada că ea ar apărea mai convingătoare după ce ar fi dat naștere unei concepții mai bune în mintea celor care află plăcere în studiul naturii. De aceea, efecticii, vrînd cu cît mai puțină cazně și minte, dar și fără riscul de a-și pierde creditul, să pară mai înțelepți decît alții, au spus că nimic nu se poate afirma cu siguranță pentru că nimic nu se știe: așadar, după ei, cei care cred că pricep ceva și care fac afirmații, aiurează mai tare decît cei care nu înțeleg și nu vorbesc deloc. Ceilalți, apoi, cei numiți pyrrhonieni, ca să pară ei cei mai grozavi, au spus că nici măcar asta nu se poate cunoaște (anume ce credeau a cunoaște efecticii): căci nici un lucru nu poate fi cunoscut și afirmat. Așa că, în vreme ce efecticii au înțeles că cei care cred că înțeleg nu înțeleg, pyrrhonienii au înțeles că efecticii nu înțelegeau dacă ceilalți care cred că înțeleg, înțeleg sau nu. Ce mai poate fi adăugat acum la atîta înțelepciune este că noi știm că pyrrhonienii nu știau că efecticii nu știau că dogmaticii, care credeau că știu, nu știau nici ei. Și iată cu cîtă ușurință se tot lungește această nobilă scară a filozofiilor pînă într-acolo încît gradul cel mai înalt al supremei filozofii și cugetării perfecte se va demonstra a fi al celor care nu

doar nu neagă nici nu afirmă că știu sau că nu știu, dar nici măcar nu-s în stare să nege sau să afirme: drept care măgarii sunt cele mai divine dobitoace, iar asinitatea este atît sora cît și tovarășa și secretara adevărului[258].

SAULINO: Dacă ai afirma pașnic ceea ce spui acuma cu furie și cuvinte de ocară, aș zice că deducția dumitale este excelentă și de-a dreptul divină; și că ai atins ținta spre care au alergat atîția dogmatici și atîția academicieni, întrecîndu-i însă cu mult pe toți.

SEBASTO: Acum, că am ajuns pînă aici, rogu-te, fă-mă să înțeleg în ce fel resping academicienii posibilitatea unei atari cunoașteri?

SAULINO: Asta aș prefera să ți-o explice Onorio, căci, întrupîndu-se el în atîția mari anatomiști ai viscerelor naturii, nu e imposibil să fi nimerit vreodată și în vreun academician.

ONORIO: Ba și-ncă cum! Eu am fost acel Xenofan din Colophon[259] care a spus despre toate lucrurile că nu sunt altceva decît opinii. Dar, lăsînd deocamdată la o parte cugetările mele și revenind la subiect, eu zic că argumentul pyrrhonienilor e bine cunoscut: ei spuneau că pentru a afla adevărul e nevoie de învățătură, iar pentru ca învățătura să fie eficace, este nevoie de un învățător, de un învățăcel și de un obiect de învățat: adică de profesor, de discipol și de materie; dar că nici unul dintre aceste trei lucruri nu există cu adevărat: prin urmare, neexistînd învățătură, nu există cunoaștere a adevărului.

SEBASTO: Și de ce zic ei că nu există un obiect de învățat, care să constituie temeiul învățăturii?

ONORIO: Iată de ce: căci acel obiect (zic ei) va trebui să fie ori adevărat ori fals; dacă e fals, nu poate deveni învățătură, deoarece nu poate exista doctrină

sau disciplină a falsului: de vreme ce, unui lucru care nu există nu i se poate întîmpla nimic și, prin urmare, nu i se poate întîmpla nici să fie învățat. Dar nici dacă e adevărat nu poate fi învățat: pentru că ori este un lucru evident tuturor, și atunci nu poate exista o doctrină a lui și, în consecință, nimeni nu poate fi specialist în el, cum ar fi de pildă adevărul că albul e alb, calul e cal, copacul e copac; ori e un lucru care apare fiecăruia în alt fel și atunci, în sine, nu poate fi decît un lucru opinabil, și deci despre el nu se pot formula decît opinii. În afară de asta, dacă ceea ce trebuie învățat și făcut cunoscut este adevărat, e nevoie de o cauză sau un mijloc pentru a o face: iar cauza și mijlocul ori sunt ascunse, ori sunt cunoscute: dacă sunt ascunse, ele nu pot comunica nimic; dacă sunt cunoscute, sunt astfel dintr-o cauză sau printr-un mijloc: și mergînd tot așa mai departe, ajungem să ne dăm seama că nu se ajunge nicicînd la principiul cunoașterii, dacă orice cunoaștere depinde de o cauză[260]. Și mai spun că, de vreme ce lucrurile existente sunt fie materiale fie imateriale, înseamnă că și obiectele învățăturii trebuie să aparțină fie uneia, fie alteia din cele două spețe. Or, un corp material nu poate fi învățat, deoarece el nu poate fi judecat nici cu simțurile, nici cu intelectul: cu simțurile, deoarece, după toate doctrinele și sectele, corpul constă în mai multe dimensiuni, rațiuni, diferențe și împrejurări[261]; nu numai că nu este un anume fapt accidental, susceptibil de a fi considerat obiect pentru un simț anume sau pentru simțuri în general, ci e o compoziție și un amestec de proprietăți și de nenumărate aspecte individuale[262]. Și chiar dacă, să spunem, corpul ar fi un lucru sensibil, asta nu înseamnă că poate fi obiect de învățătură și disciplină: pentru că nu e nevoie de discipol sau de

profesor pentru a spune că albul e alb și caldul e cald. Dar corpul nu poate fi judecat nici cu intelectul, deoarece toți dogmaticii și academicienii consideră la unison că obiectul intelectului nu poate fi decît un obiect imaterial. De aici concluzia, de ordinul doi, că nu există profesor care să-l predea și, de ordinul trei, că nu există nici discipol care să-l învețe: căci, cum bine se vede, primul nu are ce să predea și să transmită, al doilea nu are ce să învețe și să conceapă. Și mai adaug un motiv: dacă totuși lecția are loc, fie că cineva nepriceput îl învață pe altul la fel de nepriceput, ceea ce nu se poate, deoarece amîndoi au nevoie de învățătură; fie unul priceput îl învață pe altul de asemeni priceput: ceea ce ar fi o prostie, pentru că nici unul dintre ei n-are nevoie de un învățător; fie cel care nu știe îl învață pe cel ce știe: ceea ce ar fi ca și cum un orb ar călăuzi un văzător. Dacă nici una dintre căile acestea nu e posibilă, rămîne numai aceea ca cel ce știe să-l învețe pe cel ce nu știe: dar lucrul acesta este mai greșit decît ne putem închipui despre fiecare din celelalte trei; pentru că cel lipsit de meșteșug nu poate fi făcut meșter în lipsa meșteșugului, presupunînd că e cu putință să devină meșter dacă nu e deja (el fiind asemeni unui surd și orb din naștere care nu poate în nici un fel avea idee despre sunete și culori. Și las la o parte ce se spune în *Menon*[263], în pilda sclavului fugit care, reîntorcîndu-se, nu putea fi recunoscut de nu ar fi fost cunoscut înainte: drept care, doar în temeiul acesta, se spune că n-ar putea să existe o cunoaștere sau știință nouă a lucrurilor cunoscute, ci numai o amintire). Dar omul nostru nu poate fi făcut meșter nici cînd are meșteșug: pentru că atunci nu se poate spune că devine meșter, ci doar că este meșter.

SEBASTO: Onorio, ce părere ai de toate acestea?

ONORIO: Părerea mea e că nu merită să stăruim asupra acestor lucruri: mă mulțumesc să le recunosc bune, așa cum, pentru gusturile unora, sunt bune unele ierburi[264].

SEBASTO: Dar aș vrea să aflu de la Saulino (care ridică în slăvi asinitatea mai presus decît poate fi ridicată vreo știință, vreo speculație, doctrină sau disciplină) dacă asinitatea poate sălășlui și în alte viețuitoare decît în măgari: altfel spus, dacă cineva care nu e măgar, poate deveni, prin învățătură și strădanie, măgar; căci e nevoie ca ori învățătorul ori învățăcelul să fie măgar, ori să fie măgari amîndoi ori să nu fie nici unul. Întreb dacă va fi măgar numai cel ce învață, numai cel ce e învățat, sau nici unul nici altul sau și unul și altul la un loc. Căci, după raționamentul de dinainte, putem vedea că nimeni în nici un chip nu poate deveni măgar. Prin urmare nu există cale spre asinitate, cum nu există nici spre meșteșug ori știință[265].

ONORIO: Despre asta vom vorbi la masă, după cină. Să mergem deci, e vremea.

CORIBANTE: *Propere eamus*[266].

SAULINO: Haidem!

Sfîrșitul celui de al doilea dialog

DIALOGUL AL TREILEA

Interlocutori: Saulino, Alvaro

SAULINO: Mă plimb de o groază de vreme pe aici, aşteptînd, şi-mi dau seama că a trecut ceasul la care ne începeam noi discuţiile, iar ceilalţi n-au venit. Dar iată că-l văd pe servitorul lui Sebasto.

ALVARO: Bine te-am găsit, Saulino. Vin să te înştiinţez din partea stăpînului meu că cel puţin o săptămînă n-o să vă puteţi întîlni. I-a murit nevasta şi acum se îngrijeşte de executarea testamentului, ca să scape şi de grija asta. Coribante are o criză de podagră, iar Onorio s-a dus la băi. Rămîi cu bine.

SAULINO: Mergi cu Dumnezeu. Cred că n-o să mai avem prilejul să discutăm prea mult despre cabala calului nostru. Căci, după cîte văd, rînduiala universului voieşte ca la fel cum, în cer, calul divin nu se arată decît pînă la buric[267] (iar steaua ultimă, de jos, e prilej de gîlceavă şi de întrebări dacă ţine de capul Andromedei sau totuşi de trupul acestui dobitoc ales), tot aşa nici calul acesta înfăţişat în scris să nu poată fi isprăvit:

Astfel îşi schimbă stilul Fortuna[268].

Dar asta nu trebuie să ne facă să ne pierdem nădejdea; căci dacă se va întîmpla ca aceştia să se mai adune

vreodată laolaltă, o să-i închid pe toți trei în conclav[269]: de unde nu vor ieși pînă nu vor termina creația unei mari Cabale a calului Pegas. *Interim*[270], aceste două dialoguri vor servi drept Cabală prescurtată, introductivă, pentru începători, microcosmică[271]. Iar ca să nu stau degeaba cît timp îmi mai rămîne să mă plimb pe-aici prin curte, vreau să citesc dialogul acesta pe care-l am în mînă.

Sfîrșitul celui de al treilea dialog
și al Cabalei calului Pegas

MĂGARULUI CILENIC[272]

O, preaferice burtă și mamele
ce te-au purtat aicea jos și te-au hrănit,
oh, dobitoc zeiesc, de toți iubit,
ce ai sălaș în țărnă și în stele[273]!
Scutite-ar de samar și de boccele,
cu pielea-ți groasă, cu gîndul cîntărit,
tu, pe pămînt și-n cer năpăstuit,
firea și soarta[274] ferite-ar de belele!
Capul te-arată blînd și natural,
iar nările, decis în judecată;
urechea-ți lungă-arat' auz regal,
iar buza-ți groasă, o limbă rafinată;
îți pizmuie și zeii organul genital;
statornic te vădește ceafa-ți lată;
De lauda mea toată
e plină de iubire, nu un sonet a tale
virtuți pretind, ci mii de osanale[275].

MĂGARUL CILENIC AL NOLANULUI

Interlocutori: Măgarul, Micco Pitagoricianul[276], Mercur

MĂGARUL: De ce-aş irosi eu darul ales, rar şi osebit făcut mie de tine, oh, tunătorule Jupiter? De ce-aş îngropa în ţărîna neagră şi-n întunecimea tăcerii ingrate harul pe care mi l-ai încredinţat tu, care m-ai ales (*indicante fato*[277]) dintre toţi pe mine? Cît voi mai îndura pornirea de a vorbi fără a scoate pe gură acel vacarm îngrozitor pe care, în mărinimia ta, l-ai sădit, în aceste vremuri tulburi, în spiritul meu lăuntric (pentru-ca el să se exprime în afară)? Deschide-se, deschide-se atunci, cu cheia prilejului, gîtlejul măgăresc, dezlege-se limba prin iscusinţa materiei, culeagă-se, cu mîna atenţiei, îndrumată de braţul intenţiei, roadele pomilor şi florile plantelor ce cresc în grădina memoriei măgăreşti![278]

MICCO: Oh, minune nemaivăzută, oh, miracol uluitor, oh, uimire de necrezut, oh, izbîndă ameţitoare! Zeii să ne aibă în pază! Măgarul vorbeşte? Măgarul are grai? Oh, Muze, oh, Apollo, oh, Hercule, căpăţîna asta scoate sunete articulate? Taci mai bine, Micco, poate te înşeli; poate sub pielea asta o sta pitit vreun om care vrea să-şi rîdă de noi[279].

MĂGARUL: Micco, crede-mă, nu sunt un măgar fals: sunt un măgar cît se poate de adevărat, care vorbește; și cum tu mă vezi acum cu trup de animal, la fel văd eu, în amintire cum, alteori, în trecut, avut-am trup omenesc.

MICCO: Mai tîrziu poate te-oi întreba (oh, demon întrupat) cine, cum și în ce fel ești: deocamdată și înainte de toate aș vrea să aflu ce cauți aici? Ce prevestire aduci cu tine? Ce poruncă a zeilor ne vestești? Cum se va termina povestea asta? De ce ți-ai îndreptat pașii, ca să te-arăți vorbitor, tocmai spre porticul nostru?[280]

MĂGARUL: Mai întîi vreau să știi că eu caut să devin membru și să capăt titlul de doctor al unui colegiu sau al unei academii și, astfel, competențele mele să fie recunoscute, pentru ca să nu-mi fie puse la îndoială cugetările, să nu-mi fie cîntărite cuvintele, să nu-mi fie privită cu neîncredere învățătura, să...

MICCO: O, Jupiter, mai văzut-ai *ab eterno*[281] [sic] un fapt, o întîmplare, un caz asemenea acestuia?

MĂGARUL: Lasă acum mirarea și mai bine răspunde-mi, fie tu, fie unul dintre ceștilalți care văd că se strîng uimiți să mă asculte. O voi, purtători de togă, de inel și tocă academică sau arhiacademică[282], voi, eroi și semizei ai sapienței: vreți, îngăduiți, vă lasă inima să acceptați în consorțiul, în societatea, în adunarea voastră, sub stindardul și sub flamura comunității voastre, acest măgar pe care-l vedeți și auziți acum? De ce unii dintre voi se miră rîzînd, de ce alții rîd mirîndu-se, iar alții (cei mai mulți), uluiți, își mușcă buzele: dar nimeni nu-mi răspunde?

MICCO: Vezi bine că nu vorbesc din prea mare uimire și că toți s-au întors spre mine și-mi fac semn să-ți răspund eu: mie, ca președinte, îmi revine sarcina

de a rosti hotărîrea, și de la mine, în numele tuturor, trebuie să aștepți verdictul.

MĂGARUL: Ce academie e aceasta care are scris deasupra porții: *Lineam ne pertransito*[283]?

MICCO: Este o școală de pitagoricieni.

MĂGARUL: Și se poate intra în ea?

MICCO: Nu fără condiții multe și greu de îndeplinit.

MĂGARUL: Și care ar fi condițiile astea?

MICCO: Sînt destule.

MĂGARUL: N-am întrebat cîte, ci care sînt.

MICCO: O să-ți răspund cum e mai bine, înfățișîndu-le pe cele mai de seamă. Prima: înainte de a fi acceptat, cel ce dorește să fie primit trebuie examinat ca alcătuire trupească, ca fizionomie și fire, deoarece, cum bine știm, trupul depinde în mare măsură de suflet și are legătură cu sufletul[284].

MĂGARUL: *Ab Jove principium Musae*[285], de vrea să se însoare.

MICCO: A doua: după ce e primit, i se dă un termen (care nu e mai scurt de doi ani) pînă la care trebuie să tacă și n-are voie să îndrăznească nu doar să dezbată sau examineze temele în discuție, dar nici măcar să pună vreo întrebare despre ceea ce nu a înțeles; în vremea aceea el e denumit „auditor". A treia: după ce trece de perioada amintită, are voie să vorbească, să întrebe, să-și noteze lucrurile auzite și să-și expună propriile păreri; în această fază este numit „matematician" sau „caldeean"[286]. A patra: înzestrat cu asemenea cunoștințe, îmbogățit cu atare învățătură, el poate să-și îndrepte atunci atenția asupra alcătuirii lumii și a principiilor naturii; iar aici se oprește și capătă numele de „fizician"[287].

MĂGARUL: Nu merge mai departe?

MICCO: Mai mult decît „fizician“ nu se poate: deoarece lucrurile supranaturale nu se pot cunoaște decît în măsura în care se reflectă în cele naturale; pentru că numai intelectul superior și pur poate să judece cum sunt ele în sine[288].

MĂGARUL: Nu vă ocupați de metafizică?

MICCO: Nu: iar metafizica cu care se laudă alții nu este decît o parte a logicii[289]. Dar să lăsăm asta, căci n-are legătură cu subiectul nostru. Astea sunt, deci, condițiile și rînduielile academiei noastre.

MĂGARUL: Astea?

MICCO: Da, stimabile.

MĂGARUL: O, școală preacinstită, o, instituție aleasă, sectă preabogată, colegiu venerabil, gimnaziu ilustru, palestră neîntrecută, academie prima dintre primele! Măgarul rătăcitor vine, precum un cerb însetat, înspre voi ca spre o apă proaspătă și cristalină; umil și rugător, măgarul vi se înfățișează vouă, atît de mărinimoși cu cei rătăciți, cu rugămintea de a fi primit în societatea voastră.

MICCO: În societatea noastră, zici?

MĂGARUL: Chiar așa, în societatea voastră.

MICCO: Atunci intră pe poarta cealaltă, căci măgarii n-au voie să treacă prin asta.

MĂGARUL: Spune-mi, frate, tu pe unde ai intrat?

MICCO: O fi făcînd cerul măgarii să vorbească, dar nu și să intre într-o școală pitagoriciană.

MĂGARUL: Nu fi așa trufaș, Micco, și amintește-ți că Pitagora ne învață să nu disprețuim nimic din ceea ce există în sînul naturii. Deși acum am trup de măgar, poate că m-am aflat sau mă voi afla în viitor în trupul unui mare om; și deși tu ești acum om, poate că ai fost sau vei fi apoi un mare măgar, după cum i se va părea

potrivit celui ce împarte veșmintele și locurile și distribuie sufletele care transmigrează[290].

MICCO: Spune-mi, mai bine, ai priceput care sunt rînduielile și condițiile academiei?

MĂGARUL: Cît se poate de bine.

MICCO: Ai ceva de declarat despre alcătuirea ta, vreun cusur care să te împiedice să intri?

MĂGARUL: După părerea mea, am mai multe.

MICCO: Să auzim.

MĂGARUL: Prima condiție care m-a pus pe gînduri a fost prima. E adevărat că eu nu am alcătuirea aceea, anume carnea moale, pielea delicată, netedă și plăcută, pe care fizionomiștii o socotesc cea mai potrivită pentru a primi învățătura și care, cînd e groasă, limitează sprinteneala intelectului. Dar în ceea ce privește această condiție cred că președintele ar putea face o excepție: căci n-ar trebui lăsat pe dinafară cineva dacă are multe alte trăsături care suplinesc acest cusur, precum sinceritatea purtărilor, iuțeala minții, eficacitatea gîndirii și alte însușiri surori, fiice și tovarășe ale acestora. Las la o parte că nu-i o lege ca sufletele să urmeze alcătuirea trupului: pentru că se poate întîmpla ca un principiu spiritual superior și mai eficient să poată învinge și depăși necazul pricinuit de unui trup butucănos sau cu-alte defecte. Vi-l aduc spre exemplu pe Socrate, socotit de fizionomistul Zopyros un om necumpătat, prost, gogoman, fătălău, poftitor la copii și nestatornic: ceea ce filozoful a acceptat în totalitate, nu însă și faptul că asemenea porniri s-ar fi și înfăptuit: dat fiind că ele erau temperate de studiul necontenit al filozofiei, care îi pusese în mînă cîrma sigură împotriva valurilor năvalnice ale relelor înclinații naturale, deoarece nu există lucru să nu fie învins prin voința intelectului[291]. În ceea ce privește celălalt aspect

al fiziognomoniei, cel care se referă nu la diversitatea firilor, ci la proporțiile armonioase ale trupului, vă înștiințez că, de veți cugeta bine, nu e cu putință să-mi găsiți nici un cusur. Știți că porcul nu trebuie să fie un frumos cal, nici măgarul un om frumos: măgarul trebuie să fie un măgar frumos, porcul, un porc frumos, omul, un om frumos. Căci, mergînd cu judecata mai departe, calul nu-i pare frumos porcului, nici porcul, calului; iar dacă omului nu-i pare frumos măgarul și nu se îndrăgostește de măgar, nici măgarului nu-i pare frumos omul, nici măgarul nu se îndrăgostește de om. Așa încît, în virtutea acestei legi, cînd lucrurile vor fi cercetate și cîntărite cu rațiunea, fiecare va recunoaște măsura celuilalt și va accepta că frumusețea este diferită în funcție de aceste diverse măsuri și că nimic nu este frumos cu adevărat și în chip absolut, decît doar dacă cineva este frumusețea însăși sau dacă e frumos prin esență și nu prin participare. Trec peste faptul că, și în cazul speciei omenești înseși, ceea ce se spune despre carnea ei trebuie înțeles *respectu habito*[292] douăzeci și cinci de situații și de particularități care o corectează. Altminteri, teoria fizionomiștilor cu referire la carnea moale s-ar dovedi greșită: de vreme ce pruncii nu sunt mai apți de cunoaștere decît adulții, nici femeile mai apte decît bărbații; doar dacă nu vrem să numim aptitudine mai mare acea posibilitate care e cea mai depărtată de act.

MICCO: Pînă acum, dovedește că știe foarte multe. Continuă, domnule Măgar, și înfățișează-ți teoriile cu toată îndrăzneala, căci

Tragi brazdă-n apă, semeni în nisip,
și vînt ușor tu speri să prinzi în plasă,
și-ți pui nădejdea-n suflet de femeie[293],

dacă tragi nădejde că domnii academicieni ai acestei secte sau a oricărei alteia pot sau trebuie să te lase să intri. Dar dacă tot ești învățat, mulțumește-te să rămîi singur, cu învățătura dumitale.

MĂGARUL: O, oameni fără minte, credeți că eu vă înfățișez cugetarea mea ca s-o aprobați voi? Credeți că am făcut asta în alt scop decît pentru a vă acuza și a vă face de neiertat dinaintea lui Jupiter? Jupiter, dacă m-a făcut învățat, m-a făcut și doctor. Mă așteptam eu ca mintea voastră trufașă și mulțumită de sine să scuipe sentința: „Nu se cuvine ca măgarii să intre în Academie laolaltă cu noi, oamenii". Așa ceva poate spune orice învățat din oricare altă sectă, dar nu voi, pitagoricienii, care, refuzîndu-mi mie intrarea, vă dărîmați chiar principiile, temeliile și construcția filozofiei voastre. Ce deosebire găsiți voi între noi măgarii și voi oamenii, altfel decît judecînd după aparențe, după chip și înveliș? În afară de asta, spuneți-mi, judecători netoți: cîți dintre voi nu bîntuie prin academia măgarilor? Cîți nu învață în academia măgarilor? Cîți nu profită de pe urma academiei măgarilor? Cîți nu-și dau doctoratul, nu putrezesc și nu mor în academia măgarilor? Cîți nu sunt aleși, înălțați, slăviți, canonizați, glorificați și divinizați în academia măgarilor? Mai toți aceștia, de n-ar fi fost și n-ar fi măgari, nu știu cum s-ar fi descurcat și ar fi scos-o la capăt. Nu sunt oare atîtea universități respectate și ilustre unde se predă știința de a deveni măgar, pentru a cunoaște nu doar binele vieții pămîntești, ci și pe cel al vieții eterne? Spuneți, la cîte bogății și onoruri nu se accede prin poarta măgăriei? Spuneți, cîți n-au fost excluși, izgoniți și făcuți de ocară deoarece nu împărtășeau însușirile și desăvîrșirea măgărească? De ce atunci n-ar fi îngăduit ca niște măgari sau măcar unul singur să

intre în academia oamenilor? De ce să nu fiu admis eu, cu majoritate de voturi și cu sprijinul multora, în oricare academie, de vreme ce, dacă nu toți, marea majoritate dintre voi sunteți înscriși, cu numele săpat în piatră, în academia noastră universală, vreau să zic a măgarilor? Or, dacă noi suntem atît de primitori și mărinimoși acceptîndu-vă pe toți, voi de ce sunteți așa de zgîrciți și nu primiți nici măcar pe unul dintre ai noștri?

MICCO: Lucrurile demne și importante sunt mai greu de făcut: doar la cele mărunte, nu se face mare caz și nu trebuie deschiși bine ochii: de aceea în academia măgarilor sunt primiți toți, fără rezerve și fără atîtea scrupule, în vreme ce în academia oamenilor, nu.

MĂGARUL: Dar spune-mi, stimabile, și lămurește-mă puțin care din două lucruri e mai demn: ca un om să devină măgar sau ca un măgar să devină om? Dar iată-l în carne și oase pe Cilenianul meu: îl recunosc după caduceu și aripi. – Fii binevenit, frumos înaripat, sol al lui Jupiter, interpret fidel al voinței tuturor zeilor, tu, ce dăruiești cu mărinimie cunoaștere, ce îndrumi meșteșugurile, oracol neîncetat al matematicienilor, socotitor minunat, vorbitor ales, tu, chip frumos, față atrăgătoare, făptură agreabilă și grațioasă, bărbat între bărbați, femeie între femei, între nefericiți nefericit, fericit între fericiți, totul între toți; care te bucuri cu cei ce se bucură și plîngi cu cei ce plîng; tu umbli sau șezi pretutindeni și pretutindeni ești binevăzut și primit: azi ce ne aduci bun?

MERCUR: Măgarule, pentru că dorești să te numești și să fii academician, eu, care ți-am dat alte haruri și privilegii, în acest moment, cu deplină autoritate, te numesc, te proclam și te confirm academician și savant universal: așa încît poți intra și locui unde vrei, fără

ca cineva să te mai poată ține la ușă, să te jignească ori să te împiedice în vreun fel, *quibuscumque in oppositum non obstantibus*[294]. Intră așadar unde vrei și unde-ți place. Și vrem să nu fii constrîns de regula ordinului pitagoricienilor a celor doi ani de tăcere și de nici o altă lege obișnuită: căci *novis intervenientibus causis, novae condendae sunt leges, proque ipsis condita non intelliguntur iura: interimque ad optimi iudicium iudicis referenda est sententia, cuius intersit iuxta necessarium atque commodum providere*[295]. Așadar vorbește cu auditorii; cercetează și cugetă cu matematicienii; discută, întreabă, lămurește, declară și hotărăște cu fizicienii; stai cu toți, discută cu toți, înfrățește-te, unește-te, contopește-te cu toți, stăpînește-i pe toți, fii totul.

MĂGARUL: L-ați auzit?

MICCO: Nu sîntem surzi.

Sfîrșit

NOTE

1. Deși aici referirea este în primul rînd ironică, sugerînd „misterioasele semnificații" ascunse în simbolul măgarului, Bruno nu dă complet la o parte nici noțiunea ebraică de „quabbalah", cunoscută lui, desemnînd complexul, diferit de tradiția rabinică, a doctrinelor ezoterice și mistice ale ebraismului, așa cum s-a definit el, începînd din secolul XII, și care a avut o mare influență asupra gîndirii filozofice și științifice a Renașterii. Pe linia sincretismului specific Renașterii, filozofii acelei perioade (începînd cu Pico della Mirandola și continuînd cu J. Reuchlin, H.C. Agrippa von Nettesheim etc.) au încercat să construiască o cabala creștină, influențînd în mod semnificativ alchimia și filozofia naturii, iar de aici știința, după unele opinii, pînă la Newton. Bruno, așa cum se va vedea, o concepe ca o uniune între filozofie și teologie.

2. Este vorba de Pegas, calul înaripat care, în mitologia greacă, are parte de mai multe legende: după Hesiod (*Teogonia*) el s-a zămislit din sîngele Meduzei, decapitată de eroul Perseu, după care s-ar fi înălțat îndată la zei; după Ovidiu (*Metamorfoze*, IV), același Pegas, lovind cu copita, ar fi făcut să țîșnească izvorul Hippocren, de la poalele muntelui Helicon, lăcașul sacru al Muzelor (avînd de aceea o legătură însemnată cu domeniul artelor, în speță, al poeziei), și l-ar fi dus în spate pe Perseu ca s-o elibereze pe Andromeda; după aceea el ar fi fost transformat în constelația care îi poartă numele. După o altă legendă, Pegas, același cal înaripat, l-ar fi ajutat pe eroul Belerofon să învingă Himera, apoi, împreună, ar fi încercat să escaladeze Olimpul, drept care au fost pedepsiți de Zeus.

Și în această variantă, Pegas este aruncat pe cer și devine constelație. Sursa lui Bruno trebuie să fie varianta ovidiană, deoarece episodul izvorului muzelor este pomenit atît în sonetul introductiv la comedia *Lumînărarul* cît și în *Alungarea bestiei triumfătoare*.

3. „Cilenic" este un epitet al lui Mercur. În *De imaginum compositione*, Bruno spune textual că divinitatea lui Mercur n-ar fi nimic dacă „n-ar avea sub ea un patruped de încălecat. E cunoscută imaginea și figura acelui animal, despre care au scris destui autori, și căruia i-am dedicat și eu o scriere într-un stil special, care – neplăcînd gloatei și displăcînd învățaților din pricina înțelesului ei primejdios – a trebuit să fie suprimată" (N.T.). Bruno se referă la existența a două fețe ale divinității lui Mercur, cea de a doua, îndeobște nenumită și ascunsă, fiind asinitatea. Cele două fețe provin din două tradiții diferite, una fiind bogata literatură satirică dedicată măgarului, cealaltă, cultura cabalistică, rabinică și apostolică unde măgarul este pomenit ca simbol al curajului și forței, al răbdării și bunătății fără margini și întruchipare a înțelepciunii. (N.O.)

4. Ca în toate celelalte scrieri ale sale, Bruno se referă la el însuși sub eponimul „nolanul" deoarece era născut la Nola, localitate din apropierea Neapolelui.

5. Indicația aceasta este, ca și în cazul dialogurilor precedente, falsă: și acest dialog a apărut, ca și celelalte, la Londra și probabil tot la tipografia lui John Charlewood.

6. Unii comentatori tind să vadă în acest personaj o invenție a lui Bruno. Înclinăm să-l credem însă pe V. Spampanato care consideră că sub acest nume se ascunde de fapt Don Sapatino Savolino, preot modest și probabil rubedenie a autorului, doar titlurile cu care îl învestește Bruno fiind inventate, în zeflemea (N.B.). – Bruno se amuză în mai toate dialogurile în același fel!

7. Preasfințite părinte întru Cristos (*lat.*).

8. Termenul exact este, nu întîmplător, „predestinat": Bruno anunță prin el și prin imaginea olarului, tema dialogului al doilea, unde discută problema liberului-arbitru.

9. Comparația cu olarul vrea să sugereze aici că scrierea de față este gîndită ca un apendice la dialogurile precedente și îndeosebi la *Alungarea bestiei triumfătoare* – căci el reia tema morală a acestuia dar nu mai pune accentul pe perspectiva unei

mari reforme purificatoare ci pe decadența lumii contemporane lui. În cel de al doilea dialog al scrierii de față, comparația va reveni cu alt sens.

10. Slujitorii cuvîntului lui Dumnezeu (*lat.*), adică unui teolog.

11. Origene, filozof creștin (185–255 d.H.), autor al multor opere de teologie și apologetică, a susținut cu tărie necesitatea de a interpreta Scripturile în cheie alegorică. Origene este unul dintre autorii predilecți ai lui Erasmus și una dintre țintele polemice ale lui Luther. Bruno simpatizează și el cu interpretarea alegorică, mai ușor de armonizat cu propriile-i teorii decît cea literală a teologilor canonici și îndeosebi a luteranilor.

12. Ca și în *Cina din Miercurea Cenușii*, figura clericului „iubitor al buchiei", adică al interpretării literale a textelor sfinte, se referă cu precădere la luterani.

13. Aluzii obscene.

14. În referirile la ritualurile religioase continuă de fapt aluziile obscene : bigota nu acceptă altă „sămînță" decît cea „binecuvîntată" și alt animal decît *Agnus Dei* (Mielul Domnului), iar nu măgarul.

15. Figura pedantului, adică a eruditului îngust la minte, dedicat îndeosebi studiilor filologice, care nu judecă ceea ce citește ci se mulțumește să citeze din clasicii antichității, este un topos în Renaștere și un cal de bătaie pentru Bruno (îndeosebi în comedia *Lumînărarul* și în *Cina din Miercurea Cenușii*).

16. Strofe de opt versuri, octavele constituie formula metrică a celor mai vestite poeme cavalerești din Renaștere; octava și sonetul erau, așadar, formule literare la mare modă în vremea lui Bruno.

17. În raport cu primul dialog, unde Bruno va afirma strînsa legătură între ignoranță și cunoaștere, insistența pe enciclopedismul materiei și al cunoașterii capătă un caracter ironic.

18. În italiană, „pelegrina eccellenza" poate fi luată și ca o expresie ironică, întrucît adjectivul poate avea și sensul de „deosebit, excepțional" dar și cel de „umblăreț, nestatornic". N.T. interpretează în acest din urmă fel.

19. Bruno vrea să spună că Don Sapatino nu știe de nici unele. Dar dincolo de ironie și de permutarea glumeață a termenilor, Bruno anunță aici una dintre temele esențiale ale

filozofiei lui și ale acestui dialog, anume întrepătrunderea tuturor domeniilor și cunoașterilor și unitatea contrariilor.

20. Cf. V.S. și N.O. Bruno inaugurează tema Măgarului (frecventă și polisemantică în Renaștere) dîndu-i, la început, o interpretare simbolică, asemănătoare „doctei ignoranțe" a lui Cusanus.

21. Italienescul „croccia" este interpretat diferit de comentatori: fie drept „cruce" fie drept „cîrjă episcopală".

22. Veșmînt preoțesc de ceremonie.

23. Catîrca era încălecată îndeobște de ecleziaști.

24. Trebuie avut în vedere că pe vremea lui Bruno – așa cum bine se vede și din *Alungarea bestiei triumfătoare* – „prudența" are sensul de înțelepciune, de capacitate de a deosebi binele de rău, fiind, în teologia catolică, prima dintre cele patru virtuți cardinale.

25. În ital. „pietà", care are sensul de pietate, compasiune. Pietatea este unul dintre darurile Duhului Sfînt prin care se desăvîrșește dreptatea ca virtute.

26. Este vorba într-adevăr de daruri rituale tradiționale făcute suveranilor amintiți.

27. Măgarul cabalistic și deci ceresc reia o temă dezvoltată de Apuleius în Metamorfoze (operă cunoscută mai mult sub denumirea *Măgarul de aur*). Aici cultul lui Isis are în vedere transformarea fortunei în providență pentru descoperirea marelui zeu Osiris. În *Lauda măgarului* de Agrippa von Nettesheim caracterul divin al măgarului este legat de influența Sephiroth-urilor și de „Înțelepciune". Bruno va insista în mod deosebit, cum se va vedea, pe caracterul cabalistic care îi permite să opună dimensiunea ideală și celestă a asinității dimensiunii lui terestre și animale.

28. Bruno răstoarnă, cu ironie, termenii din rugăciunea „Tatăl nostru".

29. Italienescul „cabinetto" este aici, după unii interpreți, „cabinet" (și, ținînd seama de configurația și studiile care se făceau în epocă într-un asemenea spațiu, am ales traducerea de aici), după alții, „baie" – care mi se pare foarte puțin probabil.

30. În sfîrșit (*lat.*).

31. „Armentale“ înseamnă „de turmă, pastoral“; în combinație cu boul și calul, cuvîntul trebuie înțeles ca o referire blasfematoare la nașterea lui Isus și la ieslea sfîntă.

32. Personaj mitologic, vînător împătimit care, transformat de Diana în cerb, a fost sfîșiat de proprii săi cîini. Personajul și mitul său vor căpăta un rol și o semnificație complexe în dialogul succesiv acestuia, *Despre eroicele avînturi.*

33. În orig. „sfere armillari“, adică sfere alcătuite din inele concentrice ce reprezentau, într-adevăr, universul: fiecare inel reprezenta orbita unei planete.

34. După tradiție, Arhimede ar fi construit o complexă și rafinată „sfera armillare“. Dar pasajul este mai degrabă obscur: mercurul s-ar referi la încercarea de a crea un *perpetuum mobile* după o tehnică alchimică; comentatorii nu exclud însă și o aluzie obscenă pe care nu știu însă să o explice.

35. În fizica aristotelică și în genere pregalileană, mișcarea rectilinie este mișcarea caracteristică materiei pămîntene, alcătuită din cele patru elemente, și perisabilă; mișcarea circulară, dimpotrivă, este caracteristică celei de a cincea esențe, adică cerurilor și aștrilor, neperisabili. Armonia și concordanța dintre ele înseamnă armonia întregului cosmos. Referirea la sufletul dinăuntrul materiei care imprimă acesteia mișcarea este una din temele majore ale cosmologiei bruniene (v. *Cina din Miercurea Cenușii*), numai că aici ea e amintită în ton grotesc. De altminteri, toate sugestiile pe care autorul i le face lui Don Sapatino de a se descotorosi de măgar, în cazul în care nu-i convine să-l păstreze, fac aluzie în cheie grotescă la alte opere nolane: referirea la ieslea sfîntă (v. nota 28) trimite la *Alungarea bestiei triumfătoare*, iar Acteon la *Despre eroicele avînturi*: este ca și cum ar spune: dacă nu pricepi rostul măgarului meu, trimite-mi-l înapoi.

36. Prima operă menționată aici nu s-a păstrat, dar ea exista deoarece este pomenită la proces (L.F.); următoarea este *De umbris idearum*, publicată la Paris în 1582, despre care se face referire și în comedia *Lumînărarul*; cea de a treia, *Triginta sigilli*, ca și *Explicatio triginta sigillorum* și *Sigillus sigillorum* au fost toate dedicate lui Michel de Castelnau, ambasadorul regelui Franței la Londra; ultimul dialog pomenit aici este

Alungarea bestiei triumfătoare, dedicată nobilului englez Philip Sidney.

37. Adică de întregul cer: Bruno vrea să spună că măgarul nu este inferior celor mai mari și alese entități, precum timpul, spațiul și spiritul („fericirea inteligențelor“ angelice).

38. Cei trei termeni fac referire la viața mînăstirească: poate cînta în cor, poate face parte din capitul (într-o mînăstire catolică, adunarea tuturor călugărilor), poate găsi adăpost în dormitoarele comune ale mînăstirilor.

39. Bruno numește obișnuitele trei legăminte cerute de majoritatea ordinelor mînăstirești catolice.

40. Cele trei epitete se refereau cu precizie la trei personalități ale scolasticii: „doctor subtil“ era denumit Duns Scot, „doctor irefutabil“ era Alexander din Hales și „doctor iluminat“ era Ramon Llull.

41. „Tot în tot“ este o expresie folosită îndeobște (inclusiv de Bruno) cu referire la divinitate. Aici Bruno îi dă și un alt sens sau mai bine zis un dublu sens (cum dublă este semnificația întregii cabale în curs): pe de o parte ea sugerează că opera de față sintetizează sensul profund al operelor anterioare, și prin urmare trebuie luată în serios; pe de altă parte, ea sugerează asinitatea întregii lumi și, prin urmare, ea anunță o critică severă, în ton grotesc, a societății contemporane autorului. Sub stilul glumeț al epistolei se sugerează, de fapt, multitudinea de ipostaze ale intervenției măgarului în vederea marii asanări preconizate în dialogul precedent.

42. Bruno se pare că nu se referă aici la nici una dintre ipostazele măgarului, ci la propriul său discurs despre măgar: care poate părea alcătuit dintr-o exagerată introducere („căpățîna“), lipsită apoi de tratarea principală („trunchiul“) și cu o încheiere grăbită („coada“).

43. Ideea perfecțiunii fiecărei forme de existență și a parității tuturora este fundamentală pentru ontologia bruniană și a fost deja repetat înfățișată în dialogurile anterioare.

44. Referirea la pictură pune în evidență ideea că un unic detaliu bine înfățișat poate sugera perfect întregul. N.O. (*Pragul umbrei*) demonstrează paralela pe care Bruno o face aproape permanent între filozofie și pictură. În cazul de față, detaliul va fi analiza „asinității“ creștine, totalitatea fiind cercetarea

izvoarelor originare ale creştinismului care va pune în lumină faptul că decadenţa luterană este rodul inevitabil al decadenţei conţinute dintru început în predica evanghelică.

45. Rămas-bun (*lat.*).

46. Terţina aşa cum apare aici este modificată faţă de traducerea iniţială a lui C.D. Zeletin (care era: „De ce s-aflaţi ce cărţile îndrugă/ o, curioşi, pîn'ce vă crapă ţeasta, /cînd tot din foc şi ţărnă-s aştrii-n fugă ?") care modifica sensul.

47. Traducerea iniţială a versului era: „nu ştie ce-i norocul ori năpasta". Am modificat-o pentru a nu schimba sensul dorit de Bruno.

48. Sonetul priveşte ecuaţia asinitate-ignoranţă în perspectivă creştină, regăsind în trăsăturile asociate în mod obişnuit măgarului ca animal virtuţile cerute drept-credinciosului creştin, în speţă catolic. Bruno anunţă în acest sonet temele care vor fi dezvoltate în Declamaţie şi în Dialogul întîi: refuzul curiozităţii cercetătoare şi al iubirii de cunoaştere şi refuzul muncii şi al implicării active şi acceptarea, stînd cu mîinile încrucişate, a beatitudinii de după moarte. N.O. (*Cabala*) pune în legătură critica nolană a pasivităţii creştine cu un pasaj asemănător din poemul lui Machiavelli, *Măgarul*.

49. Nu este întîmplătoare abundenţa cuvintelor care amintesc de religie şi de regalitate.

50. Bruno citează aici trei titluri de opere bine cunoscute la vremea lui. Este vorba, în ordine, de titlul atribuit în mod tradiţional *Metamorfozelor* lui Apuleius; de tratatul *Il valore degli asini e dell'inasinito accademico Pellegrino* de Anton Francesco Doni şi de *Encomium asini* care este titlul unuia dintre capitolele opusului lui Cornelius Agrippa, *De vanitate scientiarum*.

51. Bruno insistă, în stilul lui, baroc şi ironic, pe ideea că ceea ce va spune el despre măgar şi despre dobitocia măgarului nu seamănă cu batjocura de care are parte în genere acest animal, şi, deci, că el se va distanţa de opinia curentă.

52. Verbul este calchiat după originalul italian, folosit nu numai de Bruno ci de mai mulţi în epocă (printre ei şi Rabelais), şi are sensul de „rîd": după o expresie curentă în Renaştere, Heraclit era filozoful care „plînge", iar Democrit, cel care „rîde".

53. Complicat exprimat, ca mai întotdeauna, sensul frazei este: cine va împiedica lumea să creadă că eu nu fac ce au făcut alții înaintea mea, adică eu nu ponegresc măgarul, ci dimpotrivă îl laud sincer?

54. Bruno își îndeamnă cititorii să facă deosebirea între elogiile false aduse măgarului, care ascund ironie sau batjocură, și elogiul pe care i-l va aduce el, care e sincer. Îndemnul recomandă ca textul să nu fie citit în cheie ironică, ci cu maximă seriozitate. Într-adevăr, acest opus se vrea o critică a marii crize în care se zbate civilizația omenească, criză care are rădăcini intelectuale și religioase. Pe de altă parte, cum se va vedea, limbajul și sarcasmul specific stilului brunian obligă la o lectură dublă și deseori ambiguă.

55. Pentru a primi noua învățătură a Nolanului, cititorul trebuie să-și elibereze mintea de toate ideile preconcepute și de toate prejudecățile, trebuie așadar (cum preconizau Nicolaus Cusanus sau Pico della Mirandola înaintea lui) să facă *tabula rasa* din cunoștințele sale precedente, pentru a putea primi Adevărul.

56. Măgarul ideal și cabalistic și, totodată, platonic și teologal sunt expresii prin care Bruno subliniază caracterul pozitiv al neștiinței măgarului, simbolul cunoașterii eliberate de prejudecățile comune dar și de scepticismul radical (N.B.). Bruno ridică măgarul la demnitatea de idee platonică.

57. Înveșmîntat în aur (*lat.*).

58. Bruno pare să se servească aici, în chip neașteptat, de ierarhia clasică a cunoașterii creștine, cunoașterea prin știință rămînînd imperfectă și umbratilă (și pentru că, pe linie platonică, rămîne la nivelul umbrelor), cea perfectă și luminoasă fiind cea prin credință. Și la Bruno, ca și în doctrina tomistă, ambele cunoașteri sunt necesare și conviețuiesc.

59. Bruno urmează întocmai demersul platonic, prin care măgarul-arhetip este principiul conform căruia se produce, configurează și perfecționează măgarul real.

60. Minții „de a doua speță“ sunt cele omenești, care sunt subordonate și depind (în italiană, sunt „*seconde*“) de cea divină.

61. Reapar aici cîteva dintre ideile tari ale ontologiei bruniene, amplu dezvoltate în dialogurile precedente: totala egalitate dinaintea divinității, egalitate în importanță și demnitate,

a tuturor formelor de existență din natură; existența unor lumi infinite numeric într-un tot infinit care este universul; coexistența simultană a tuturor existențelor infinite din natură în divinul unu, unde orice atribut și orice existență coincide perfect cu toate celelalte. Consecință a acestor idei este că specia măgărească nu este doar la fel de nobilă și la fel de aproape de Dumnezeu ca și cele mai înalte idei și ca zeii, ci se identifică (precum toate celelalte existențe) cu Unul Dumnezeu.

62. Într-adevăr, în *Scripturi*, Dumnezeu este numit în toate aceste feluri (N.T.).

63. Bruno vrea să ne convingă și altfel de justețea asimilării măgarului cu Unul Dumnezeu: de aceea găsește în Scripturi acele pasaje (identificate de exegeți) în care Dumnezeu, tatăl sau fiul, este comparat sau reprezentat prin figura unui animal sau element al naturii. Expresiile violent negative (păcat, vierme, josnicie a gloatei etc.) se referă probabil la *Psalmul 21* și la epistola către *Romani* a Sfîntului Pavel, dar în contextul propriu ele nu sună atît de agresiv ca la Bruno. Această agresivitate are însă un rost: pentru Bruno, păcatul nu există, căci orice existență materială și orice comportare a oricărei existențe își are propria ei rațiune și explicație.

64. Sunt cele patru sensuri canonice de interpretare a sfintei scripturi (predicate de Sfîntul Toma d'Aquino și de laicul Dante).

65. Deși sensul din vorbirea curentă românească nu ne ajută defel, Bruno are dreptate: apologeții creștini au văzut în blîndețea și în simplitatea măgarului trasăturile recomandabile drept-credinciosului creștin. Aceleași trăsături vin să sublinieze, pentru aceiași, distanța abisală care separă inteligența divină de inteligența umană. Trimiterea insistentă la tradiția interpretativă creștină servește, se va vedea, raționamentului din dialoguri care va denunța rădăcinile creștine ale decadenței societății din vremea lui. Predica evanghelică a corodat și apoi chiar răsturnat, după Bruno, valorile pe care se întemeia marea civilizație antică, dînd naștere unei societăți care are drept valori supreme ignoranța, inacțiunea și smerenia.

66. Cf. Exodul 13, 13: „Să răscumperi cu un miel pe orice întîi născut al măgăriței; [iar dacă nu-l vei răscumpăra, să-i frîngi gîtul]. Să răscumperi de asemenea pe orice întîi născut [de parte bărbătească] dintre fiii tăi".

67. Cf. Exodul, 20, 17: „Să nu poftești nevasta aproapelui tău, nici robul lui, nici roaba lui, nici boul lui, nici măgarul lui". Înșiruirea din Biblie nu presupune egalitatea elementelor, Bruno însă forțează interpretarea și pune pe același nivel nevasta și măgarul.

68. Cf. Judecătorii, 5, 1, 3 și 10: „În ziua aceea, Debora a cîntat această cîntare, cu Barac, fiul lui Abinoam: [...] Ascultați, împărați! Luați aminte, domnitori! [...] Voi care călăriți pe măgărițe albe, Voi care ședeți pe covoare."

69. Deuteronomul 22, 1 și 4: „Dacă vezi rătăcindu-se boul sau oaia fratelui tău, să nu le ocolești, ci să le aduci la fratele tău. [...] Dacă vezi măgarul fratelui tău sau boul lui căzut în drum, să nu-l ocolești, ci să-i ajuți să-l ridice."

70. În original, „doctorii", deci se poate ca Bruno să se refere la doctorii Bisericii.

71. Cf. Luca, 14, 1 și 5: „Într-o zi de Sabat, Isus a intrat în casa unuia din fruntașii Fariseilor [...] Cine dintre voi, dacă-i cade copilul sau boul în fîntînă, nu-l va scoate îndată afară, în ziua Sabatului?"

72. *Sic.* Deuteronomul 28, 31. Fragmentul face parte din blestemele neascultării, prin care Dumnezeu îl amenință pe om, printre altele, cu luarea tuturor bunurilor. În interpretarea alegorică a lui Bruno, cum măgarul este întruchiparea poporului, blestemul capătă coloratură politică.

73. A cădea de pe măgar (*lat.*). Interpretarea lui Bruno este din nou în cheie politică: vai de cîrmuitorii care rămîn fără popor!

74. Bruno confundă voluntar pasaje din Evanghelie (Luca, 10, 1), cu altele din Vechiul Testament (Numerii, 31, 32-35) și cu *De recta fide* a lui Adamantius, în așa fel încît sufletele mîntuite să fie totuna cu prada de război.

75. Cf. Matei, 21, 2: „[Isus le-a zis:] Duceți-vă în satul dinaintea voastră: în el veți găsi îndată o măgăriță legată, și un măgăruș împreună cu ea; dezlegați-i și aduceți-i la Mine."

76. Cf. Numeri, 22, 28: „Domnul a deschis gura măgăriței, și ea a zis lui Balaam."

77. Cf. Ieremia, 1, 6: „Ah, Doamne Dumnezeule, vezi că eu nu știu să vorbesc."

78. Cf. Ezechiel, 3, 27: „Dar cînd îți voi vorbi, îți voi deschide gura."

79. „Eu voi fi în gura ta" (*lat.*). Cf. Exodul, 4, 12: „Eu voi fi cu gura ta."

80. Cf. Psalmii, 51, 15: „Doamne, deschide-mi buzele, și gura mea va vesti lauda Ta."

81. Bruno deformează, poate în mod voluntar, pasajul din *Luca, 7, 22*: „morții învie, și săracilor li se propovăduiește Evanghelia" deoarece teza pe care o susține aici este că Dumnezeu vorbește prin gura celor simpli (întruchipați de măgar).

82. Exegeții interpretează în două feluri diferite teza propusă aici de Bruno: după N.T., avem de-a face cu teza, deosebit de primejdioasă, după care textele sfinte, adică însuși miezul doctrinei creștine, sunt cele care retează nobilele avînturi și virtuți ale oamenilor, deci se fac responsabile de decăderea în care se află lumea. De aceea toată argumentația se bazează pe citate din Scriptură (traducerea de față, trebuind să facă o alegere a termenilor, înclină spre această interpretare); după N.B. și N.O., gîndirea lui Bruno ar fi aici ceva mai puțin subversivă, susținînd că fără o curățire a minții, o reîntoarcere la simplitatea naturală originară, vrută de Dumnezeu, mințile nu vor putea primi adevărul nolan și nu vor putea împlini marea reformă a omenirii. Oricum, este limpede că Bruno alege să se sprijine pe textul biblic. În locul acesta anume, este vorba de un rezumat al unui pasaj din I Corinteni,1, 27-28: „Dar Dumnezeu a ales lucrurile nebune ale lumii, ca să facă de rușine pe cele înțelepte. Dumnezeu a ales lucrurile slabe ale lumii, ca să facă de rușine pe cele tari. Și Dumnezeu a ales lucrurile josnice ale lumii, și lucrurile disprețuite, ba încă lucrurile care nu sunt, ca să nimicească pe cele ce sunt."

83. N.T. susține că Bruno face aluzie aici atît la interpretarea dată de Origene cît și la cea dată de Luther (care îl critică aspru pe Origene) acestor pasaje, pentru a-i include pe amîndoi în același circuit al decadenței civilizației creștine. Cugetările, opuse, ale ambilor comentatori, ar izvorî, pentru Bruno, dintr-o aceeași convingere, anume că omenirea toată, fără deosebire, zace în păcat, iar mîntuirea ei se poate face numai prin darul, aparent arbitrar, al proniei cerești – și nu prin virtutea (în sens machiavellian) și voința omului. (*Alungarea bestiei triumfătoare*

făcea tocmai elogiul *praxis*-ului uman.) Prin această viziune, Bruno apare solid ancorat în Renaștere și detașat de Contrareforma care îl va destina rugului.

84. Prostia cea mai mare, indică Bruno, este a celor care vor să reformeze religia (cu referire directă la luterani și calviniști). Aici Bruno nu doar îi persiflează (ca și în dialogurile precedente) pe reformați, dar se delimitează clar și de poziția lui Erasmus care spera într-o reformă (alta decît a reformaților) a religiei, în stare să „vindece rănile" creștinismului și decadența civilizației, care ar trebui să înceapă cu o reîntoarcere la puritatea naturală a vieții lui Cristos. După Bruno, o asemenea *renovatio* este imposibilă, deoarece decadența civilizației își are rădăcina tocmai în preceptele evanghelice și patristice.

85. Pentru Bruno, ca și pentru Machiavelli, pacea și bunăstarea societății este piatra de încercare a religiei. Sunt de neacceptat, după ei, religiile care sunt detașate de soarta societății.

86. Bruno face aluzie la unul dintre miturile antice, după care zeii ar fi fost avertizați de rägetele măgarilor că giganții atacau Olimpul.

87. Trecerea de la sensul literal la cel mistic (îndeosebi în interpretarea textelor sfinte).

88. Cf. Judecătorii, 15, 15.

89. I-a nimicit (*lat.*).

90. Probabil este o interpretare a 1 Samuel, 21, 11: „Saul și-a bătut miile lui, iar David zecile lui de mii."

91. N.B. vede în alegoria fălcii de măgăriță și a celei de măgăruș o aluzie la războaiele religioase din vremea lui Bruno care, în afară de măceluri, făcuseră și noi prozeliți în toate taberele, adică deșteptaseră noi superstiții.

92. Sic *Matei, 21,* 2. Citatul continuă astfel: „în el veți găsi îndată o măgăriță legată, și un măgăruș împreună cu ea; dezlegați-i și aduceți-i la Mine". Tot acest pasaj este țesut din referiri evanghelice la intrarea lui Cristos în Ierusalim și care sunt, într-un fel sau altul, îndemnuri la umilință și smerenie. Ele trebuie interpretate antifrastic.

93. Insistența asupra arbitrariului grației divine țintește mai ales doctrinele protestante.

94. Dumnezeu nu premiază efortul omului de a construi o civilizaţie, ci numai umilinţa şi smerenia, măsurată prin suferinţă.

95. Ca şi în *Alungarea bestiei triumfătoare*, Bruno se declară total împotriva teoriei epocii de aur plasată la originile omenirii, teorie izvorîtă deopotrivă din Scripturi şi dintr-o parte însemnată a istoriografiei şi filozofiei antice greco-latine. Dimpotrivă, Bruno – ca şi Giambattista Vico peste un secol – pune la originea omenirii starea naturală, aceea a omului primitiv. Trebuie subliniat faptul că totala egalitate între oameni şi posesiunea în comun a tuturor bunurilor ţin, la Bruno, de o stare primitivă şi inferioară a omenirii; şi că civilizaţia presupune, dimpotrivă, neegalitate şi concurenţă. Teza este cu atît mai remarcabilă cu cît, în aceeaşi perioadă, există o febră de a alcătui utopii bazate tocmai pe abolirea proprietăţii private şi, posibil, pe totala uniformizare a indivizilor (de amintit cele două majore, a lui Thomas More şi a lui Campanella). Este de observat şi că Bruno, care se războieşte necontenit cu Aristotel, în materie de politică este mai aproape de Stagirit decît de Platon.

96. Aşa cum respinge vîrsta de aur a omenirii, Bruno demitizează şi vîrsta copilăriei şi a purităţii ei, iubite de Dumnezeu. Prin asta se delimitează, printre alţii, şi de Erasmus care în *Elogiul nebuniei* consideră copilăria vîrsta privilegiată a omului.

97. Cf. Ieremia, 1, 6: „Ah! Doamne Dumnezeule, vezi că eu nu ştiu să vorbesc, [căci sunt un copil]."

98. Cum se vede, nu într-alt loc ci în continuare.

99. „Pentru că am acţionat prosteşte", „au acţionat prosteşte", „pentru că nu ştiu ce fac", „nu ştiam", „n-au înţeles" (*lat.*). Toate sunt expresii luate *ad litteram* din Scripturi.

100. Cf. Faptele Apostolilor, 2, 15. Pînă aici declaraţia Nolanului includea în polemica sa şi unele opinii ale lui Erasmus. De aici încolo ea devine o răstălmăcire virulentă şi programatică a textelor folosite de Erasmus pentru a defini calităţile „nebuniei creştine".

101. II Corinteni, 12, 2-4.

102. Ca şi în *Despre infinit, univers şi lumi*, Bruno simte nevoia să pună la temelia dialogurilor care urmează şi a judecăţilor

sale morale o epistemologie precisă și explicită. E interesant că ea este oarecum diferită de cea expusă acolo, unde cunoașterea naturală, cu demersul prezentat aici, este considerată necesară și fiabilă, dar insuficientă pentru a exprima ontologia bruniană.

103. Este vorba de Sf. Pavel. Este din nou o referire la reformați care, radicalizînd teza apostolului Pavel, postulează primatul credinței asupra „faptelor bune". Bruno evocă aici, pe scurt, polemica antiluterană din *Alungarea bestiei triumfătoare*.

104. Saulino, un interlocutor care apărea și în *Alungarea bestiei triumfătoare*, pare să fie un personaj real, din familia mamei lui Bruno, iar aici îl reprezintă pe Bruno însuși. Ceilalți doi nu au fost identificați de biografi și sunt probabil inventați: Sebasto, cum se va vedea, este cel care, prin întrebările și obiecțiile sale, face dialogul să avanseze; Coribante, în schimb, este una dintre numeroasele încarnări ale pedantului – eruditul lipsit de judecată critică și care repetă orbește ce susțin marii autori acreditați. Cum se va vedea, la fel ca la Mamfurio din comedia *Lumînărarul*, vorbirea lui Coribante e presărată cu citate și expresii latine.

105. Ca și dialogurile precedente, și acesta începe brusc, parcă la mijlocul unei conversații. Este un mod al lui Bruno de a-și înlănțui discursul de la un dialog la altul. Interlocutorii de aici comentează, și prin aceasta continuă, *Alungarea bestiei triumfătoare*: adică cei doi care nu participaseră la acest dialog precedent, îl chestionează pe Saulino despre el.

106. Adică fără înflorituri, deschis și limpede (*lat.*).

107. Și aceste lucruri s-au întîmplat cu adevărat acolo? (*lat.*).

108. Sebasto se referă precis la opera precedentă a lui Bruno, *Alungarea bestiei triumfătoare*, unde Jupiter întreprinde o mare reformă morală a universului, înălțînd în locul animalelor care dau numele constelațiilor, virtuțile necesare progresului și armoniei civilizației. În acel dialog, Jupiter lăsase neocupate două jilțuri din cer, anume cel al Ursei mari, în emisfera boreală, și al Eridanului, în cea australă. Pe scurt, Sebasto cere continuarea dialogului precedent.

109. „O speranță amînată îndurerează spiritul sau, mai bine zis, sufletul: pentru că acest termen exprimă mai bine natura

capabilă de suferință" (*lat.*). Fiind un pedant, Coribante se îngrijește mai mult de forma decît de conținutul discursului.

110. În astronomia clasică, cele două forme de asinitate, reprezentate de constelația Măgărușii erau oarecum ascunse în cercul zodiacului (drumul planetelor), imediat deasupra constelației Cancerului (carapacea Racului). Pentru Bruno asinitatea trebuie să fie vizibilă de oriunde. Cele trei regiuni cerești corespund probabil celor trei forme de cunoaștere (de care vorbește mai departe Saulino): există o echivalență între ceresc, inteligibil și sensibil, pe de o parte, și cauză, cunoaștere și lucru, pe de altă parte. (N.B.)

111. „Departe, stați departe, profanilor!" (*lat.*, Vergiliu, *Eneida*, VI).

112. Horapollon este autorul antic de la care s-a păstrat singurul tratat despre hieroglife, numit chiar *Hieroglyphica*. Manuscrisul acestui tratat a fost adus la Florența în 1422. Cum despre autor nu se știa mai nimic, cu timpul și datorită interesului manifestat în Renaștere pentru învățătura egipteană, și acest autor, ca și Hermes Trismegistos, a ajuns să capete o aură legendară.

113. Bruno are o abordare sincretică a Cabalei, apropiată de cea propusă de Agrippa din Nettesheim în cartea a treia din *De occulta philosophia*, dar el recurge și la noțiunea de „*mundi gubernatores*" (cîrmacii lumii) a lui Hermes Trismegistos precum și la unele teze ale lui Trithemios. (N.B.) De aceea nici cele zece *sefiroth* pomenite mai jos nu coincid în totalitate, nici ca nume, nici ca semnificație, cu cele din *Zohar* (probabil cea mai importată scriere cabalistică medievală). Trebuie amintit că Renașterea manifestă un interes deosebit pentru Cabală, ceea ce produce o influență necontestată asupra gîndirii filozofice și științifice. În sincretismul specific aceleiași epoci, care încerca o sinteză între gîndirea antică păgînă și creștinism, se încearcă și elaborarea unei Cabale creștine. Printre protagoniștii acestei încercări se numără Pico della Mirandola și amintitul Agrippa din Nettesheim.

114. Linceu, personaj mitologic, unul dintre argonauți, cu privirea foarte ageră.

115. Monstru mitologic care avea o sută de ochi care nu se închideau niciodată toți în același timp.

116. Aluzie ironică la Sfîntul Pavel răpit, prin voința divină, și dus pînă în al treilea cer.

117. De la *en soph*: cel ascuns (dar și cel infinit, Dumnezeu în esența sa cea mai intimă și ascunsă) – concept al cabalei speculative ebraice.

118. În cabala speculativă, *sefiroth* sunt numite atributele prin care Dumnezeu se manifestă. Ele au fost interpretate și ca puteri, și ca manifestări dar și ca sfere de emanație.

119. Bruno folosește aici terminologia lui Agrippa. (N.T.)

120. Cît le e permis oamenilor să vorbească (*lat.*).

121. Termenul îi aparține tot lui Agrippa (N.T.).

122. Cele zece trepte cabalistice corespund, după Bruno, celor nouă cete îngerești care stau împrejurul divinității creștine, la care se adaugă ultima și cea mai joasă, cea a eroilor. Denumirile nu sunt în totalitate cele acreditate în tradiția catolică italiană, nici în cea ortodoxă română unde, îi amintim cititorului, cetele sunt în ordine: Serafimi, Heruvimi, Tronuri, Domnii, Puteri, Stăpîniri, Începătorii, Arhangheli, Îngeri.

123. Ca și în ontologia neoplatonică, dar și cabalistică și creștină, există o strictă analogie între lumea inferioară și cea superioară; ca atare, celor zece Sephirot ale tradiției cabalistice le corespund în universul desfășurat și sensibil cele zece sfere cerești guvernate fiecare de o inteligență sau principiu spiritual.

124. Primul mobil nu adăpostește corpuri cerești, nu are o „față" proprie, ci el este motorul care pune în mișcare toate celelalte sfere, care au „fețe proprii", de aici, poate, denumirea de „prințul fețelor".

125. Adică (*lat.*).

126. Așa cum în *Alungarea bestiei triumfătoare* Sofia, în forma ei cea mai înaltă este divină, dar cînd se apropie de pămînt ea devine mama (inspiratoarea) legii, aici Hochma este asinitatea abstractă care însă, pogorîtă în Raziel, capătă formă concretă. Cele două ipostaze ale Hochmei corespund celor două ipostaze ale Sofiei din dialogul precedent. De altminteri această analogie va fi explicitată puțin mai departe. N.B.

127. „Munții zămislesc..." (*lat.*) este cunoscutul citat horațian care se continuă: „un ridicol șoarece". Exclamația lui Coribante ne atrage atenția, pe de o parte, că Saulino explică lucruri îndeobște cunoscute de oamenii învățați ai acelor vremuri, pe de

alta, că el însuși nu a înțeles spre ce conduce introducerea teoretică a lui Saulino.

128. Sensul este: al acestei ierarhii.

129. Adică de a putea îndura greul ca și cum ar fi ușor.

130. Tendința de a socoti că la originea oricăror teorii s-ar afla o sursă egipteană este comună gînditorilor Renașterii fascinați de hermetism. În cazul de față însă, Sebasto face o referire precisă, la o relatare a lui Plutarh povestită mai jos.

131. Lămurește! (*lat.*)

132. Este vorba de zeul egiptean Apis, întruchipat în bou.

133. Legătura dintre măgar și Saturn, planetă rece și umedă, aflată sub influența zodiei Vărsătorului, datează încă din Antichitate și se regăsește și în lucrările istoricilor (bunăoară în Tacit). Legenda relatată de Sebasto dovedește însă nu doar sursele culte ale lui Bruno, ci și prejudecățile rasiste care îi izolau și în care se izolau evreii în Europa acelei perioade.

134. Bruno insistă, coerent cu propriile sale idei privind regenerarea socială preconizată în dialogurile precedente, pe caracterul nociv al unei comunități și civilizații care refuză să aibă relații cu celelalte. Schimburile și relațiile între neamuri sunt, după Bruno, benefice civilizației și civilității.

135. Neomeniile erau ritualurile dedicate, în Grecia antică, lunii noi. După Sebasto, acestor ritualuri evreii le-ar fi dat o semnificație și un caracter saturnian, adică melancolic și umbros.

136. Ironia lui Sebasto se bazează pe o serie numeroasă de mărturii ale scriitorilor antici (Josephus Flavius, Tacit, Tertullian etc.) că evreii divinizau, într-o formă sau alta, măgarul. (N.T.)

137. Adică (*lat.*).

138. Geneza, 49, 1-28.

139. În românește textul biblic spune: „14. Isahar este un măgar osos, /Care se culcă în grajduri. 15.Vede că locul unde se odihnește este plăcut,/ Și că ținutul lui este măreț; / Își pleacă umărul sub povară, / și se supune birului."

140. Numeri, 24. Dar traducerea românească nu coincide cu citatul lui Bruno, probabil inexact și din minte. Referirea este la episodul în care Balaam este chemat de Balac, regele moabiților, pentru a-i blestema pe evrei, dar profetul îi binecuvîntează, la îndemnul îngerului Domnului și al măgăriței care îi vorbește cu glas omenesc. (Numeri, 22, 26-33). N.B. consideră

că relația între cele douăsprezece seminții ale lui Israel și cele douăsprezece zodii i-ar aparține exclusiv lui Bruno.

141. Care ar corespunde strict celor cerești.

142. În ultima parte a dialogului precedent, Bruno făcea elogiul practicilor magice egiptene care izbuteau să comunice cu zeii și să influențeze forțele tainice și profunde ale naturii. Magul (sau profetul, precum Balaam) este un mediator între material și imaterial, natural și divin, între umilele realități terestre și principiile abstracte care le guvernează. N.T. consideră că în dialogul de față, Bruno operează o răsturnare ironică și amară a acestei viziuni: binecuvîntarea lui Balaam este un fel de magie răsturnată, care pogoară asupra măgarilor naturali și nevinovați de pe pămînt influența negativă a „asinității ideale“ (a măgarului arhetipal, Raziel).

143. Prin urmare sunt multe genuri de măgari (*lat.*).

144. Sau (*lat.*).

145. Anterior, interior sau posterior unui mare număr (*lat.*). Coribante parafrazează o expresie latină frecvent folosită de Bruno (*ante rem, in re et post rem*) și face referire la distincția scolastică între planul metafizic, al ideilor, planul natural, al existențelor reale, și planul mental, al conceptelor.

146. Încetul cu încetul, treptat și lin (*lat.*).

147. Existența concretă a măgarilor naturali – în virtutea analogiei între real și ideal – demonstrează existența unui principiu ideal, al „asinității“ ideale, cu nimic mai prejos de toate celelalte principii ideale.

Nu trebuie uitat că în dialogurile morale Bruno se preface că acceptă o schemă cosmologică (cea tradițională ptolemaico-aristotelică), puternic negată de el în dialogurile cosmologice, tocmai pentru că ea, laolaltă cu corolarele ei creștine și scolastice, îi servesc la critica severă pe care o construiește aici.

148. Între lumea aceasta și cealaltă există o asemenea continuitate încît fiece virtute a primeia este guvernată de cea de a doua (*lat.*, cf. Aristotel, *Meteorologicele*, I, 2, 339).

149. Ca în mai toate operele sale, Bruno îi ia și aici în derîdere explicit pe pedanți (reprezentați de Coribante), a căror erudiție plină de ostentație ar fi lipsită de conținut. Sebasto folosește aici și un cuvînt ironic modificat: „altitonante“ (tunătorul) este în mitologie atributul specific lui Jupiter; aici cuvîntul

este modificat în „altritonante“, ceea ce ar însemna, aproximativ, „tunător pentru urechile celorlalți“.

150. Dacă-ți place dumitale (*lat.*).

151. Vai! (*lat.*).

152. Demonstrația lui Saulino urmează procesul indicat de gnoseologia aristotelică: conform acesteia cunoașterea avansează dinspre ignoranță spre adevăr și trece prin subiect, adică prin creierul omenesc, unde sălășluiesc ignoranța, prostia și asinitatea. Cunoașterea trebuie să le izgonească pe acestea, ceea ce înseamnă că trebuie să pornească mai întîi de la ele: este ca și cînd am spune că adevărul nu poate fi atins decît doar de cine începe prin a fi ignorant. Așa judecînd lucrurile, hotărîrea lui Jupiter de a așeza alături Adevărul și Ignoranța pare cu totul justificată.

153. Să împartă același sălaș cu adevărul: a nu se uita că toate aceste noțiuni abstracte trebuie gîndite simultan și ca întrupări care își au propriul jilț în cerul reorganizat de Jupiter în *Alungarea bestiei triumfătoare.*

154. Sebasto sesizează o contradicție în demersul aristotelic urmat de Saulino: dacă, după Aristotel, obiectul, actul și putința de a cunoaște trebuie să fie unite și concordante, tot după Aristotel, două lucruri contrare (cunoașterea și ignoranța) nu pot ocupa în același timp același loc.

155. Saulino contrazice aici teoria aristotelică după care nu se pot afirma în același timp un lucru și contrarul său, dar ia în răspăr-și teoria coincidenței contrariilor: ignoranța (asinitatea), conviețuiește cu adevărul, iar ca lipsă de cunoaștere, este locul unde potențele contrarii, anume adevărul și neadevărul, se unesc și coincid în chip perfect.

156. N.B. consideră că, spre deosebire de Aristotel care consideră că învățarea implică pierderea ignoranței, pentru Bruno, ca și pentru Cusanus, ignoranța este o stare permanentă, în care adevărul și necunoașterea coexistă, ceea ce ar da loc unei cunoașteri prin analogii și similitudini. Oricum, aici Bruno pare să afirme că orice noțiune crește din ignoranță și deci din asinitate.

157. După Aristotel, cunoașterea are loc în măsura în care intelectul superior, sau agent, luminează intelectul pasiv al omului, declanșînd astfel procesul prin care se trece de la

„potența cunoașterii“ la „actul cunoașterii“ – acest proces ar fi, după N.T., „aprinderea luminii interioare“.

158. „Rari sunt cei pe care o virtute arzătoare i-a înălțat la cer“ (*lat.*) – citat ușor modificat după Vergiliu, *Eneida*, VI, 129-130.

159. Este vorba de sceptici.

160. Bruno se folosește aici de metafora lui Origene (*In Lucam Homiliae*, XXXVII) în care umilul măgar pășește în Ierusalimul ceresc condus de Fiul Domnului, călărețul divin. (N.T.)

161. N.B. interpretează acest pasaj ca prezentarea a trei forme de cunoaștere „în care ignoranța are un rol constitutiv: a) cunoașterea care merge pînă la hotarele *en-sof*-ului, în care neștiutorul se simte pătruns mistic de dumnezeul-natură; b) cunoașterea celor care neagă pe cale rațională posibilitatea cunoașterii (cum se va vedea, e vorba despre sceptici); c) cunoașterea celor care se supun în întregime credinței. În acest ultim caz, este nevoie de o călăuză, ea însăși călăuzită de lumina infailibilă“. Deși treptele sunt cele înfățișate de N.B., nu putem să nu ținem seama de limbajul sarcastic folosit de Bruno și să nu percepem critica severă pe care o face de pe acum pozițiilor sceptice și mai ales celor mistice.

162. Sebasto (ca și N.B) nu pare să sesizeze ironia lui Saulino.

163. Scepticii.

164. Scepticii care practică suspendarea judecății. N.B.

165. Este vorba de Sfîntul Pavel (din Tars) care, în I Corinteni, I, 18-26, vorbește, în versiunea latină, de *stultitia*, în versiunea românească, de nebunie: adică de ignoranța teologică, necunoașterea lui Dumnezeu.

166. Este vorba din nou despre sceptici.

167. Este vorba de fanaticii care renunță la judecata critică și își închină rațiunea, fără a cerceta, „luminii superioare“ a credinței.

168. Adjectivul, inexistent în italiană, este un calc din greacă, aparținîndu-i chiar pedantului personaj, și înseamnă „apte de a contrazice“. Expresia vrea să fie răsturnarea *Respingerii sofismelor* a lui Aristotel. (N.B.)

169. Nouă aluzie la Aristotel, la *Topicele* care se ocupă de silogismele bazate pe opinie. (N.B.)

170. Terminologia este și aici cea aristotelică și se referă la demonstrațiile științifice.

171. După Saulino, ignoranța naturală și cea cabalistică și religioasă ar fi de aceeași teapă: Saulino insistă polemic asupra acestui subiect.

172. Mai exact, termenul folosit de Bruno este „sfinții doctori", fiind vorba de doctorii Bisericii.

173. Sensul este aici, credem, de „laici".

174. Subiectul sunt sfinții părinți și rabinii.

175. Textual: au încrucișat sau au lăsat brațele în jos.

176. „De îndată ce m-a auzit, m-a ascultat" (*lat.*, Psalmii, 17, 45). În tălmăcirea românească (Psalmii, 18, 44), David spune despre poporul său: „Ei ascultă de mine la cea dintîi poruncă."

177. „Cine se umilește, va fi ridicat" (*lat.*, Luca, 14, 11). În versiunea românească: „Cine se smerește, va fi înălțat." Este vădit că pentru Bruno asinitatea implicată în doctrina și atitudinea creștină este dăunătoare și rizibilă.

178. Ironizarea interpretării patristice a măgărușului primit în Ierusalimul ceresc are drept țintă – cum se întîmplă mereu la Bruno – îndeosebi doctrina luterană și textul lui Luther *De servo arbitrio*, unde credinciosul, reprezentat ca un animal de povară, nu are posibilitatea nici de a ști nici de a alege cine să-l călărească (în textul lutheran călărețul poate fi – explicit – Dumnezeu sau Satana).

179. Parafrază a expresiei Sfîntului Pavel în I Corinteni, 10, 13.

180. Pseudo-Dionis Areopagitul către Caius, *Epistola 3.* (N.T.)

181. Sfîntul Augustin, *Soliloquia*, I, 4, 9 și 5, 1. (N.T.)

182. V. nota 88.

183. *Lat.*, Psalmul 147, 10, care în tălmăcire românească spune: „Nu de puterea calului Se bucură El, nu-Și găsește plăcerea în picioarele omului."

184. Adaugă: ci în puterea și picioarele măgăriței și măgărușului, fiul ei (*lat.*).

185. Așa cum se vedea și din *Epistola închinătoare*, dialogurile de față răstoarnă în mare măsură viziunea reformatoare din *Alungarea bestiei triumfătoare*: aici răzbate de multe ori,

ca și în pasajul de față, neîncrederea în forțele intelectuale ale omului și în capacitatea de regenerare a societății. Aici Bruno pare să unifice viziunea marilor școli filozofice citate într-un unic și totalizant pesimism.

186. Pitagoricienii credeau în metempsihoză, prin urmare, Onorio, care își amintește cum era înainte (aluzia fiind la o viață anterioară), nu poate fi decît pitagorician.

187. Sunt de aceeași părere (*lat.*).

188. Ca să revină la propriile case, la propriile cămine (*lat.*).

189. Dacă vă e pe plac (*lat.*).

190. După unele interpretări, numele personajului ar fi ales tocmai pentru că amintește de grecescul *onos* care înseamnă măgar.

191. Bruno își prezintă din nou aici teoria sa privitoare la transmigrația sufletelor după moarte – ceea ce a constituit unul dintre capetele de acuzare de la proces. (L.F.)

192. În mitologia greacă numite Moire, Parcele erau la romani divinitățile care guvernau destinul oamenilor și le hotărau momentul morții. Aici Parca este și divinitatea care guvernează ciclul renașterii spiritelor.

193. Amfitrita, în mitologia greacă, fiica lui Okeanos și soția lui Poseidon. La Bruno ea întruchipează sursa primară, mai degrabă de aer decît de apă, din care purced și la care se întorc după moarte toate sufletele.

194. După ce imaginea măgarului a fost evocată pentru a sugera, mai întîi, perfecta egalitate a oamenilor întru păcat, apoi pentru a afirma că orice cunoaștere purcede din ignoranță, aici asinitatea sceptică și cea creștină sunt egalizate și negate prin însăși ontologia bruniană care, iată, se reafirmă (v. *Despre cauză, principiu și unu*) cu limpezime: infinitele existențe care populează infinitele lumi, sunt egale ca importanță, participă la aceeași substanță și la același spirit universal care le animă pe toate. Cum se va vedea, în această perspectivă, falia care desparte, în doctrina creștină, spiritul divin de spiritul uman (simbolizat de măgar) nu mai are sens.

195. „Un zeu le cheamă, mare turmă, la fluviul Lethe: ele trebuie să uite tot, ca să se întoarcă să revadă bolțile înalte și să înceapă a vrea să se întoarcă în trupuri“ (*lat.*, Vergiliu, *Eneida*, VI, 749-751).

196. Una dintre sarcinile zeului Mercur era aceea de a conduce sufletele în lumea morților.

197. În mitologie, unul dintre rîurile lumii de dincolo, din care bînd, sufletele își uitau propria existență pămîntească încheiată. Mitul apărea și în *Alungarea bestiei triumfătoare*, cu un sens sensibil diferit. În acel dialog, Jupiter, conștient de eterna renaștere a sufletelor, dar și de eterna uitare a existențelor precedente, este de asemeni conștient de irepetabilitatea fiecărei existențe în parte și de a sa însăși. De aceea și purcede la o reformă radicală, singura în stare să împletească destinul său individual cu marele ciclu cosmic al renașterilor succesive. Acolo aveam de-a face cu regula: aici, Onorio reprezintă excepția: măgarul este singurul animal în stare să se sustragă legii generale și să contemple întregul ciclu, este singurul în stare să depună mărturie despre el: dar nu dintr-o cunoaștere superioară, ci dintr-o șmecherie. De aceea, în fața adevărului ontologic, măgarul, nici nu se responsabilizează, ca Jupiter, nici nu încearcă să transforme un destin esențialmente finit într-o experiență a infinitului (ca în opera succesivă, *Despre eroicele avînturi*).

198. V. Vergiliu, *Eneida*, VI, 894-895.

199. Mitul calului înaripat Pegas care, lovind stînca cu piciorul, a făcut să țîșnească izvorul muzelor, preluat de Bruno probabil din *Metamorfozele* lui Ovidiu, este evocat și în sonetul introductiv la comedia sa *Lumînărarul*.

200. Într-unul din miturile legate de calul înaripat Pegas, eroul Belerofon, călare pe Pegas, merge și ucide Himera.

201. În ceea ce-i privește pe druizi, mărturia provenea de la Cezar, *De bello gallico*, VI, 14. În ceea ce-i privește pe saduchei, scripturile nu conțin nici o referire la o credință a lor privind reîncarnarea. În schimb, teza se regăsește la misticii evrei din secolul al XVI-lea. N.B.

202. „Spiritul trece din trupul animalelor în trupul oamenilor și din al nostru în al animalelor, dar nu moare niciodată?“ (Ovidiu, *Metamorfoze*, XV, 167-8).

203. Textual: al stridiilor.

204. Exemplificările lui Onorio afirmă de fapt legătura foarte strînsă care există, după Bruno, între corpul, spiritul și destinul fiecărei existențe în parte.

205. Geneza, 3, 1 : Moise nu-l numește cel mai înțelept, ci cel mai șiret.

206. Raportul lui Bruno cu gîndirea și mentalitatea Renașterii rămîne – cum s-a văzut și în dialogurile precedente – unul dintre cele mai contradictorii și interesante. Aici Bruno neagă, și nu pentru prima dată, demnitatea și locul privilegiat al omului în rîndul creației, deoarece unica superioritate pe care i-o recunoaște Onorio ține de înzestrarea lui trupească.

207. La fel (*lat.*).

208. În *Alungarea bestiei triumfătoare*, Bruno afirma legătura esențială dintre intelectul și lucrarea mîinii omenești, și de această legătură făcea să depindă civilizația omenească. Onorio dezechilibrează binomul, sugerînd că civilizația este exclusiv rodul mîinii.

209. Expresia îi aparține lui Aristotel, *Despre suflet*, III, 8. 432a. În contextul de față însă, mai degrabă decît a sublinia contribuția acestui organ la demnitatea omului între specii, Onorio, sugerează, asemeni lui Arnobius (*Adversus nationes*, II, 16, 49-50 – N.T.) dependența omului de acest organ și apartenența lui la regnul animal. Lucrările superioare ale omului ar fi astfel fructul întîmplării de a avea unele mădulare altfel alcătuite decît restul dobitoacelor.

210. Prin urmare nici mîna nu dă naștere civilizației, de vreme ce la alte animale cu mîini nu se văd performanțele atinse de om – și aceasta deoarece restul alcătuirii lor trupești nu le permite. Așadar, civilizația omenească este rodul unei întîmplări rare, prin care un organ deosebit de agil, mîna, s-a potrivit cu restul trupului, în așa fel încît să permită optima răspîndire a spiritului universal în toate mădularele, spiritul universal care este unul și identic în toate existențele. Ceea ce se subliniază însă, credem, în această explicație este nu superioritatea omului ci fericita întîmplare a potrivirii.

211. Capacitățile intelectuale ale omului par superioare celor ale papagalului, dar, în realitate, pentru necesitățile vieții, acesta este cel puțin la fel de perfect alcătuit ca și omul. Dimpotrivă omul are nevoie de acele capacități intelectuale pentru că are nevoie să învețe de la alții cum să facă față nevoilor vieții, neavînd instinctul altor animale. Este o nivelare, dacă nu chiar

o răsturnare, a tradiționalei ierarhii antropolgice, de tradiție clasică, în care intelectul era superior instinctului.

212. Sebasto evocă teoriile antropologice curente, după care omul ar fi fost singurul animal dotat cu rațiune și intelect, restul animalelor acționînd numai în virtutea instinctului. Onorio însă, pornind de la ontologia bruniană, neagă această opinie și ierarhia derivată din ea.

213. Onorio reia teoria explicată în *Despre cauză, principiu și unu*, după care intelectul universal nu este un principiu exterior și superior lucrurilor, ci el se află în interiorul fiecărei existențe unde acționează în infinite feluri.

214. În *Lampas triginta stat* N.III, 152. Bruno afirma explicit că există o forță intelectivă intrinsecă tuturor lucrurilor, în virtutea căreia orice lucru este însuflețit de un principiu eficient în măsură să suscite cunoașterea, dar gradul în care lucrurile răspund la acțiunea acestui principiu unic este diferit de la un lucru la altul. Aici pe lîngă principiul intelectiv apare și un principiu senzitiv; ele sunt unice și generale, dar efectul lor depinde de intelectul și senzitivitatea pasive specifice fiecărei specii și fiecărui individ în parte, în funcție de alcătuirea sa corporală – care sunt și ele unice, dar individuale.

215. După teoriile aristotelicienilor, acțiunile animalelor ar fi reglementate de o facultate de rang inferior, „*vis aestimativa*" care ar fi o formă embrionară de raționalitate. (N.T.)

216. Bruno îi atribuie lui Averroes teoria arbitrariului numelor.

217. Cred că Bruno vrea să amintească aici de legătura puternică (conform convingerilor astrologice curente în vremea sa și ale sale) dintre influența aștrilor și destinul fiecărei existențe individuale.

218. Exegeții italieni identifică aici *Psalmul* 35, 7-8, pe care însă tălmăcirea românească nu-l confirmă.

219. Este vorba despre pasajul în care profetul Daniel (Daniel, 4) povestește despre conversiunea la credința în Dumnezeul evreilor a lui Nabucodonosor.

220. Legătura între Ioan Botezătorul și Profetul Ilie, sugerată de însuși Cristos, în două dintre evanghelii, este interpretată aici ca o reîncarnare reală, confirmînd astfel prin textele sacre teoria metempsihozei. N.B. infirmă însă vreo legătură cu saducheii.

221. Cine sosește mai tîrziu, termină treaba mai repede (*lat.*).

222. Plotin privește transformarea în lucruri inferioare, adică treptata degradare, ca pe o fatalitate.

223. În povestirea lui Onorio se regăsesc, deformate, teoriile expuse de Platon în *Phaidros*, 248b–249a. Țesătura de referiri la doctrina platonică și neoplatonică creează o confruntare tensionată cu cadrul teoretic brunian dominat de ideea că necontenita preschimbare este întru totul naturală, iar în interiorul ei nu există nici ierarhii, nici justiție. (N.T.)

224. Italienescul *„specie momorabili"* este un calc după latinescul *„species memorabiles"* care înseamnă exact imaginile păstrate în arhiva memoriei. (N.T.)

225. Onorio începe să povestească cum s-a întrupat el în Aristotel, fiul lui Nicomah.

226. Aristarh din Samos (secolul IV î.C.) matematician și astronom grec, a susținut că Pămîntul se mișcă în jurul Soarelui. Aristotel nu i-a fost discipol.

227. Regăsim aici, într-o formă schematică și grotescă, binecunoscuta polemică și aversiune a lui Bruno pentru Aristotel.

228. Este vorba de Averroes. Deriziunea de aici o repetă pe cea din *Despre infinit, univers și lumi.*

229. Ideea necesității existenței și alternanței contrariilor a fost teoretizată, la nivel ontologic și istoric, în dialogurile precedente. Aici Onorio – nu fără o anume ironie, care însoțește permanent acest personaj – pare să o extindă și la nivel gnoseologic, unde asinitatea și știința se presupun reciproc. N.B. consideră că accentul, aici, cade nu pe succesiunea acestor contrarii ci pe permanenta lor coexistență.

230. Sebasto i se adresează lui Onorio în calitate de fost-Aristotel.

231. Scrisoarea cu pricina este considerată un text apocrif. Informația poate să-i fi venit lui Bruno dinspre eruditul latin Aulus Gellius (sec.II) care în *Noctes Atticae* (XX, 5) pomenește de acea scrisoare, închipuind că Aristotel ar fi declarat în ea că unele dintre scrierile sale nu erau nici publicate nici nepublicate, deoarece ele nu puteau fi înțelese decît de cei ce îl ascultaseră vorbind. (N.T). Oricare i-ar fi sursa, e limpede

că Bruno deformează voit sensul pentru a desființa scrierile Stagiritului și în principal *Despre suflet* și *Fizica*.

232. Critica și deriziunea trece, în acest pasaj, de la Aristotel la urmașii săi și la cei ce îi profesează doctrina.

233. După V.S., toate aceste nume ar corespunde unor călugări care populau mînăstirea dominicană „San Domenico Maggiore" din Neapole, în care Bruno și-a petrecut o parte din adolescență și tinerețe, unde a dobîndit mare parte din uimitoarea lui cultură și unde au început și necazurile sale cu Biserica. „Cocchiarone" trebuie să fie o poreclă provenind din cuvîntul napoletan ce înseamnă „lingură mare" sau „polonic" – aluzie la înclinațiile prelatului.

234. „Ceilalți filozofi nu au ajuns atît de departe" (*lat.*).

235. Textual: dintr-un spirit cabalin.

236. „Mare taină!" (*lat.*).

237. Da, da, vă rog (*lat.*).

238. În cerul stelelor fixe. Onorio declară că între întrupări el nu poposea niciodată în infern ci în cer.

239. În constelația Pegas.

240. Mulțumită harului său de a nu uita existențele precedente cu toate cunoștințele acumulate în ele, Onorio se reîntoarce în fiecare trup înarmat cu toate aceste cunoștințe (biblioteca memoriei), așa încît chiar și atunci cînd e închis fizic într-un trup, cunoștințele sale nu se limitează la experiențele existenței acelui trup (care zărește realitatea ca prin gaura cheii), ci au o perspectivă amplă asupra întregii naturi. Arta memoriei, cultivată în Renaștere și de care Bruno s-a ocupat intens, privea, printre altele, stocarea și sistematizarea unei palete cît se poate de cuprinzătoare de cunoștințe care depășeau neapărat limitele unei singure persoane și ale unei singure vieți.

241. Cred că este o splendidă metaforă și nu expresia ideii (mai degrabă creștin-dogmatică și neconcordantă cu gnoseologia lui Bruno) că odată eliberat din trup, spiritul ar accede la o cunoaștere superioară.

242. Școli/curente de gîndire.

243. Se revine la discuția despre doctrina scepticilor.

244. Înțelepciunea pămîntească.

245. Interpretările acestui pasaj concordă în afirmația că Bruno ar acorda aici un loc privilegiat asinității, ca treaptă obligatorie a parcursului spre adevăr.

246. Resping consecința (*lat.*).

247. Traducere liberă (chiar și a lui Bruno) a terminologiei aristotelice. Saulino face apel la noțiunea terțului exclus numai din dorința de a demonstra necesitatea și demnitatea ignoranței / asinității.

248. Ce spui de premisă, adică de ipoteză? (*lat.*).

249. Întemeiat pe autoritatea unor oameni (*lat.*).

250. Paradoxul prin care Sebasto îi desființează pe sceptici nu corespunde întocmai gîndirii lui Saulino (Bruno), deoarece pentru acesta demonstrația nu se bazează pe silogism ci pe „similitudini". Dar încrîncenarea contra scepticilor se poate datora și faptului că aceștia – ca și luteranii, deși în chip diferit – presupun o falie de netrecut între înțelepciunea divină și înțelepciunea omenească, ceea ce duce la stingerea impulsului eroic necesar construirii civilizației omenești (despre care se făcea vorbire în *Alungarea bestiei triumfătoare*).

251. Saulino repune problema în alți termeni: întîi trebuie analizat ce anume se poate cunoaște și abia apoi dacă și cum putem cunoaște. Cu aceasta Saulino încearcă să iasă din fundătura unde condusese discuția despre scepticism și presupusul său paradox.

252. Felul de a fi al unui lucru presupune, într-adevăr, lucrul însuși (*lat.*).

253. Orice acțiune are un scop (*lat.*).

254. Pe Pollux, pe Hercule! (*lat.*).

255. Denumite astfel după numele bunicului sau, după numele tatălui, Danaide, cele cincizeci de fiice ale lui Danaos, care își ucid soții în noaptea nunții, sunt condamnate ca, în lumea de dincolo, să umple la infinit cu apă niște vase găurite. Ca și în cazul mitului lui Sisif, Danaidele sunt condamnate la o muncă fără finalitate.

256. Este o anume formă de scepticism cea despre care vorbește Saulino: aceea care, pe de o parte, ar concepe universul format numai din corpuri compuse aflate în continuă transformare, care nu pot fi definite în sine, ci numai prin relația pe care o stabilesc clipă de clipă cu restul alcătuirii; pe de altă

parte, ar concepe cunoașterea numai ca efort van al captării acelor relații, de necaptat tocmai pentru că sunt în continuă modificare. N.B. afirmă că Saulino va opune acestei cunoașteri fenomenice, cunoașterea care e în stare să individualizeze, în amestecul mereu schimbător, elementul formal activ sau spiritul însuflețitor și totodată forma materială specifică care îl conține, cu alte cuvinte să perceapă existențe distincte și individuale.

257. În loc să răspundă cu argumente la teoriile altor școli filozofice, scepticii neagă pur și simplu posibilitatea de a cunoaște.

258. În plan filozofic, asinitatea sceptică corespunde asinității creștine și, mai specific, luterane. În ambele cazuri, negîndu-se raportul dintre legea umană și legea divină, între rațiunea umană și rațiunea divină, se dărîmă fundamentul civilizației. (N.T.)

259. Rapsod și filozof (565-470 cca î.C.), Xenofan este considerat precursorul doctrinei eleate privind existența unei divinități unice, închipuită ca spirit universal. A combătut antropomorfismul religiei grecești. Ar fi afirmat, într-adevăr, că totul ar fi opinie.

260. Argumentația lui Onorio urmează în mare măsură textul lui Sextus Empiricus *Contra mathematicos* (VII, apoi I) și *Hypotyposeis Pyrronianae*, III.

261. Are trăsături accidentale și se află întotdeauna într-un context.

262. Nenumăratele însușiri care concură la definirea unui corp fac ca această definire să nu poată fi făcută în baza unuia dintre simțuri nici în baza tuturor simțurilor.

263. Referire oarecum deformată la Platon, *Menon*, 82b–86c. Saulino spune că nu vrea să recurgă și la teoria platoniciană a cunoașterii ca amintire, ca reminiscență, pentru a da și mai mult apă la moară neîncrederii în cunoaștere teoretizată de sceptici.

264. Onorio relativizează o dată în plus toate teoriile privitoare la cunoaștere expuse sau combătute aici.

265. Sebasto, aplicînd cu strictețe raționamentul scepticilor, desființează nu numai orice posibilitate de cunoaștere, orice dinamică, dar și posibilitatea de a accede la asinitate.

266. Să mergem îndată (*lat.*).

267. Numai partea de sus a constelației Pegas este vizibilă pe cer. Saulino, plecînd de la principiul analogiei între cer și pămînt, conchide că analogul literar al constelației trebuie să fie și el trunchiat. Este evident un expedient literar pentru a justifica întreruperea dialogului.

268. Citat aproximativ din Petrarca, *Triumful Morții*, I, 135.

269. Cum se știe, cardinalii nu au voie să părăsească conclavul pînă nu aleg un nou papă.

270. Între timp (*lat.*).

271. Continuă jocul analogiei: microcosmosul cabalei celei mici (neterminate) reflectă macrocosmosul cabalei terminate.

272. După Bruno, există o legătură temeinică între măgar și Mercur: în *De imaginum compositione*, II, 3, el afirmă că însușirile măgarului sunt opusul celor ale lui Mercur, dar tocmai de aceea, deoarece contrariile există și se recunosc prin contrarii, ele sunt importante și admirabile. (N.T.)

273. Cum s-a văzut și pînă acum, măgarul este atît animalul terestru, cu diferitele lui atribute și interpretări, cît și o imagine celestă, concretă (constelația Pegas) dar și abstractă (asinitatea divină).

274. Natura și întîmplarea. În alcătuirea măgarului natura și soarta au colaborat pentru a-i conferi două calități la fel de prețioase: o minte bună și o piele groasă. Sub aparenta bășcălie, Bruno reia temele serioase discutate anterior: excelența măgarului este rezultatul fericit al întîmplării, anume aceea ca spiritul să nimerească într-o constituție fizică propice.

275. Textual: discursuri laudative.

276. Măgarului, care este evident un animal, dar care reprezintă asinitatea pozitivă, i se opune comic figura lui Micco (al cărui nume înseamnă maimuță) și care este om, dar spiritual este obtuz și dobitoc. El reprezintă asinitatea negativă.

277. La semnul destinului (*lat.*).

278. Măgarul cere glas omenesc pentru a putea împărtăși lumii înțelepciunea acumulată în „biblioteca memoriei". Dialogul urmează deci firesc discuțiilor de dinainte, unde măgarul era singurul animal în stare să stocheze cunoștințele acumulate în existențele succesive, fără a le uita.

279. Mirarea excesivă a lui Micco e menită să accentueze caracterul paradoxal al situației și al dialogului care începe: în ontologia lui Bruno, explicată în dialogurile filozofice anterioare și sugerată și în cele imediat precedente, toate existențele se ivesc dintr-o unică substanță materială și dintr-un unic spirit, însă ele se replăsmuiesc continuu ca entități individuale bine definite și irepetabile. În aceste existențe individuale, spirit și materie sunt inseparabile și configurate în așa fel încît să-și corespundă; de aceea, în natură, este imposibil ca formei de măgar să-i corespundă însușiri (precum vocea articulată și vorbirea) specific umane.

280. Sensul este : în academia noastră. Sugestia arhitecturală a porticului are menirea de a-l conduce pe cititor cu gîndul spre școlile filozofice ale Antichității.

281. De la începutul timpurilor (*lat.*).

282. Se simte în aceste adresări resentimentul pe care, la vremea scrierii acestui dialog, Bruno îl încearcă încă față de profesorii de la Oxford cu care avusese o dură polemică (v. *Cina din Miercurea Cenușii*).

283. „Nu încălca linia“ (*lat.*) – expresia este atribuită de Marsilio Ficino pitagoricienilor, prin urmare ne aflăm în prezența unei academii a pitagoricienilor.

284. Practica acestei examinări exista în Antichitate, pentru admiterea în unele școli. Bruno se referă precis la concepția pitagoricienilor cu privire la corespondența dintre corp și suflet și în *De umbris idearum*.

285. „Să începem cu Jupiter, o, Muzelor“ (*lat.*), citat trunchiat din Vergiliu, *Eclogae*, III, 60; ironia se referă și la Micco, cu care – sugerează măgarul – ar trebui să înceapă examinarea, și la academicieni prin citatul vergilian ca atare, interpretat în sensul că Jupiter, căsătorindu-se, îi va însămînța pe toți cu înțelepciunea sa.

286. Caldeenii erau socotiți inițiatorii studiilor matematice, drept care „caldeean“ înseamnă prin antonomasie, matematician.

287. Micco citează aproape *à la lettre* din Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, I, 9. (N.T.) „Fizician“ are înțelesul de filozof al naturii.

288. Pitagorismul lui Micco are, nu întîmplător, o vădită coloratură creștină.

289. Teoria lui Micco privitoare la ceea ce se află deasupra naturii și la posibilitatea de a investiga supranaturalul reia afirmațiile Sfîntului Pavel, Romani, 1, 20. (N.B.)

290. Teorie comună lui Pitagora și lui Bruno.

291. Afirmația e importantă și explică optimismul lui Bruno, altminteri atît de critic cu privire la realitățile omenești, cînd prefigurează o transformare a omenirii. Această afirmație îl leagă strîns pe Bruno de Renaștere, de care îl despart totuși atîtea lucruri și în primul rînd ontologia sa.

292. Ținînd seama de (*lat.*).

293. Jacopo Sannazzaro, *Arcadia*, VIII, 10-12.

294. Nimeni neputînd spune ceva împotrivă (*lat.*).

295. „Cînd apar noi cauze, trebuie promulgate noi legi, dar asta nu înseamnă că ele au fost adoptate pentru a le favoriza pe acelea: între timp decizia trebuie dată pe mîna unui judecător excelent, care să aibă grijă să delibereze cum e necesar și util“ (*lat.*).

CUPRINS

Odată cu arderea pe rug, în anul 1600, a lui Giordano Bruno, în istorie se stinge acea epocă a gîndirii în care cunoașterea era inseparabilă de eros și magie, în locul ei instaurîndu-se epoca științelor exacte și a tehnologiei moderne. Forța și originalitatea ultimului mare filozof al Renașterii italiene se regăsesc din plin în stilul operei sale italiene, și în special în mustoasele și provocatoarele sale dialoguri filozofice, considerate o culme a ingeniozității verbale și o piatră de încercare pentru traducători. Ediția de față oferă pentru prima dată cititorului român seria completă a operei italiene a lui Bruno, alcătuită din șase dialoguri, împărțite de tradiția exegetică în dialoguri cosmologice: *Cina din miercurea cenușii*, *Despre cauză, principiu și unu*, *Despre infinit, univers și lumi*, și dialoguri morale: *Alungarea bestiei triumfătoare*, *Cabala calului Pegas*, *Despre eroicele avînturi*, cărora li se adaugă piesa de teatru *Lumînărarul*.

ISBN 973-50-0286-8
ISBN 978-973-50-1715-6